

Державний науково-методичний центр змісту
культурно-мистецької освіти

ІСТОРІЯ
ЦИРКОВОГО МИСТЕЦТВА
В ТЕРМІНАХ ТА ПЕРСОНАЛІЯХ

Київ - 2025

Історія циркового мистецтва в термінах та персоналіях

*Навчально-методичний посібник
для циркових класів мистецьких шкіл*

Київ – 2025

УДК

79.793.8(03+092) +37.09+929

Історія циркового мистецтва в термінах та персоналіях : навчально-методичний посібник для циркових класів мистецьких шкіл / упоряд. М.М. Бриль, Т.Л. Журавльова. Київ : ДНМЦЗКМО, 2025. 215 с.

Редактори: Бець Ю.Г., Власенко О.В.

Дизайн і комп'ютерна верстка: Ковальчук Ір.М.

Рецензенти:

Львова І.С., старший викладач кафедри циркових жанрів Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтва, старший викладач;

Жосан І.А., заступник директора з навчальної роботи Київської дитячої музичної школи № 14 імені Д.Б. Кабалевського Солом'янського району (м. Київ), спеціаліст вищої категорії, викладач-методист.

Навчально-методичний посібник «Початковий курс історії циркового мистецтва» з історії цирку укладено відповідно до типової навчальної програми «Початковий курс історії циркового мистецтва» середнього (базового) підрівня початкової мистецької освіти зі сценічного мистецтва початкового професійного спрямування, цирковий клас. Особливістю видання є те, що інформацію подано як словникові статті за алфавітом з ілюстраціями. Зокрема, наочна складова термінологічного розділу – це твори образотворчого мистецтва різних історичних епох, присвячені темі цирку. Крім теоретичних, видання містить дидактичні матеріали, які спрямовано на методичну допомогу викладачу під час підготовки до занять.

Посібник рекомендовано викладачам цієї дисципліни, учням, а також усім зацікавленим історією циркового мистецтва.

У виданні використані ілюстративні матеріали, які викладено у вільному доступі в інтернеті. Розповсюджується безкоштовно.

© Упорядники, 2025
© ДНМЦЗКМО, 2025

ЗМІСТ

Передмова	4
Нормативний зміст, обсяг та результати навчання за типовою навчальною програмою	6
Словник термінів	23
Біографічний словник	109
Приклади тестових завдань з відповідями до модулів типової навчальної програми	174
Орієнтовна карта термінів та персоналій за модулями	207
Список інформаційних джерел	212
Список творів художньої літератури про цирк	213
Список художніх фільмів та мультфільмів про цирк ...	214

ПЕРЕДМОВА

Матеріали навчально-методичного посібника з історії цирку, які відповідають змісту типової навчальної програми з навчальної дисципліни «Початковий курс історії циркового мистецтва» середнього (базового) підрівня початкової мистецької освіти зі сценічного мистецтва початкового професійного спрямування, цирковий клас, укладено з метою розкриття тем навчальних модулів через понятійний апарат курсу: терміни та персоналії. Інформацію подано як словникові статті за алфавітом з ілюстраціями.

Це видання складається з декількох частин:

- нормативний зміст, обсяг та результати навчання за типовою навчальною програмою з навчальної дисципліни «Початковий курс історії циркового мистецтва» середнього (базового) підрівня початкової мистецької освіти зі сценічного мистецтва початкового професійного спрямування, цирковий клас;
- словникові статті, які розкривають зміст термінології;
- статті про персоналії з біографічними даними та описом творчого шляху;
- приклади тестових завдань з відповідями до модулів типової навчальної програми;
- орієнтовна карта термінів та персоналій за модулями;
- список інформаційних джерел;
- список творів художньої літератури про цирк;
- список художніх фільмів та мультфільмів про цирк.

Особливістю розділу з термінологією є підібраний наочний матеріал – твори образотворчого мистецтва різних історичних епох, які візуалізують та доповнюють зміст типової навчальної програми. Також представлені

репродукції можуть бути використані як дидактичний матеріал для підготовки, поглиблення змісту уроків з різної тематики в межах робочої навчальної програми викладача.

Статті про персоналії, крім стислого висвітлення біографічних даних, розкриття творчого шляху, також містять ілюстративний матеріал для формування в учнів візуального розпізнавання циркових діячів, які вивчаються в цьому курсі.

Приклади тестових завдань дозволяють закріпити та перевірити вивчену інформацію за модулями типової навчальної програми.

Інформаційна карта за модулями створена для викладачів з метою орієнтування в змісті навчальної дисципліни. Вона містить повний перелік термінів та персоналій за кожним модулем із кольоровим позначенням (зелений колір) нового матеріалу, який представлено в тестових завданнях.

Посібник рекомендовано як викладачам цієї дисципліни, так і учням, зокрема під час самостійної роботи, а також усім зацікавленим історією циркового мистецтва.

Висловлюємо щирі подяки керівництву та викладачам Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтва та її коледжу за фахові консультації під час підготовки посібника.

СКОРОЧЕННЯ:

англ. – англійська;	лат. – латинська;
араб. – арабська;	нім. – німецька;
грец. – грецька;	перс. – перська;
іт. – італійська;	франц. – французська.
кит. – китайська;	

НОРМАТИВНИЙ ЗМІСТ, ОБСЯГ ТА РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ¹

Перший рік навчання. Завдання: ознайомлення з джерелами виникнення жанрів циркового мистецтва та його зв'язком з іншими видами мистецтв, з історією мистецтва цирку різних історичних епох; опанування циркової термінології.

<i>Розвиток циркового мистецтва</i>			
Навчальні модулі	Зміст навчання	Орієнтовна кількість годин	Результати навчання
Модуль 1. <i>Початковий період розвитку циркового мистецтва</i>	1.1. Джерела виникнення циркових жанрів. Елементи циркового мистецтва в народних обрядах та святкуваннях в Єгипті, Китаї, Індії, Персії. 1.2. Циркові жанри в Стародавній Греції та Римі. Цирк гладіаторів. Програми іподромів і амфітеатрів у Стародавньому Римі. 1.3. Циркове мистецтво Стародавнього Китаю.	10	Знає та розповідає про джерела походження та причини виникнення циркових жанрів на Стародавньому Сході, зокрема в Єгипті, Індії, Персії, Греції та Римі. Орієнтується в різновидах і характерних ознаках циркових жанрів Стародавнього Китаю та називає їх. Описує як виглядали іподроми та амфітеатри Стародавнього Риму та програми, які там відбувалися.

¹ Витяг з ТНП з навчальної дисципліни «Початковий курс історії циркового мистецтва» середнього (базового) підрівня початкової мистецької освіти зі сценічного мистецтва початкового професійного спрямування, цирковий клас

Розвиток циркового мистецтва			
Навчальні модулі	Зміст навчання	Орієнтовна кількість годин	Результати навчання
Модуль 2. <i>Своєрідність циркового мистецтва епохи Середньовіччя в Європі</i>	2.1. Народні свята та обряди і використання в них елементів циркового мистецтва. 2.2. Мистецтво канатохідців та їхні виступи на вулицях середньовічних міст Західної Європи. 2.3. Мистецтво гістріонів. Виступи гістріонів з тваринами. 2.4. Придворні вистави у Візантії, демонстрація в них еквілібристики, акробатики. Школи верхової їзди і кінні балети. 2.5. Перші професіональні актори – скоморохи. Елементи циркового мистецтва в їхніх виставах.	10	Знає та розповідає про обряди та народні свята епохи Середньовіччя та використання в них різних елементів циркового мистецтва. Описує традиційні види народних розваг. Розуміє зв'язок фольклорних традицій і професійної діяльності в цирковому мистецтві. Описує придворні вистави, кінні школи та балети у Візантії. Надає характеристику циркового складника в образі та сценічних діях скомороха. Усвідомлює використання принципів яскравого масового видовища карнавального типу для розвитку циркового мистецтва загалом.

Розвиток циркового мистецтва			
Навчальні модулі	Зміст навчання	Орієнтовна кількість годин	Результати навчання
Модуль 3. Становлення циркових жанрів в епоху Відродження та в XVII ст.	3.1. Демонстрація силових номерів на народних гуляннях. Клоунські образи на підмостках народних видовищ. 3.2. Жонгливання, пантоміма, акробатика у виставах італійської комедії масок (комедія дель арте). Основні ознаки комедії дель арте: імпровізація, буфонада, маски. 3.3. Кінні видовища на ярмарках та бульварах. Турніри. Кінні змагання. 3.4. Народні комічні типи в ренесансних виставах. Перші англійські коміки: Річард Талтон, Вільям Кемп. Діяльність театрів паризьких бульварів. 3.5. Потішні палати і виконавці циркових жанрів у них. Блазні при дворі. Вистави ведмежих ватажків, акробатів, жонглерів, еквілібристів, дресирувальників. 3.6. Циркові балаганні вистави на народних гуляннях.	12	Розповідає про силові номери та клоунські образи як циркові складові народних свят. Розуміє причини виникнення комедії дель арте як виду італійського народного імпровізаційного театру масок. Називає основні ознаки комедії дель арте. Називає постійних персонажів («маски») комедії дель арте. Знає про розвиток різних видів кінних видовищ та змагань. Знає та називає перших діячів циркового мистецтва XVII ст. Називає потішні жанри, балаганні вистави на народних гуляннях та ярмарках, характеризує їх з мистецької точки зору. Пояснює тісний зв'язок циркових балаганних вистав з народною творчістю.

Розвиток циркового мистецтва			
Навчальні модулі	Зміст навчання	Орієнтовна кількість годин	Результати навчання
Модуль 4. <i>Розвиток циркового мистецтва в XVIII ст.</i>	4.1. Кінні видовища на Паризькому ярмарку в XVIII ст. Віденський Хетц-театр, демонстрація сцен полювання, боїв тварин і кінних номерів. Вистави наїзників-професіоналів у Західній Європі. Вищі школи верхової їзди. Крістоф де Бах. 4.2. Перший стаціонарний цирк у Лондоні під керівництвом Філіпа Естлі (Астлей). Олімпійський театр-цирк Антоніо Франконі в Парижі. 4.3. Історія виникнення пантоміми. Джозеф Грімальді. 4.4. Розвиток мистецтва верхової їзди. Приватні манежі. Засновники видовищно-розважальної культури цирку.	18	Виділяє основні особливості кінних видовищ та вистав у Західній Європі в XVIII ст. Визначає причини виникнення першого стаціонарного цирку Філіпа Естлі в Лондоні. Називає та описує напрями мистецтва в сюжетних виставах Філіпа Естлі (Астлей) (фігурна їзда на конях, дресирування, акробатика, клоунада). Обґрунтовує власну думку щодо особливих рис творчості Джозефа Грімальді. Описує особливості розвитку мистецтва верхової їзди в XVIII ст. Описує вклад Крістофа де Баха в розвиток європейського цирку.

Розвиток циркового мистецтва			
Навчальні модулі	Зміст навчання	Орієнтовна кількість годин	Результати навчання
Модуль 5. Розвиток світового циркового мистецтва в XIX ст.	5.1. Формування перших мандрівних звіринців на початку XIX ст. (Фінеас Тейлор Барнум, Білл Баффало (Буффало)). 5.2. Створення міських зоологічних садів та зоопарків. Роль Карла Гагенбека в становленні жанру дресури в цирку. 5.3. Мистецтво канатохідців та еквілібрістів у другій половині XIX ст. Жан-Франсуа Гравле (Блонден). Жан-Батіст Оріоль. 5.4. Жуль Леотар – виконавець першого перельоту з трапеції на трапецію, родоначальник жанру «повітряний політ». Види трапеції. 5.5. Перші стаціонарні цирку в містах України: Петра Крутікова (Київ), Альберта Саламонського (Харків та Одеса), братів Нікітіних (Харків).	10	Обґрунтовує власну думку щодо розвитку жанру циркової дресури в XIX ст. та створення міських зоологічних садів та зоопарків. Називає основні ознаки цирку XIX ст. як виду мистецтва, розрізняє його жанри цього періоду. Аналізує розвиток мистецтва канатохідців у XIX ст. Обґрунтовує власну думку щодо розвитку цього жанру. Називає найвидатніших представників циркового мистецтва різних жанрів XIX ст. Знає історію перших стаціонарних цирків в Україні.
Всього годин у навчальному році: 70			

За підсумками першого року навчання учень / учениця:

- знає про джерела виникнення циркового мистецтва;
- знає історію виникнення жанрів циркового мистецтва;
- розуміє основні відмінні риси циркового мистецтва різних історичних епох, стилів і напрямів;
- наводить приклади перших стаціонарних цирків та пояснює необхідність їх створення;
- бере участь у дискусіях, обговореннях на теми циркового мистецтва, формулює власні судження;
- знає циркову термінологію;
- усвідомлює значення загальнолюдських цінностей, національної самобутності через знайомство з історією циркового мистецтва.

Другий рік навчання. Завдання: ознайомлення з цирковим мистецтвом XX – XXI ст., з творчістю видатних діячів цирку та здобутками циркових династій, видатними сучасними цирками різних країн.

Циркове мистецтво світу XX – XXI ст. Видатні діячі світового цирку. Циркові династії			
Навчальні модулі	Зміст навчання	Орієнтовна кількість годин	Результати навчання
Модуль 6. Циркове мистецтво світу XX – XXI ст.	6.1. Циркове мистецтво країн Європи XX – XXI ст. 6.2. Циркове мистецтво США XX – XXI ст. 6.3. Циркове мистецтво країн Азії XX – XXI ст. 6.4. Циркове мистецтво України XX – XXI ст. Кращі циркові програми та провідні артисти України.	20	Знає про особливості розвитку циркового мистецтва XX – XXI ст. Обґрунтовує власну думку щодо світового значення мистецтва цирку. Виділяє головні особливості циркового мистецтва різних країн, пов’язує їх з культурними традиціями цих країн. Називає видатних діячів світового цирку XX – XXI ст. Називає цирку України. Знає відомих артистів українського цирку. Називає виражальні засоби циркового мистецтва XX – XXI ст. Висловлює свої відчуття, пригадує та описує враження від побачених циркових програм.

Циркове мистецтво світу XX – XXI ст. Видатні діячі світового цирку. Циркові династії			
Навчальні модулі	Зміст навчання	Орієнтовна кількість годин	Результати навчання
Модуль 7. Тенденції розвитку сучасного циркового мистецтва	7.1. Нові напрями, проєкти і форми розвитку сучасного циркового мистецтва. 7.2. Взаємозв’язок цирку та спорту. 7.3. Циркові фестивалі. 7.4. Циркові конвенції. 7.5. Світові та українські заклади циркової освіти.	20	Розуміє видовищні особливості сучасних циркових шоу на відкритих сценах і святкових заходах. Пояснює взаємозв’язок цирку та спорту. Знає про сучасні циркові фестивалі та конвенції, циркові жанри, в яких проводять змагання, наводить приклади. Знає та називає циркові заклади освіти. Знає про сучасні тенденції в розвитку циркового мистецтва. Називає приклади інноваційних видовищних програм у цирках світу.

Циркове мистецтво світу XX – XXI ст. Видатні діячі світового цирку. Циркові династії			
Навчальні модулі	Зміст навчання	Орієнтовна кількість годин	Результати навчання
Модуль 8. Видатні діячі циркового мистецтва	8.1. Відомі силачі та борці – Іван Піддубний та Іван Фірцак. 8.2. Видатні клоуни століття: від видатного українця Віталія Лазаренка до сучасного італійця Джанні Фумагалі. 8.3. Видатні українські дресирувальники Людмила та Володимир Шевченки. 8.4. Фокусники та ілюзіоністи: Гаррі Гудіні, Девід Копперфілд. 8.5. Видатні всесвітньовідомі циркові режисери: Франко Драгоне, Даніель Фінці Паске, Філіп Жанті, Джеймс Тьеррі.	10	Розповідає про творчість відомих атлетів цирку. Знає найвідоміших циркових коміків. Пояснює відмінні риси творчості клоунів різних країн. Називає видатних дресирувальників. Знає найвідоміших фокусників та ілюзіоністів світу, може розповісти про їхні відомі номери. Пояснює особливі риси творчості відомих циркових режисерів, їхніх циркових програм.

Циркове мистецтво світу XX – XXI ст. Видатні діячі світового цирку. Циркові династії			
Навчальні модулі	Зміст навчання	Орієнтовна кількість годин	Результати навчання
Модуль 9. Циркові династії	9.1. Династія Франконі. 9.2. Кіо – династія ілюзіоністів. Сюжетні постановки їхніх атракціонів. 9.3. Видатні українські династії, артисти та діячі, які визнані на міжнародному рівні. Династії Грінє, Золло, Маяцькі, Ялові.	10	Знає найвідоміші циркові династії, аналізує їхній внесок у розвиток циркового мистецтва. Розуміє особливі риси творчості артистів династії Франконі та їхній внесок у розвиток циркового мистецтва. Пояснює особливості творчості ілюзіоністів династії Кіо. Знає видатних артистів та діячів українського цирку.

Циркове мистецтво світу XX – XXI ст. Видатні діячі світового цирку. Циркові династії			
Навчальні модулі	Зміст навчання	Орієнтовна кількість годин	Результати навчання
Модуль 10. Відомі сучасні цирку світу	10.1. Канадський «Цирк Сонця» («Cirque du Soleil»). 10.2. Китайський державний цирк. 10.3. Цирк братів Рінглінгів, Барнума і Бейлі («Ringling Brothers and Barnum & Bailey») 10.4. Цирки Франції. Цирк д'Івер Бугліон («Cirque d'hiver Bouglione»). Цирк братів Фрателліні.	20	Розуміє, що цирк має колективну природу творчості. Пояснює особливі риси розвитку мистецтва різних цирків. Демонструє знання відомих цирків сучасності, напрями їхнього розвитку. Вміє передати свої асоціації та відчуття, описати емоції від побаченого циркового видовища. Усвідомлює, виявляє повагу та толерантне ставлення до мистецького надбання цирків різних регіонів світу.
Всього годин у навчальному році: 70			

За підсумками другого року навчання учень / учениця:

- демонструє знання особливостей циркового мистецтва, його відмінність від інших видів мистецтв;
- розуміє мистецький доробок діячів світового та вітчизняного цирку;
- виражає своє ставлення до творчості відомих артистів цирку різних жанрів;
- аналізує і розуміє логіку розвитку циркового мистецтва різних історичних епох, стилів і напрямів;
- впевнено висловлює свої почуття та думки в дискусіях під час обговорення різних тем розвитку циркового мистецтва, чітко формулює судження;
- усвідомлює вагу загальнолюдських цінностей, національної самобутності через розвиток циркового мистецтва;
- має здатність до опанування інформації, виявляє готовність до пошуку нових та поглиблених спеціалізованих знань;
- критично оцінює та інтерпретує досягнення минулого, розуміючи роль традицій та інновацій.

Третій рік навчання. Завдання: ознайомлення з особливостями взаємодії циркового мистецтва з іншими видами мистецтва та відображенням історії циркового мистецтва у творах образотворчого, музичного, театрального мистецтва, кінематографа та світової літератури; ознайомлення з видатними творами різних видів мистецтва, в яких втілені художні образи циркових артистів.

Відображення циркового мистецтва у світовій художній літературі та мистецтві			
Навчальні модулі	Зміст навчання	Орієнтовна кількість годин	Результати навчання
Модуль 11. Історичний зв'язок цирку і театру	11.1. Єдність джерел народження циркового та театрального мистецтва. Вплив ярмарково-майданних вистав на формування циркової пантоміми. 11.2. Циркові елементи у видовищно-розважальних виставах.	15	Пояснює зв'язок цирку з театральним мистецтвом, розуміє особливості розвитку кожного напрямку. Називає вистави з елементами циркового мистецтва. Наводить приклади циркових трюків, які використані у видовищно-розважальних виставах. Висловлює особисті враження від побаченої вистави з елементами цирку на власний вибір, проявляє емоційне ставлення до неї.

Відображення циркового мистецтва у світовій художній літературі та мистецтві			
Навчальні модулі	Зміст навчання	Орієнтовна кількість годин	Результати навчання
Модуль 12. Цирк у літературі	12.1. Циркове мистецтво у світовій та українській літературі. 12.2. Цирк у дитячій літературі.	10	Називає авторів та літературні твори, в яких розповідається про цирк.
Модуль 13. Історія цирку в образотворчому мистецтві	13.1. Сюжети на стародавніх фресках, малюнки на амфорах, барельєфах, скульптурні зображення. 13.2. Тема цирку в живописі. Циркова тематика на картинах видатних художників. Едгар Дега, П'єр-Огюст Ренуар, Пабло Пікассо, Жак-Жозеф Тіссо, Марк Шагал, Ада Рибачук та Володимир Мельниченко та ін. 13.3. Історія циркового плаката та афіші. 13.4. Історія циркового костюму та видатні автори костюмів.	10	Знає про особливості відображення циркового мистецтва у творчості митців образотворчого мистецтва різних епох. Називає художників, у творчості яких відображалась тема цирку, та висловлює власне ставлення до їхнього мистецького доробку. Наводить приклади картин художників на тему цирку. Розповідає історію появи циркових плакатів, афіш та костюмів.

Відображення циркового мистецтва у світовій художній літературі та мистецтві			
Навчальні модулі	Зміст навчання	Орієнтовна кількість годин	Результати навчання
Модуль 14. Цирк і музика	14.1. Історичний взаємозв'язок та роль музики в цирковому мистецтві. 14.2. Циркові композитори та оркестри. Музика на арені. Ісак Дунаєвський, Карл Кінг, Василь Петрусь, Філмор Генрі, Юліус Ернст Вільгельм Фучик, Енріко Труцці. 14.3. Образ цирку в музичному театрі, опері, балеті та опереті.	10	Наводить приклади взаємодії музики та циркового номеру. Знає, що музика є складовою циркового мистецтва. Розуміє значення використання музики на цирковій арені. Називає приклади музичних циркових творів, імена композиторів, які створювали музику для цирку.

Відображення циркового мистецтва у світовій художній літературі та мистецтві			
Навчальні модулі	Зміст навчання	Орієнтовна кількість годин	Результати навчання
Модуль 15. <i>Цирк і кінематограф</i>	15.1. Німий кінематограф та цирк. Тема цирку в перших фільмах. Використання циркових трюків у німому кінематографі. 15.2. Тема цирку у звуковому кіно. Образи циркових артистів у світовому кіно. Фільми різних жанрів, які розкривають тему цирку. 15.3. Актори цирку в кіно. 15.4. Цирк у мультиплікації.	15	Називає приклади фільмів німого кінематографу, присвячених цирку. Називає приклади фільмів звукового кінематографу, присвячених цирку. Називає приклади своїх улюблених фільмів за участю артистів цирку. Знає мультиплікаційні фільми про цирк. Висловлює особисті враження щодо мультиплікаційних фільмів про цирк, проявляє власне емоційне ставлення до них.
Модуль 16. <i>Підготовка мистецького проєкту</i>		10	
Всього годин у навчальному році: 70			

За підсумками третього року навчання учень / учениця:

- знає про роль і значення циркового мистецтва в системі культури;
- знає про використання циркових жанрів в інших видах мистецтва;
- розрізняє види мистецтва, що поєднані в цирковій виставі;
- знає про тісний зв'язок цирку з театральним мистецтвом, розуміє і пояснює їх взаємовплив;
- знає літературні твори, в яких відображені сторінки історії цирку, їхніх авторів;
- описує образи «циркових героїв», створених у творах музичного, хореографічного та образотворчого мистецтв, наводить відповідні приклади;
- розуміє значення музики в цирку;
- називає приклади циркових музичних творів та їхніх композиторів;
- називає зразки художніх фільмів, присвячених цирку;
- висловлює власне ставлення до героїв фільмів, в яких відображена біографія циркових артистів.

За підсумками опанування нормативного змісту навчальної дисципліни «Початковий курс історії циркового мистецтва» учень / учениця повинні знати:

- специфіку цирку як виду мистецтва, його зв'язок з іншими видами мистецтва;
- основні періоди історії та розвитку циркового мистецтва;
- історичні процеси виникнення циркових жанрів;
- роль жанрів циркового мистецтва в інших видах мистецтва;
- особливості творчості видатних майстрів цирку різних країн;
- відображення історії цирку в живописі, музиці, літературі, кінематографі.

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

АВГУ́СТ (див. [КЛОУН](#); [БІЛИЙ КЛОУН](#)) – це амплуа клоуна в цирках західноєвропейських країн. Воно з’явилося в 70-х рр. XIX ст. у німецькому цирку. Август представляє собою по-дитячому наївного та хитруватого клоуна. У цирках різних країн може мати імена: *Рудий, Джо, Чарлі*. Найчастіше Август є партнером Білого клоуна, з яким виступає в парі як його протилежність. Білий клоун є «керівником» виступу, організованим та стриманим, а Август – неслухняним «підлеглим», незграбним та простодушним. Під час вистави Август порушує порядок, смішить глядачів своїм невмінням і щирістю. Зовнішній вигляд цього циркового персонажу частково може змінюватися. Але зазвичай цей клоун має великий ніс, руду перуку, широкі або дуже вузькі штани, довгий або короткий піджак та дуже великі черевики.

П'єр Огюст Ренуар «Клоун у цирку», 1868 р.
Музей Крюллер-Мюллер. Оттерло, Нідерланди

АКРОБА́ТИКА (грец. – *ходжу навипиньки, лізу вгору*) – вид фізичної активності та спорту, який включає виконання складних скоординованих рухів; один із жанрів циркового мистецтва, що об'єднує вправи та демонстрацію майстерного володіння тілом, координацію рухів.

Перші зображення акробатів зустрічаються у творах мистецтва Давнього Єгипту, Греції й Риму. У Середньовіччі акробатика розвивалася завдяки діяльності мандрівних артистів. У XVIII ст. жанр набув широкого розповсюдження вже безпосередньо в цирку.

Нині циркова акробатика включає декілька *різновидів*: стрибова, партерна, повітряна, силова, пластична, а також *ікарійські ігри* (підкидання партнерів ногами в положенні лежачі на спині). В основі кожного виду акробатики – виконання спеціальних вправ, різних за характером і ступенем складності. Циркові акробати виконують трюки, які потребують ретельної фізичної підготовки, гнучкості, координації рухів, злагоджених та відпрацьованих дій між учасниками. У сучасній цирковій акробатиці поєднуються впливи західної та східної культур.

«Акробати з биком» (таврокатансія).

Фреска Кносського палацу, перша половина XIX ст. до н. е.

АМФІТЕАТР (грец. – з обох сторін, видовище) – велика кругла, напівкругла або овальна споруда з відкритим дахом, яка призначена для масових видовищ, навколо якої уступами розташовані місця для глядачів. Будівлі амфітеатрів збереглися в Пулі (Хорватія), Вероні та Римі (Італія), Арлі (Франція) та інших містах світу. У сучасності поняття «амфітеатр» використовують для позначення місць для глядачів у приміщенні (у концертному залі, театрі тощо), що розташовані сходами або ярусами, які піднімаються вгору.

*Джованні-Антоніо Каналь (Каналетто) «Колізей», 1745 р.
Лувр. Париж, Франція*

АНГЛІЙСЬКА ПАНТОМІМА (грец. – *мімічний актор*) (див. [ПАНТОМІМА](#)) – жанр театрального мистецтва, який зародився в Британії на початку XVIII ст. й ввібрав елементи *комедії дель арте* (різновид італійського народного / вуличного імпровізованого театру доби Відродження) і середньовічного театру. Включає комічні розіграші та ситуації, танці, гротеск, акробатику, переодягання й взаємодію з глядачами.

Ключову роль у появі пантоміми відіграв актор, танцюрист, акробат **Джон Річ**. Його пантоміми поєднували в собі комедію, музику та балет. Річ мав дуже неприємний голос і добре розумів це, тому обрав саме німого персонажа. Виступи були присвячені веселим пригодам *Арлекіна* та *Коломбіни* (постійні персонажі комедії масок). Особливо в пантомімах глядачі захоплювалися різними видовищними ефектами, цирковими трюками, перетвореннями.

Джон Річ, 1720 р.

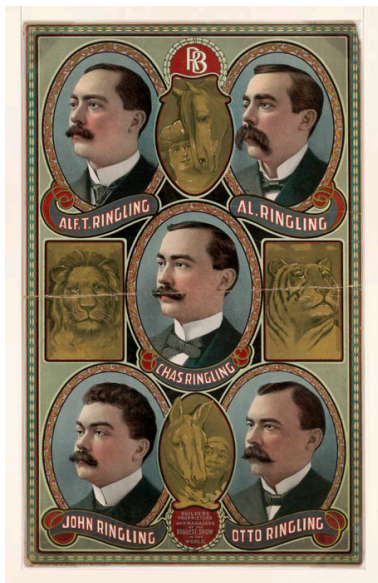
У сценічному мистецтві Великої Британії пантоміма пройшла шлях від традиційної вистави до театралізованої розваги для дітей. Вона й сьогодні має значну популярність в англomовних країнах. Сучасна англійська пантоміма зазвичай влаштовується на Різдво й новорічні свята. Її сюжети засновані на відомій казці, байці чи історії, яка доповнюється несподіваними сюжетними поворотами, супроводжується музикою, гемами, комічними трюками й ефектами, забавними витівками акторів-мімів, які заохочують глядачів ставати активними її учасниками.

АНТРЕПРИЗА (франц. – підприємство від розпочинати) – заснування, утримання видовищного підприємства (театр, цирк тощо) приватною особою (*антрепренером*); вистава, яка створюється поза репертуаром театру зазвичай приватною особою або групою. У різних країнах антрепренер має різні назви, наприклад, менеджер – у Великобританії, імпресаріо – в Італії, продюсер – у США.

Антреприза в цирку існує з моменту виникнення професійних труп. Одним з перших циркових антрепренерів був Ф. Хенсло, власник лондонського театру-цирку «Надія» (XVII ст.), в якому виступали акробати, фокусники, канатоходці, дресирувальники. У 1870 р. у США розпочав свій цирковий бізнес Ф. Барнум. Пізніше відомими цирковими антрепренерами стали: у Великій Британії – Ф. Естлі, у Франції – брати Франконі, у Німеччині – Х. Бах, Е. Ренц, П. Буш.

В Україні поява професійної антрепризи була пов'язана із іноземними підприємцями: брати Годфруа, Г. Чінізеллі, А. Саламонський, В. Сур. Їхня діяльність відіграла помітну роль у становленні цирку на теренах України.

Рекламний плакат братів Рінглінгів, які заснували легендарний американський цирк, 1903 р.

АРЕНА (лат. – *pisok*) (див. [МАНЕЖ](#)) – круглий майданчик, оточений місцями для глядачів, призначений для вистав, змагань тощо. У Стародавньому Римі ареною був посипаний піском овальний чи круглий майданчик, на якому відбувались бої гладіаторів, спортивні змагання тощо.

У сучасному цирку – це круглий майданчик з бар'єром, на якому виступають артисти цирку, демонструють циркові номери. Такий майданчик з ХІХ ст. називають *манежем*. Арена завжди представляє собою коло діаметром 13 м, що історично пояснюється потребами кінної акробатики. Це дозволяє цирковим вершникам виконувати трюки, зберігаючи швидкість та кут нахилу коня відносно центру манежу. Під час виконання деяких номерів арену застеляють спеціальним килимом чи брезентом.

Сюзанна Валадон «Цирк», 1889 р.
Клівлендський музей мистецтв, США

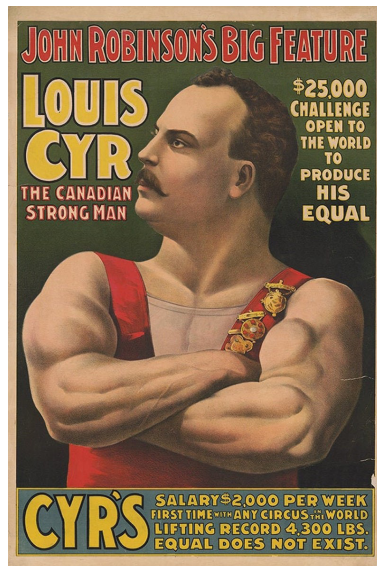
АРЛЕКІН (див. [БЛАЗЕНЬ](#); [КЛОУНАДА](#)) – традиційний комічний персонаж італійської комедії дель арте, інші назви: *паяц, блазень*. Це комічний слуга, веселий, хитрий, спритний, часто недолугий. Має характерний костюм – різнокольоровий, часто з ромбовидним малюнком, маску і ковпак. Арлекін зазвичай виконує роль того, хто хитрощами обходить інших або створює плутанину. Протиставляється нещасному образу П'єро. Цирковий образ, пов'язаний з Арлекіном – це персонаж у клоунаді, близький до класичного клоуна або актора-міма.

Андре Дерен «Арлекін і П'єро» 1924 р.
Музей Оранжер. Париж, Франція

АТЛЕТ (грец. – борець) (див. [АТЛЕТИКА](#)) – у Давній Греції атлетами називали учасників Олімпійських ігор та спортивних змагань. Атлети – це люди з сильно розвиненими м'язами, що мають значну фізичну силу. З V ст. до н. е. заняття атлетикою перетворюється на ремесло й атлети починають виступати на аренах, майданах під час свят, пізніше – на ярмарках. Загальною рисою для всіх мандрівних силачів була робота з реквізітом, наприклад, з важким камінням, яке складали в сумки, міцно сплетені з сухожилля тварин. Атлети також піднімали екіпажи з вантажем, живу вагу (людей, коней, биків, мулів), згинали підкови, монети, ламали дерев'яні балки. З 80-х рр. XIX ст. атлети з балаганів почали працювати на цирковій арені як артисти. Видатними майстрами жанру були І. Заїкін, І. Піддубний, І. Фірцак.

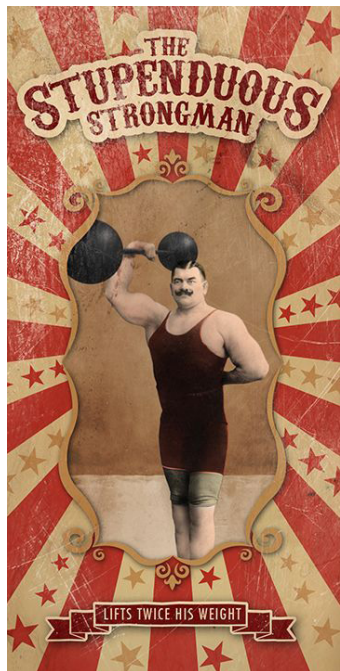
Циркова афіша з рекламою канадського силача Луїса Сіра, 1898 р.

АТЛЕТІКА (грец. – властивий борцям) (див. [АТЛЕТ](#)) – система фізичних вправ, спрямованих на розвиток у людини спритності, сили, витривалості.

Цирковий жанр, в якому артисти (атлети) демонструють свої добре розвинуті фізичні якості та силу в художньо-образній формі.

Атлетика стала цирковим жанром у XIX ст., коли атлети почали виступати на цирковому манежі. Для демонстрації надзвичайної сили циркові артисти почали використовувати у своїх номерах різні важкі предмети, тварин тощо. Циркова атлетика поділяється на *три основні напрями*: 1) боротьба, 2) атлети, що утримують різні важкі предмети, 3) силове жонглювання.

Циркова афіша з Луїсом Сіром, XIX ст.

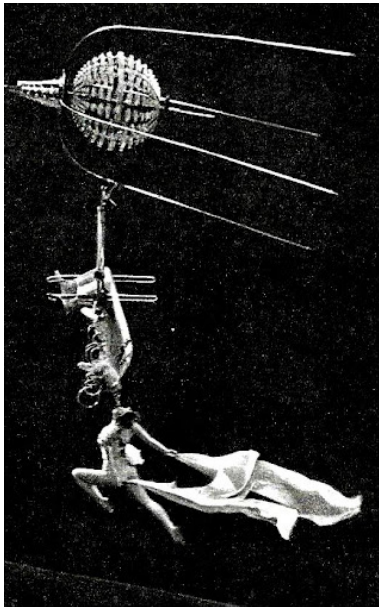

АТРАКЦІОН (франц. – *приваблення*) – особливо цікавий та найефектніший номер, який займає центральне місце в програмі та привертає увагу глядачів своєю майстерною технікою виконання, мистецькими якостями та артистизмом.

Поняття «атракціон» було введено вперше в цирку наприкінці ХІХ ст. для номерів, які були створені на основі механічних та технічних трюків. Згодом атракціоном стали називати особливо ефектні номери та програми.

Аллан Егнелл «Цирк», 1940 р.

Атракціон повітряних гімнастів Київського державного цирку Петра та Ірини Щетиніних «Політ на супутнику», 60-ті рр. ХХ ст. До неосвітленого куполу піднімалася, поблискуючи кришталевими відблисками, куля. За нею летіли двоє повітряних гімнастів. Номер включав такі важкі та небезпечні трюки, як «Вертушка в зубах» і «Ластівка».

АФІША (франц. – оголошення) (див. [ЦИРКОВИЙ ПЛАКАТ](#)) – надруковане або написане за певною формою рекламне оголошення про культурну подію, яке розміщують на видному місці.

Така форма оповіщення глядачів про подію відома з давніх часів. Спочатку прототип афіші малювали на стінах будівель. У Середньовіччі про майбутню виставу оголошували глашатаї. Афіші в сучасному розумінні набули поширення в XVI ст. у Франції та були переважно текстовими. Це були прості оголошення, які друкувалися на однокольоровому папері. З винаходом літографії (кінець XVIII – початок XIX ст.) з’являються ілюстровані афіші, які часто створювали видатні на той час художники. Згодом на циркових афішах з’являються барвисті малюнки тварин, акробатів, клоунів, зображення яких мало на меті привабити глядачів на таке видовище. Сьогодні афіші існують у двох формах – друкована та цифрова.

Циркова афіша в Нью-Йорку, 1935 р.

БАЛАГАН (перс. – *верхня кімната, балкон*) – тимчасова легка дощата будівля для торгівлі на ярмарковій площі, вулиці. У XIX ст. балаганом стали називати тимчасову будівлю, призначену для театральних або циркових вистав, виступів мандрівних акторів. Вистава в такому приміщенні також отримала назву «*балаган*». Усередині такого приміщення були сцена та зала для глядачів. Перед балаганом споруджували балкон («*раус*» від нім. – *назовні*), з якого на виставу закликали публіку. Це було народне видовище різних жанрів і стилів переважно комічного характеру, в якому використовували смішні сценки, виступи жонглерів, фокусників, гімнастів, акробатів, танцівників, силачів. Навіть у 30-х рр. XX ст. на ринках багатьох міст можна було побачити будівлі дощатих балаганів.

Герріт Лунден «Ярмарок у Хайлігвегпорті в Амстердамі». 1652 р.,
Музей Амстердама

БАТУ́Т (фр. – удар) – пристрій, розрахований для стрибків, який зроблений із плетеної сітки, натягнутої на металеву основу. Історія батута починається задовго до того, як він став використовуватися під час циркових виступів. Ідея батута як знаряддя для стрибків і підкидування виникла в XIX ст. У 30-х рр. XX ст. батути стали популярними в циркових акробатичних номерах. Одним з перших, хто почав активно використовувати батут у циркових виступах, був Джордж Ніссен – американський акробат, який вважається винахідником сучасного батута. Зразок батута Ніссен створив для тренування акробатів

у 1936 р., поєднавши тканину з шарнірною металевою конструкцією. З того часу батут став невід’ємною частиною багатьох циркових програм. Він дозволяє акробатам виконувати складні трюки, стрибки в повітрі, перевороти та інші видовищні елементи, що привертають увагу глядачів. Відомі цирки, наприклад, «Cirque du Soleil», продовжують експериментувати з батутами, поєднуючи їх з іншими елементами для створення неймовірних шоу.

Франсіско-Хосе де Гоя
«Маріонетка», 1791–1792 рр.
Національний музей Прадо.
Мадрид, Іспанія

БІЛИЙ КЛОУН (див. [КЛОУН](#)) – одне із класичних амплуа циркових клоунів. Ідея Білого клоуна як циркового персонажа знайшла своє втілення в XIX ст., коли циркові виступи ставали дедалі більш організованими, а образи клоунів – більш характерно вираженими. Білий клоун як амплуа зародився на основі рис персонажу з комедії *дель арте П'єро*, мав також риси класичних театральних персонажів.

Білий клоун зазвичай носить строгий, часто театральний костюм, має вибілене обличчя та шию, підкреслені риси обличчя (часто з червоними губами і чорними лініями). Він серйозний, розумний, навіть вишуканий, що на контрасті з дурнуватими і смішними ситуаціями, в які він потрапляє, виглядає комічно. Білий клоун зазвичай є резонером (не керує дією, а допомагає зрозуміти мотиви дій персонажів) у цирковій парі з Рудим клоуном, який навпаки є більш безтурботним, смішним і часто нетямущим. Образ Білого клоуна нині активно використовується в різних циркових традиціях, хоча він з часом дещо змінився – став більш абстрактним і гнучким у поведінці.

Волт Кун «Білий клоун», 1929 р.
Національна галерея мистецтв.
Вашингтон, США

БЛАЗЕНЬ – придворна особа, яка жила при дворі монарха, феодала або вельможі, розважаючи його та гостей дотепними, сатиричними жартами. Історія блазнів розпочинається з Середньовіччя. До їхньої майстерності тих часів висували високі вимоги: вони повинні були вміти танцювати, жартувати, співати смішні пісні, грати на музичних інструментах, знати багато загадок, приказок та цікавих історій. Блазень мав привілей – право сказати правду монархові, замаскувавши її під жарт або абсурд. При середньовічних дворах блазні були частиною придворного етикету. Також блазні брали участь у ярмаркових та балаганних виставах.

Класичний зовнішній вигляд європейського блазня – ковпак з довгими хвостами, вушками чи рогами й бубонцями (як символ глупоти), жезл-марот і дво- або триколірний костюм. *Марот* (символ «влади блазня») – це жезл з наверхшам у вигляді різьбленої голови блазня (*паяца*), що сміється. Блазні – це своєрідне явище з багатьма сенсами в історії культури. Образи блазнів можна побачити в творах мистецтва різних часів: живописі, скульптурі, літературі.

Вільям Фредерік Мес «Вірні друзі», 1859 р.
Детройський інститут мистецтв, США

БУФОНАДА (італ. – *жарт, блазнювання*) – це прийом або стиль акторської гри, що характеризується перебільшенням, гротеском, карикатурністю та яскраво вираженою комічністю. Це виражальний художній прийом, відомий з часів давньогрецького театру, ярмаркових вистав, виступів блазнів в епоху Середньовіччя, постановок комедії дель арте та пізніше – водевілів, комедій, фільмів Ч. Чапліна. *Буфонада в цирку* – це основний стиль гри клоунів. Вона проявляється в перебільшених рухах, їхньому гротескному вигляді, абсурдних ситуаціях і контрастах між персонажами. *Основна риса буфонади в цирку* – *перебільшення*, а також їй притаманні: *фізична комедія* – падіння, спотикання, гра з реквізитом, яка перетворюється на абсурд; *акцент на міміці й пантомімі*; *типові ситуації* – наприклад, спроби

клоуна виконати завдання, яке постійно йде не так, як треба (розлити воду замість налити, втратити рівновагу тощо); *гіперболізація емоцій*. До буфонади відносяться й бійки, падіння, обливання водою, сльози, що ллються з очей струменем, волосся, що стає дибки. Буфонада заклала появу такого клоунського амплу як клоун-буф.

Пабло Пікассо «Клоун», 1962 р.
Музей Крюллера-Мюллера.
Оттерло, Нідерланди

ВОДІННЯ ВЕДМЄДЯ – це старовинний обряд або вуличне дійство, під час якого для розваг та збору грошей людина водила прирученого ведмедя. Така досить поширена розвага була популярна в селах і на ярмарках в багатьох країнах світу. У XVII ст. вистави з ведмедями входили до складу скоморошських потіх: ведмедів вчили виконувати нескладні рухи під гру на дуді, бубні – дії, які сприймалися як примітивні пародії на вчинки людей. Це викликало веселощі в глядачів. У Західній Європі до початку XIX ст. водінням ведмедів містами займалися близько 200 «ведмежих ватажків». З часом багато з них почали працювати цирковими дресирувальниками.

Пауль Фрідріх Маєргайм «Ватажок ведмедя», 1890 р.
Галерея Бельведер. Відень, Австрія

ВЕЛИКИЙ ЦИРК (MAXIMUS) (лат. – *Circus Maximus*) – найбільший іподром у Стародавньому Римі, який розташовувався в долині між Авентином і Палатином. За функціональністю він призначався для перегонів на колісницях, а також для гладіаторських боїв, публічних ігор, святкувань та імператорських тріумфів. У змаганнях на ньому могли одночасно брати участь 12 колісниць. Використовувався з V ст. до н. е. Розміри іподрому – приблизно 600 м у довжину й 150 м завширшки. На ньому могли розміститися до 250 000 глядачів. Це найбільша спортивна споруда в історії. Цирк Максимус декілька разів перебудовувався та розширювався. Посередині іподрому розташовувалась «*spina*» – довга перегородка з обелісками та статуями. На іподромі проводились відомі «Циркові ігри», під час яких найпопулярнішою подією були перегони квадриг (чотирикінних двоколісних колісниць). Зараз *Circus Maximus* – це археологічна зона, яку можна відвідати туристам. Також вона використовується як місце для концертів та масових подій.

«Circus Maximus». Ілюстрація до старовинного видання

ВСЕСВІТНЯ ФЕДЕРАЦІЯ ЦИРКУ (ФМС) – міжнародна некомерційна організація, створена з метою популяризації, збереження та розвитку циркового мистецтва у світі. Заснована в 2008 р. під патронажем принцеси Стефанії Монакської, яка є великою прихильницею циркового мистецтва. Місце знаходження – Монте-Карло. Основна місія ФМС – захищати та підтримувати цирк як всесвітньо-культурну спадщину; сприяти обміну між цирковими митцями та організаціями з різних країн; підтримувати циркову освіту та молоді таланти. Федерація організовує Всесвітній день цирку (щорічно – третя субота квітня). Підтримує циркові фестивалі, заклади освіти, дослідження й архіви. Виступає за гуманне ставлення до тварин у цирку.

Логотип Всесвітньої федерації цирку

ГІМНАСТИКА (грец. – оголений, треную) (див. [ПОВІТРЯНА ГІМНАСТИКА](#)) – це вид спорту та мистецтва, що поєднує фізичні вправи з координацією, силою, гнучкістю та естетикою рухів. Гімнастика може бути як спортивною дисципліною, так і частиною сценічного або циркового виступу. Циркова гімнастика – жанр, в якому артисти демонструють красу тіла та його фізичну форму, використовуючи різні художні образи та стилістичне оформлення. Як і багато інших жанрів, гімнастика почала розвиватися в Стародавній Греції, де існували спеціальні школи – гімнасії. Гімнастика поділяється на *партерну* – де вправи виконуються на снарядах, закріплених на манежі, та *повітряну* – де артисти показують свою майстерність під куполом цирку за допомогою різного реквізиту.

Для застосування гімнастики в циркових номерах важливими стають: ефект шоу, костюми, світло, музика, сюжет.

Марк Шагал «Блакитний цирк», 1950 р.

Національний музей сучасного
мистецтва, Центр Жоржа Помпіду.
Париж, Франція

Гімнастичні трюки в цирку не регламентовані суворими правилами, як у спорті. Їх відрізняє креативність та унікальність. Часто гімнасти використовують командну роботу, небезпечні трюки, і навіть комедійні або драматичні елементи.

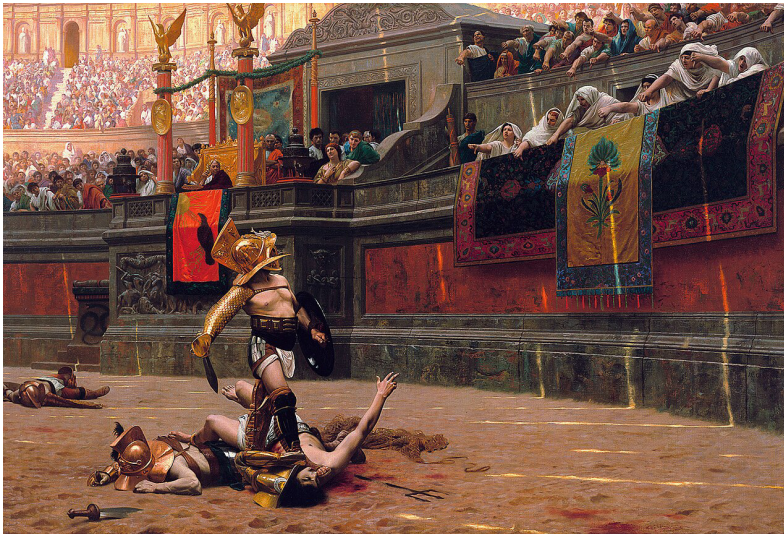
ГІСТРІОНИ (лат. – *актор, трагiк*) – мандрівні артисти. У Стародавньому Римі так називали професійних акторів, які складали трупу, а в епоху Раннього середньовіччя – народних мандрівних акторів. Мистецтво середньовічних гістріонів походило від сільських обрядових ігор. Гістріон міг бути одночасно музикантом, танцівником, співаком, оповідачем, гімнастом, дресирувальником тощо. Гістріони були відомі в багатьох народів Європи: у Франції їх називали *жонгле-рами*; у Німеччині – *шпільманами*; в Англії – *менестрєлями*; в Італії – *мімами*; в Іспанії – *голіардами* і *гальярдо*; у Польщі – *франтами*; в Україні – *скоморо́хами*. Вони вміли показувати дивні фокуси, ходити на руках, стрибати через кільце, робити в повітрі сальто, балансувати на канаті, ковтати шпагу, жонглювати ножами, кулями, факелами – всі різновиди видовищних мистецтв ніби втілювались в одній особі гістріона.

Ярмарок. Ілюстрація зі старовинної книги з історії Франції, 1913 р.

ГЛАДІАТОР (лат. – *мечоносець*) – у Стародавньому Римі боєць з рабів або військовополонених, спеціально навчений для поєдинків чи боїв групами на арені цирку. До гладіаторів відносять *венаторів* і *бестіаріїв*, які билися з хижакками, дралися в блазенських боях, боксерів та інших учасників циркових вистав. З часом бої гладіаторів трансформувалися у своєрідний видовищний спорт, отримавши велику популярність серед усіх верств давньоримського суспільства. Гладіаторські ігри набули поширення й серед інших народів (кельтів-лузітанів, германців, у Сирії, Карфагені). Суть гладіаторських боїв полягала в тому, що гладіатори боролися за своє життя, випробуючи долю та завойовуючи публічне визнання. Згодом ці бої стали більш театралізованими та вимагали від учасників не лише фізичної сили, а й акторської майстерності.

Жан-Леон Жером «Пальці вниз», 1872 р.
Художній музей Фенікса, США

ГРОТЕ́СК (фран. – *смішний, дотепний, примхливий*) – це художній прийом, стиль або форма вираження для створення в глядачів сильного емоційного враження або підкреслення абсурдності певних явищ. *Гротеск у цирку* – це особлива форма виразності, що поєднує в собі комічне, абсурдне, фантастичне й деформоване, щоб викликати в глядача не лише сміх, а й здивування, іноді навіть легкий дискомфорт, чи змусити замислитися. У сучасному цирку гротеск часто використовується в клоунаді, пантомімі, фізичному театрі, у «Cirque du Soleil»:

Особливості гротеску в цирковому мистецтві:

- *перебільшення рухів і міміки* – клоуни ходять, наче гумові, падають занадто сильно, сміються надмірно голосно;
- *нереальні костюми або грим*, що робить образ дивним, химерним;
- *поєднання трагічного й комічного* – наприклад, сумний клоун, що викликає сміх, але це має глибокий підтекст;
- *фізична деформація або її ілюзія* – надзвичайно гнучкі артисти, дивні карлики чи могутні велетні;
- *алегорії й абсурд* – номери, в яких дії персонажів не мають логіки, але натякають на якісь життєві парадокси.

Фернан Пелес. Фрагмент картини «*Маски та страждання: Бродячі артисти*», 1888 р.

Пті-Пале (Малий палац). Париж, Франція

ДРЕСИРУВАЛЬНИКИ (див. [ДРЕСИРУВАННЯ](#)) – це фахівці, які навчають тварин виконувати певні дії або трюки за допомогою спеціальних методів, найчастіше для виступів у цирку, на знімальних майданчиках, у зоопарках, різноманітних шоу.

Основні функції дресирувальника:

- виховання й тренування тварин (собак, коней, левів, слонів тощо);
- розвиток у тварин рефлексів на команди;
- турбота про тварин, їхній стан, здоров'я й безпеку;
- розуміння поведінки тварини (зоопсихології) для ефективної взаємодії.

У цирку традиційно дресирувальники були частиною вистави. Вони показували як тварини виконують незвичні або видовищні дії – стрибають через обручі, ходять на задніх лапах, танцюють, долають перешкоди. Нині все більшого значення набуває загальносвітова тенденція – «цирк без тварин». У багатьох країнах, включаючи Україну, прийняті закони, спрямовані на обмеження або заборону використання

тварин у цирку. Це означає, що такі цирку повністю або частково замінюють виступи з тваринами на виступи акторів інших циркових жанрів.

Пауль Фрідріх Маєргайм «Дресирувальниця», 1891 р.
Приватна колекція

ДРЕСИРУВАННЯ (франц. – *виправляти, навчати*) (див. **ДРЕСИРУВАЛЬНИКИ**) – цирковий жанр, заснований на показі роботи з тваринами, птахами, у яких вироблені стійкі умовні рефлексі на команди дресирувальника. Історія дресирування тісно пов'язана з потребами людей контактувати з тваринами – спочатку для полювання, захисту та ведення господарства, а згодом й для розваг та видовищ. У III–II тис. до н. е. люди приручали та дресировали тварин. Наприклад, єгиптяни дресировали мавп для збирання плодів і птахів для полювання. У Стародавньому Римі проводилися видовища в амфітеатрах, де тварини боролися між собою або з людьми – частково це також потребувало дресирування. На середньовічних ярмарках виступали мандрівні артисти з тваринами – ведмедями, мавпами, собаками. В епоху Відродження розвивалося мистецтво дресури коней, зокрема, в Іспанії та Італії формувалися школи верхової їзди, де коней навчали граціозним рухам. З часом дресура стала частиною циркового шоу. Дресировальники хижих тварин вперше з'явилися в цирках наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Німецький зоолог, засновник відомого зоопарку *Карл Гаґенбек* розробив гуманнішу систему дресури з винагородою (не лише силою).

У сучасному світі ставлення до дресури змінюється. У багатьох країнах у цирках заборонено використовувати диких тварин у цирках, щоб не порушувати їхні права і не сприяти жорстокому поводженню. Натомість розвивається цирк без тварин («*Cirque du Soleil*»).

Пауль Фрідріх Маєргайм
«Ревнива левиця», 1887–1890 рр.
Музей Штеделя.
Франкфурт-на-Майні, Німеччина

ЗАКЛАДИ ЦИРКОВОЇ ОСВІТИ – існують у багатьох країнах світу і відіграють вагомий роль у професійній підготовці майбутніх артистів цирку.

У 1998 р. почала діяти міжнародна організація – *Європейська федерація професійних циркових шкіл (FEDEC)*, яка об'єднує та представляє понад 60 професійних циркових шкіл та навчальних центрів по всьому світу. Місія FEDEC – сприяти якісній цирковій освіті, зміцнювати співпрацю між цирковими школами.

Логотип
КМАЕЦМ

З 1956 р. діє Берлінська державна школа артистів, яка поєднує професійну підготовку з загальноосвітньою школою.

У 1974 р. у Парижі першою європейською клоунесою Ані Фрателліні була заснована *Циркова академія Фрателліні*. Це єдиний у Європі центр циркового мистецтва, що поєднує професійне навчання та постановку циркових вистав.

У 1981 р. у Канаді (Монреаль) було засновано *École nationale de cirque*, який тісно співпрацює з «Cirque du Soleil» та має високу репутацію в акробатиці, повітряній гімнастиці, театральному мистецтві.

Один із найвідоміших циркових закладів освіти у світі – це заснований у 1986 р. *Centre National des Arts du Cirque (CNAC)*, Шалон-ан-Шампань, Франція. Він спеціалізується на сучасному цирку (*nouveau cirque*).

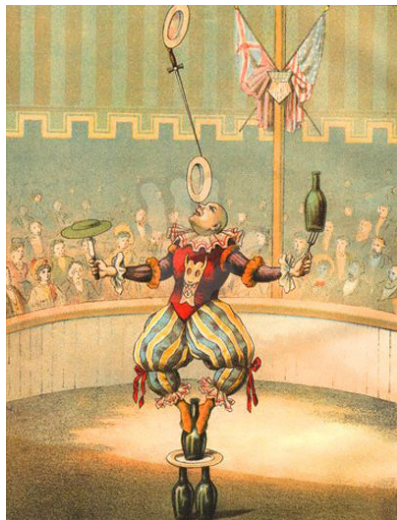
У США діє *Circus Center* у Сан-Франциско, а також велика циркова школа в штаті Вермонт (*New England Center for Circus Arts – NECCA*).

Один із провідних закладів циркової освіти в Східній Європі – це *Київська муніципальна академія естрадного та циркового мистецтва*, яка готує артистів цирку, естради, викладачів.

ЕКВІЛІБРИСТИКА (лат. – *врівноважений*) – жанр циркового мистецтва, в якому артисти демонструють майстерність збереження рівноваги під час виконання складних трюків на різних опорах або нестійких предметах. Основна суть еквілібристики – балансування, частіше в екстремальних умовах: на висоті, рухомих поверхнях або в поєднанні з іншими технічними елементами (жонглюванням, акробатикою тощо). Види еквілібристики: на дроті, канаті, катушках, кулі, циліндрах, велосипедах, моноциклах, ручна еквілібристика, еквілібр на драбинах, стільцях.

У Європі в Середньовіччя еквілібристи виступали на ринках, у балаганах, при дворах феодалів. У 70-ті рр. XVIII ст. в Англії Філіп Естлі створює перший сучасний цирк, де еквілібристика стає окремим жанром. Естлі першим показав комплекс вправ на коні, що рухався по колу. Починаючи з кінця XIX ст. розвиток нових видів еквілібристики прискорюється: з'являються циркові номери еквілібру на драбинах і стільцях, канаті, катушках, велосипеді. Також відкриваються циркові школи для навчання еквілібристів. Сучасні артисти інтегрують еквілібристику в шоу-програми, вуличні виступи, телешоу. У програмах еквілібристів широко використовуються мультимедіа, а також елементи урбан-спорту (*паркур, slackline*).

Роберт Талбот Келлі «Жонглер».
Дитяча книга з ілюстраціями
«Дитячий цирк і звіринець», 1882 р.

ЕКСЦЕНТРИКА (лат. – *поза центром*) – художній прийом, що полягає в навмисному порушенні звичного порядку речей, поєднанні несподіваних, нелогічних, гротескних або комічних елементів для створення емоційного ефекту – здивування, сміху, абсурду чи сатири.

Основні риси ексцентрики як художнього засобу:

- парадоксальність – зіставлення несумісного;
- гротеск, комізм;
- абсурдність – нелогічність подій чи поведінки героїв;
- порушення реалістичності – характерне для авангардного мистецтва, театру абсурду.

Ексцентрика – характерна риса всіх циркових жанрів: клоунади, акробатики, пантоміми та інших, тому що вони ґрунтуються на незвичних прийомах, різких контрастах з перебільшено емоційною, дикуватого поведінкою. Наприклад, класичні клоуни використовують ексцентрику в костюмах (велетенські штани, черевики, гротескний грим); жестах (падіння, ковзання, трюки); сюжетах

номерів (нелогічні дії, пародіювання серйозних ситуацій).

Особлива різноманітність ексцентрики в цирку – це номери музичних ексцентриків, коли артист виконує музичний твір на незвичних інструментах (пляшки, посуд, металеві пилки) або використовує трюкове виконання (наприклад, грає на скрипці, тримаючи її за спиною).

«Об'єднані вистави Великого Форепо та Братів Селлс. Пустощі та кумедні витівки двадцяти кумедних дурнів у фетрових коронах». Афіша для Forepaugh and Sells Brothers, 1899 р. Бібліотека Конгресу США

ЖАНР (франц. – *рід, вид*) – вид творів мистецтва, які об'єднані певними сюжетними та стилістичними ознаками. У цирку – це сукупність номерів, що характеризуються єдиною дієвою ознакою. Сутність кожного жанру відображається в номерах циркових артистів за допомогою специфічного для кожного жанру реквізиту, оформлення та манери виконання трюків. Жанри циркового мистецтва виникли в різні часи, в різних країнах. Наприклад, мистецтво акробатики було відоме вже в Стародавньому Єгипті, Греції, Римі. З Індії прийшли номери зі зміями, а в Китаї цирк був наближений до театральних вистав.

Серед основних циркових жанрів: акробатика, гімнастика, атлетика, клоунада, дресирування, жонглювання, кінний цирк, еквілібристика та інші. Кожен жанр має ще свої різновиди. Вони постійно змінюються, еволюціонують, водночас зберігаючи свої основні ознаки.

Відмінною рисою сучасних цирків є *часткове змішання жанрів*, що спостерігалось ще на початку ХХ ст. Наприклад, клоунада поєднується з дресурою, еквілібристика – з жонглюванням, акробатика – з пантомімою тощо.

Марк Шагал «Великий цирк», 1956 р.
Приватна колекція

ЖОКЕЙ (англ. – *наїзник, вершник на бігах*) – професійний фахівець з догляду, тренування та випробування верхових коней. У цирку – це амплуа артиста, що виконує акробатичні вправи на неосідланому коні. Сідло в цирковому номері грає лише декоративну роль. Проте обов’язково використовується гурт – підпруга з двома стійкими поручнями з боків. Жокейські номери виконують вдвох або групою. Це циркове амплуа виникло в 70-х рр. XIX ст. в Англії.

Популярні трюки, які виконують циркові жокеї:

- стійка на коні – артист стоїть на спині коня, що йде, часто з розведеними руками для балансу;
- сальто з коня;
- стрибок з одного коня на іншого;
- «шест» або «піраміда» – двоє й більше жокеїв стають один

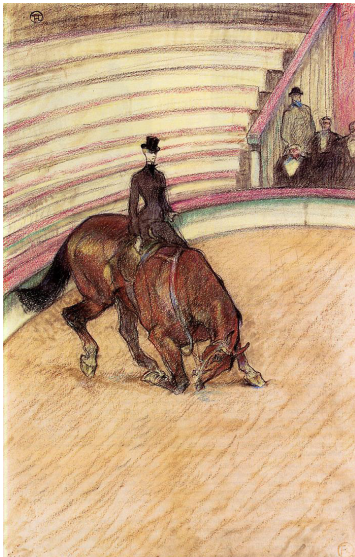
на одного, стоячи на одному або кількох конях;

- підвісні трюки – артист чіпляється за сідло, петлю або вуздечку, звисає вниз головою або по діагоналі;

- вертушки – трюки, під час яких жокей робить кругові рухи навколо коня, чіпляючись за нього однією рукою або ногою;

- комбінації зі стрибками через перешкоди.

Ці трюки вимагають ретельного тренування, довіри між артистом та конем, а також абсолютного відчуття рівноваги.

*Анрі де Тулуз-Лотрек
«У цирковій виїзді», 1899 р.
Приватна колекція*

ЖОНГЛЮВАННЯ (франц. – *жартівник, забавник, дотепник*) – жанр, в якому артист демонструє майстерне вміння підкидати та ловити предмети в певній послідовності та у встановленному ритмі, а також балансувати ними. У Стародавньому Римі вважалося, що вміння жонглювати допомагає в кращому вправлянні зі зброєю. Особливу популярність жонглювання набуло в XIX–XX ст. У наш час воно залишається одним з основних жанрів циркового мистецтва. Сьогодні розрізняють *одиначне одноосібне* та *групове (або парне)* жонглювання та виділяють два його основні піджанри:

- *класичне*, коли артисти працюють зі *спеціальним реквізитом*: м'ячами, булавами, тарілками, кільцями та смолоскипами;
- *робота з побутовими предметами*.

Шанувальники цього жанру об'єднуються в спеціальні клуби. Другу суботу липня за календарем дат у світі визнано *Всесвітнім днем жонглерів*.

Фріц Бейнке «Жонглер: сільський ярмарок», 1873 р.
Художня галерея Нового Піденного Вельса. Сідней, Австралія

ЗООПАРК (ЗООЛОГІЧНИЙ ПАРК) – спеціально обладнана територія для утримання, розмноження, збереження тварин та показу їх відвідувачам. Історія виникнення зоопарків та зоосадів сягає глибокої давнини. Як символи влади та могутності в Стародавньому Єгипті фараони тримали диких тварин (переважно леопардів, мавп, жирафів) у спеціальних загонах. Один з перших відомих зоосадів створив в Ассирії цар Ашшурбаніпал (близько 1 000 – 600 р. до н. е.). У ньому утримувалися леви, слони, страуси та інші тварини, що були здобуті у військових походах. У Середньовіччі європейські монархи також мали приватні зібрання екзотичних тварин (*менагерії*). Наприклад, менагерія існувала з XIII ст. у Великій Британії в Тауері (Лондон) і стала основою для появи першого публічного зоопарку.

У 1752 р. імператором Францом I у Відні було засновано найстаріший у світі зоопарк для публіки.

У 1828 р. у Лондоні було відкрито перший науковий зоопарк: спочатку для вчених, а з 1847 р. – для всіх відвідувачів.

У 1880-х рр. американський мандрівний цирк «Barnum & Bailey's» також мав у своєму складі зоопарк.

Вільгельм фон Гегерфельт
«Цирк у місті», 1874 р.

У 1887 р. володар зоопарку в Гамбурзі Карл Гагенбек відкрив зооцирк, де у виступах брали участь тварини. У XX ст. у діяльності зоопарків стали робити акцент на охороні різних видів тварин, зоопарки почали

відмовлятися від утримання тварин у клітках, натомість з'явилися природні вольєри. У сучасних зоопарках пріоритет надається збереженню біорізноманіття, створюється більше відкритих просторів, інтерактивів, реалізації просвітницьких програм для людей різного віку.

ІЛЮЗІОНІСТ (від лат. – *помилка, обман зору, викликаний спотвореним сприйняттям*) (**див. ФОКУС**) – артист цирку, який демонструє різні фокуси на основі обману зору та інших відчуттів, а також за допомогою спеціального реквізиту з секретними пристроями, прихованими від глядачів. Ілюзіоніст виконує трюки, що виглядають як *магія*, але насправді основані на *спритності рук, увазі, спеціальних механізмів або реквізитів*. У цирку ілюзіоніст часто виступає на арені або сцені, демонструючи неймовірне: зникаючі предмети, левітацію, трансформації, появу тварин тощо.

Існують різні види ілюзії: *сценічна ілюзія* – це масштабні трюки: зникнення людини, розрізання її на частини, поява тигра з повітря тощо; *мікромагія* – дрібні трюки зблизька (карти, монети, об'єкти); *психологічна ілюзія* – коли артист «читає думки» або передбачає вибір глядача; *гіпноз / менталізм* – вплив на свідомість глядачів.

З появою електрики, різних способів освітлення, удосконалення механізмів циркові номери ілюзіоністів ускладнилися, стали більш вражаючими. Наприкінці XIX ст. велику популярність у світі отримав артист цирку *Гаррі Гудіні*, який реалізовував ідеї зі створенням багатьох ілюзійних пристроїв. Виступи ілюзіоністів почали дуже відрізнятися від номерів фокусників завдяки безпосередньо стилю виступу, його масштабу, грандіозності, захопливих елементів. Сучасні ілюзіоністи створюють шоу, які побудовані на складних фізичних та комп'ютерних ефектах, широко використовують лазери.

Мініатюра Гаррі Гудіні в Ужгороді

ІМПРОВІЗАЦІЯ (лат. – *непередбачуваний, раптовий*) – особливий вид творчості, непередбачуваний момент виконання, без попередньої підготовки. У мистецтві цирку імпровізація має місце, якщо вона не суперечить концепції художнього задуму. Імпровізація вимагає гнучкості мислення, креативності та здатності до швидкої адаптації. З імпровізацією були пов'язані різні форми світового народного театру – виступи мімів, скоморохи, італійська комедія дель арте, французький народний театр. У таких випадках артисти без підготовки створювали тексти, виконували сатиричні жарти та комічні виступи, зверталися з репліками до глядачів. У сучасному цирку більшість номерів є ретельно відпрацьованими, бо вони часто фізично дуже складні або небезпечні. Але незважаючи на це імпровізація в цирку є і вона дуже цінна. Наприклад, під час технічних збоїв артист може «приховати» помилку імпровізацією, щоб глядачі нічого не помітили. Клоунада є серцем циркової імпровізації. Клоун реагує на глядача, жартує з обставин, адаптується до ситуації. Коли артист викликає когось з зали – це також імпровізація.

Поль Шокарн-Моро «Клоуни», 1889 р.
Галерея Сен Мартен, Музей мистецтв
і ремесел. Париж, Франція

КАНАТОХОДЕЦЬ – це цирковий артист, який виконує акробатичні номери, балансуючи на канаті або тросі, натягнутому між двома опорами на висоті. Мистецтво канатохідців входило у вистави ярмаркових комедіантів Західної Європи вже в XV ст. Вони були учасниками свят, народних гулянь. Канатоходець рухається по тонкому канату, використовуючи спеціальні пристрої для балансування (наприклад, палицю). Це один з найскладніших і найвражаючих жанрів у цирку, що потребує неймовірної сили, концентрації та правної техніки.

Залежно від рівня складності канатоходці можуть виконувати *різні трюки*, такі як: ходьба на канаті без допоміжних засобів, трюки зі стрибками, акробатика (наприклад, падіння і повернення на канат), працюють з реквізитом, наприклад, можуть тримати важкі предмети в руках. Канатоходці часто виступають на великій висоті, що додає екстремальності виступу. У деяких номерах канат може бути натягнутий на висоті десятків метрів, що робить номер ще більш захопливим і небезпечним.

Жан-Луї Форен «Вистава»,
1885 р.

Французький канатоходець *Філіпп Петі*, став відомим завдяки своєму виступу на висоті 450 м, де він проходив по канату між двома хмарочосами в Нью-Йорку в 1974 р. Його виступи отримали широку популярність – про нього зняли фільми: «Людина на канаті» (2008) Джеймса Марша та «Прогулянка» (2015) Роберта Земекіса. Письменник Мордехай Герштейн написав про Петі книгу для дітей «Людина, яка пройшла між вежами» (2003), за якою потім зняли анімаційний фільм.

КАРНАВАЛ (лат. – *прощай, м'ясо* або *корабель блазнів*) – традиційне народне свято, що супроводжується вуличними процесіями, парадами, маскарадами, музикою, танцями, іграми та яскравими костюмами.

Головними рисами карнавалу є: вуличне дійство, костюмовані персонажі, фольклорні або театралізовані елементи. У карнавалах є багато циркових персонажів та елементів, наприклад, клоуни, жонглери, акробати. У Середньовіччі мандрівні циркові трупи брали участь у карнавальних дійствах, поєднуючи мистецтво з народними святами. Традиційно карнавал відбувається перед початком Великого посту (особливо в католицьких країнах). Найвідоміші карнавали: Венеційський, Ріо-де-Жанейрський, Бразильський, Трієстський тощо. В Україні теж іноді влаштовуються карнавали, переважно в форматі фестивалів або як частина великого заходу.

*Карл Фрідріх Генріх Вернер «Римський карнавал на Корзо», 1848 р.
Галерея мистецтва Паоло Антоначчі. Рим, Італія*

КІННІ БАЛЕТИ (див. **КІННІ ЦИРКИ**) – це унікальний жанр циркового мистецтва, в якому хореографія та дресування коней поєднуються в ефектному, витонченому шоу. Перші кінні балети виникли в XVIII ст. при імператорських дворах для показу вишуканої дресури. Згодом їх перейняли цирки, особливо в Австрії, Франції, Італії. Кінний балет виглядав як справжній балет на арені, де головними героями були не тільки артисти, а й граціозні тварини. Виступи дресированих коней під музику проходять частіше в ритмі вальсу або польки.

У київському цирку неодноразово демонстрували номери з конями, зокрема постановки в стилі балету. Відомі українські дресувальники створювали музично-сценічні композиції з кіньми.

Франсуа Фламенг «Наїзниця», 1890 р.

КІННІ ЦИРКИ (див. [КІННІ БАЛЕТИ](#)) – форма циркового мистецтва, виступи дресированих коней та їхніх вершників. Кінний цирк бере свій початок від античних перегонів колісниць і кінних ристалищ, які були улюбленою розвагою стародавніх римлян.

Починаючи з XVI ст. розвитку кінного цирку сприяли численні *школи верхової їзди*, які займалися особливою підготовкою вершників, що брали участь у кінних боях. У 1768 р. Філіп Естлі, англійський офіцер-кавалерист, відкрив арену в Лондоні, де демонстрував трюки на коні. Саме він вважається засновником сучасного цирку. Специфіка кінних номерів визначила форму та розміри циркового манежу. У XIX ст. з'являються мандрівні цирку, які перевозили арени, коней, реквізит. Вершники в таких цирках виконували *акробатичні трюки*: жонглювання, сальто, піраміди на конях тощо. У стаціонарних цирках кінні видовища стали основою репертуару багатьох цирків. Серед видатних діячів кінного цирку – А. Франконі, Е. Ренц, Г. Чінізеллі. З появою цирків з екзотичними тваринами, повітряною гімнастикою та клоунами, кінні номери втратили ексклюзивність, але залишились класикою. У багатьох країнах світу збереглися школи верхової їзди для циркових виступів.

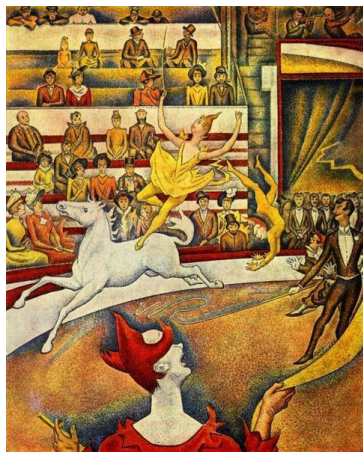
Дора Каррінгтон «Кінний цирк», 1922–1927 рр.

Основні елементи кінного цирку:

- *виїздка* – класична школа управління конем, де рухи тварини синхронізуються з музикою;
- *карусель (карусельний балет)* – одночасний виступ кількох вершників або коней у формі фігурного танцю;
- *вольтижування* – акробатика на коні під час руху;
- *костюми і музика* – артисти одягнені як у класичному балеті, виступи відбуваються під оркестрову музику.

У сучасному цирку коні виступають у класичних номерах або є частиною театралізованого шоу. Деякі цирки (наприклад, канадський «Cavalia» чи французький «Zingaro») спеціалізуються винятково на кінному мистецтві, поєднуючи циркові трюки, танець, театральні та світлові ефекти.

Жорж Сера «Цирк», 1891 р.
Музей д'Орсе. Париж, Франція

Віктор Коулман Андерсон «Циркові артисти», 1930 р.
Приватна колекція

КИЇВСЬКИЙ ЦИРК (НАЦІОНАЛЬНИЙ ЦИРК УКРАЇНИ) – одна з найвідоміших культурних установ України. Спочатку глядачів у Києві розважали мандрівні цирки, однак у 1797 р. сюди перевели Контрактовий ярмарок, що призвело до появи на ярмарковій площі балагану та цирків-стовпчиків з дощок та старих ящиків. У центрі конструкції на манежі ставили стовп, який тримав брезентовий купол – *цирк-шаніто* (фр. *chapiteau* – ковпак, капітель). Згодом у 1875 р. в Києві збудували перший стаціонарний цирк-театр «Альказар» на перехресті вулиць Б. Хмельницького та Є. Чикаленка (нині – Національний академічний театр імені Лесі Українки). Тут виступали понад 60 артистів, балет з Неаполя, клоуни з Лондона, грав оркестр з 35 музикантів, показували кінні номери за участю 40 коней. Але він проіснував недовгий час.

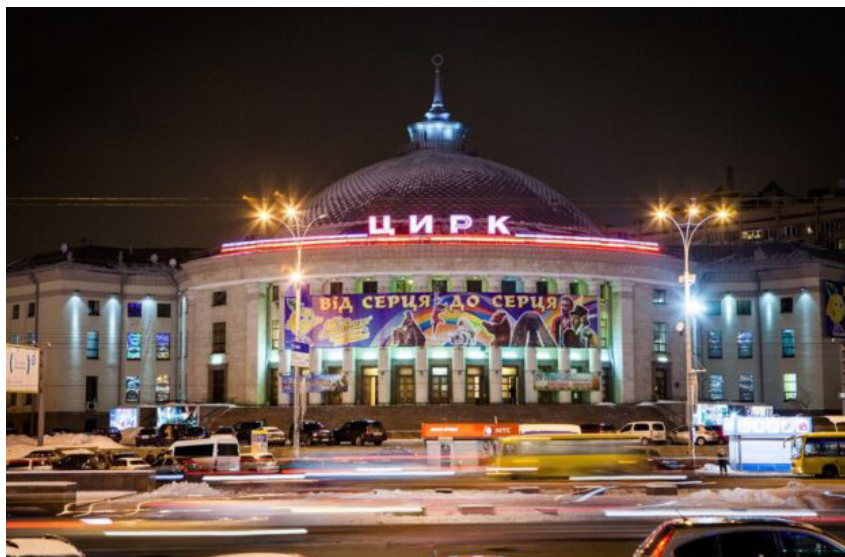
Наступний київський цирк Петра Крутікова, талановитого дресирувальника, був збудований у 1903 р. Цирк з'явився на місці сучасної вулиці Архітектора Городецького та отримав назву «Ніппо-паласе» («Кінний палац»). Це був найбільший цирк Європи – цегляний, з двома поверхами, оснащений технікою, з триярусним залом на 2 тис. глядачів, величезним куполом над манежем, електричним освітленням. Будівлю цирку Крутікова було зруйновано в 1941 р., під час Другої світової війни.

У повоєнний період, у 1950 р., на розі вулиць П. Саксаганського та Великої Васильківської розпочалося будівництво стаціонарного цирку. Цей цирк назвали Літнім. Сучасна ж будівля Київського державного цирку була зведена в 1960 р. Це один із найбільших цирків у Східній Європі. Архітектори: Валентин Жуков, Григорій Ратушинський. Купол цирку – технічне досягнення свого часу, адже він безопорний, що дозволяє створювати видовищні виступи

без зайвих конструкцій. Цирк має спеціальне обладнання циркової ацени для влаштування водних пантомім. У різні часи тут виступали провідні артисти, розроблялись нові номери, діяли акробатичні й клоунські школи.

Сьогодні київський цирк є провідною цирковою ареною країни. Має статус *Національного цирку України* (з 1998 р.). Сучасні вистави в ньому поєднують традиційні жанри цирку з новими технологіями: світлом, лазерами, відеоекранами. До циркових програм часто запрошують гостей з інших країн. Цирк співпрацює з Київською муніципальною академією естрадного та циркового мистецтв, також при цирку працює циркова студія для дітей та молоді.

Сучасна будівля Національного цирку України

КИТАЙСЬКИЙ ЦИРК (КИТАЙСЬКЕ ЦИРКОВЕ МИСТЕЦТВО) – одне з найдавніших і найвишуканіших циркових мистецтв у світі, яке вражає гнучкістю артистів, точністю та красою виконання номерів.

Витоки китайського цирку сягають періоду Чжаньго (475 – 221 рр. до н. е.), коли з'явилися перші виступи акробатів, еквілібристів, жонглерів та інших артистів. З часом сформувалися *традиційні жанри*: жонглювання, ходіння по канату, акробатика на конях. Мистецтво цирку вже тоді сприймалося як елемент китайської культури та філософії балансу й гармонії. У давнину цирк був відомий під назвою «Шоу сотень фокусів». Він складався з різноманітних вправ: акробатика, балансування, обертання дисків та танці. Цирк був сімейною традицією, подібно до європейських цирків, – вміння передавалися з покоління в покоління. Успішні циркові родини ставали відомими далеко за межами своїх рідних міст.

У ХХ ст. створюються професійні циркові трупи, наприклад, Китайський державний цирк. Найвідоміші трупи за межами Китаю – «Chinese National Circus» (Китайський державний цирк), «Shanghai Circus World» («Шанхайський цирковий світ») та Китайський акробатичний цирк «Райське шоу з Піднебесної».

Фрагмент акробатичного шоу Хебея
«Дракон, що стрибає над
Китаєм – Джуньфан»

Їхні шоу часто називають «цирковим балетом» через витонченість рухів. Найбільшим цирком у світі вважається будівля «Shanghai Circus World» в передмісті Шанхаю, в якій виставу водночас можуть переглядати понад 1 600 глядачів.

Особливістю китайського цирку є відсутність клоунів та тварин. Левів та драконів зображають артисти.

Основна частина артистів у китайському цирку – це діти та підлітки. Тому в спеціалізованих циркових інтернатах дітей починають тренувати з 3 – 5 років. Артисти тренуються по 6 – 8 годин щодня, досягаючи неймовірних результатів.

Китайський цирк відомий за надзвичайною гнучкістю, витривалістю й синхронністю артистів. Вони часто використовують у номерах акробатику, гімнастику, бойові мистецтва (ушу). Виступи циркових артистів мають глибоку символіку, наприклад, тарілки або блюдця, що обертаються на довгих паличках, символізують сонце. У виставах використовується традиційний одяг, музика, танець, елементи китайської міфології. Популярними є номери таких жанрів: балансування на стільцях, вертіння тарілок, танці з віялами або шовком, акробатика на велосипедах.

*Номер у шоу «Велика китайська стіна»
до 30-річчя Китайського національного цирку*

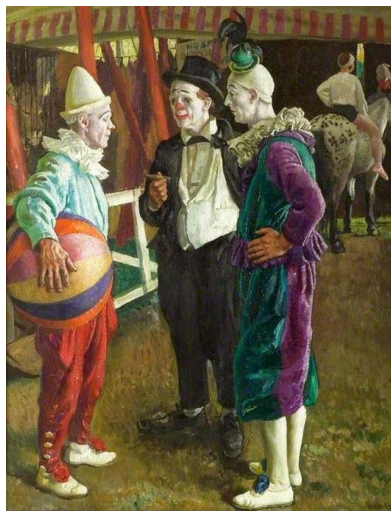

КЛОУН (англ. – *простолудин, селюк*) (див. [КЛОУНАДА](#)) – амплуа артиста цирку, який виконує комедійно-буфонадні номери, в яких використовуються прийоми ексцентрики, гротеску, пародії. Вперше клоун з'явився на сцені лондонських комедійно-фарсових театрів у 1700-х рр. Це були Дж. Гримальді і Дж. Річ. Циркове амплуа клоуна склалося на початку ХІХ ст. Першим видатним цирковим клоуном, попередником килимового, був Ж.-Б. Оріоль. Клоуни розважають публіку жартами, трюками, гримасами, іноді незграбними падіннями чи комічними сценками. Вони часто виступають у перервах між номерами, щоб заповнити паузи. Також 1–2 рази за виставу клоун представляє публіці свій сольний номер. Частіше виступає в постійному образі (масці). Існують такі клоуни: буфонадні, музичні, клоуни-дресирувальники, килимні клоуни тощо. Крім того розрізняють амплуа традиційних клоунів:

- *Білий клоун* – серйозний, стриманий, часто «головний» у номері;

- *Рудий (Август)* – смішний, незграбний, викликає сміх неупорядкованістю своїх дій;

- *клоун-буф*, який об'єднує у своєму образі риси Білого та Рудого клоунів. Може бути як грубим, так і інтелектуальним, часто використовує акробатичні та музичні номери.

Лаура Найт «Три клоуни», 1929 р.
Музей і художня галерея Лестера,
Великобританія

КЛОУНАДА (див. [КЛОУН](#)) – жанр, в основі якого лежить комічна гра, перебільшені жести, міміка та ситуації, що викликають сміх. Зазвичай пов'язується з виступами клоунів у цирку, але може бути й елементом театру, кіно або естрадних номерів. У ширшому значенні слово «клоунада» також вживається як зневажливе позначення чогось безглузлого, показного або несерйозного (наприклад, «ця пресконференція – справжня клоунада»). *Основна мета клоунади* – розсмішити глядача через абсурд, гротеск або незграбність. *Основні риси клоунади*: гротеск і перебільшення; фізична комедія (падіння, ляпаси, біганина тощо); мовна або безсловесна форма (пантоміма); часто – сатира або пародія на повсякденне життя. Клоунада може бути як частиною циркової вистави (де клоуни виступають між номерами), так і окремим номером. Класична клоунада зазвичай будується на контрасті між двома персонажами: один – серйозний, розумний клоун, інший – наївний та кумедний. За допомогою клоунади часто передають глибокі емоції, критикують суспільство або навіть доносять до публіки складні філософські теми.

Лаура Найт «У цирку», 1930-ті рр. XX ст.

КОМЕ́ДІЯ ДЕЛЬ А́РТЕ (КОМЕДІЯ МАСОК) (див. [ПЕРСОНАЖІ КОМЕДІЇ МАСОК](#)) – це загальна назва італійського народного театру (*commedia dell'arte*), в якому актори виступають у масках, часто з використанням гротеску, імпровізації та яскравих, перебільшених образів, міміки, жестикуляції. Часто він включає *архетипні ролі* (наприклад, дурень, хитрун, закоханий, пан, слуга тощо).

Commedia dell'arte – класична комедія масок, яка виникла в Італії в XVI ст., коли гастролуючі трупи грали на площах, часто без сценарію – тільки за схемою сцен з використанням імпровізації. Ці вистави включали акробатичні номери і клоунаду.

У різних країнах світу в театрах є елементи комедії масок. В Україні такі характерні елементи зустрічаються в народному театрі (наприклад, у вертепах, лялькових виставах, іноді – в бурлескних сценах). У Японії театр Но використовує маски для зображення духів, воїнів, жінок. У Франції та Англії XVII–XVIII ст. спостерігався вплив комедії дель арте на мистецтво балету, опери, театру.

Нині маски використовують у вуличному театрі, клоунських шоу, фізичному театрі, сучасному цирку. Дух комедії масок живе в пантомімі, клоунаді, імпровізаційних виставах.

Жан-Антуан Ватто
«Італійські комедіанти», 1720 р.
Національна галерея мистецтва.
Вашингтон, США

ЛИЦАРСЬКИЙ ТУРНІР – це середньовічне змагання, у якому лицарі демонстрували свою майстерність у бою, верховій їзді та володінні зброєю. Лицарські турніри були популярними в Європі з XI до XVI ст., зародилися у Франції. Такі турніри влаштовувалися не лише як розвага, а й були засобом підтвердження своєї доблесті і статусу. Це були бойові змагання, зокрема поєдинки на списах (джостинг), бої на мечях, групові бої. В турнірах брали участь шляхетні воїни, лицарі, часто таке дійство відбувалося за присутності королівських осіб. Переможці отримували призи, шану, а іноді й прихильність дам. Лицарські турніри сприймалися як свято, супроводжувалися бенкетами, парадами, музикою. Вони мали значний вплив на розвиток кінного спорту, особливо щодо верхової їзди, дресирування коней і формування лицарської етики. Лицарі повинні були майстерно володіти конем не лише в бою, а й під час змагань, що сприяло вдосконаленню техніки верхової їзди. З'явилися спеціальні методики тренування як для вершників, так і для коней, що згодом вплинуло на розвиток цього жанру в цирковому мистецтві.

Йорг Бреу-молодший «Місце проведення турніру». Рисунок з фехтувального трактату Паулюса Гектора Майра, бл. 1544 р.

ЛУБОК – це жанр народної графіки, який з'явився у XVII–XVIII ст. Це були яскраві, прості за стилем картинки (часто з підписами), на яких зображувалися: *побутові сцени, релігійні сюжети, казкові персонажі, сатира на політичні чи соціальні явища*. Їх друкували масово на дешевому папері, тож лубки були доступні для простого народу – звідси й назва «лубочна картинка», «лубочне мистецтво».

У мистецтві театру й свята лубок – це стиль або естетика, яка наслідує народну культуру: яскраву, гротескную, наївну, просту й часто жартівливу. Тож лубок у театрі, цирку або святкових дійствах передбачає: дійство з народними мотивами, казками, персонажами; перебільшену акторську гру; маски, костюми з елементами народної картинки; часто жартівливою, сатиричною або фольклорною основою. Активно використовується в ярмарковому театрі, народних гуляннях, вуличних виставах. Це своєрідна форма веселого протонародного театру, яка звертається до образів, зрозумілих широкій аудиторії.

Галина Трушик. Кахля «Косівський базар». Кераміка. 1990-ті рр.

МАНДРІВНІ ЦИРКИ (див. [ШАПІТО](#)) – це циркові пересувні трупи, які подорожуючи, дають вистави в наметах, на ярмарках, площах або інших просторах. Відрізняються тим, що не мають постійної сцени або будівлі. Такі цирки існували в різних культурах, але особливо були відомі в Європі та США. У добу Середньовіччя роль «цирку» належала скоморохам, жонглерам, мандрівним артистам, які виступали на ярмарках. У XVIII ст. цирки почали мандрувати різними країнами з шатрами, візками, тваринами. У XIX ст. в Європі цирки подорожували й у вагонах, були частиною ярмарків та свят. *Основні риси мандрівного цирку:*

- *пересувний характер*, коли артисти, реквізит, тварини й шатер перевозяться у фургонах, вагонах чи спеціальних транспортних засобах;
- *тимчасова арена* для виступів, яку зводять на відкритих майданчиках;
- *універсальність трупи*, коли артисти часто виконують кілька ролей.

Близькість до глядача в мандрівних цирках створювала атмосферу свята, дива й прямого контакту з публікою. Прості, зрозумілі трюки, жарти, вистави таких цирків легко

Людвиг Блюме-Зіберт
«Цирк у місті», 1867 р.
Приватна колекція

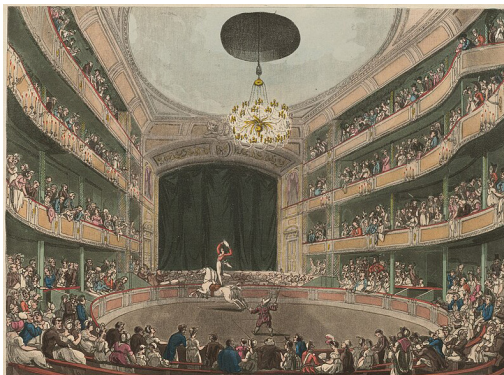
сприймалися людьми різного віку. Мандрівний цирк був не просто виставою – це була частина народної культури. Нині мандрівні цирки представлені *шапіто* – цирковими трупами, які виступають у спеціальних розбірних наметах.

МАНЕЖ (франц. – приміщення для навчання їзди верхи та виїздки коней) у цирку (**див. АРЕНА**) – це круглий або овальний майданчик, головне місце дії, де виступають артисти: акробати, дресирувальники, клоуни, гімнасти та інші.

Манеж (арена) розташований у центрі цирку, оточений глядацькими місцями. Зазвичай має діаметр близько 13 м (це стандарт для класичного цирку), покритий спеціальним ґрунтом або килимом, щоб було безпечніше виступати. Класичний цирковий манеж має форму кола з декількох важливих причин:

- *ідеальний огляд для всіх глядачів* – коло дозволяє рівномірно розмістити публіку навколо арени, щоб кожен добре бачив виступ;
- *зручно для тварин і вершників* – коні легше рухаються по колу, зберігаючи рівновагу;
- *безпечно для акробатів* – у повітряних номерах артисти часто обертаються над центром манежу: коло забезпечує рівномірний простір і баланс;
- *традиція* – розмір класичного циркового манежу закріпився з часів Філіпа Естлі (якого вважають «батьком сучасного цирку»).

«Амфітеатр Естлі». Старовинна гравюра, 1808 р.

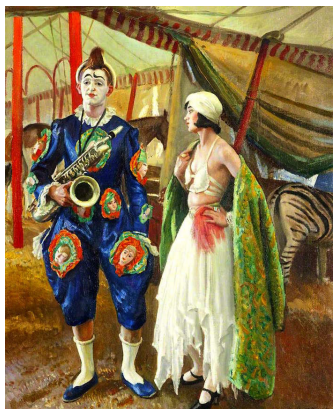
МА́СКА (фр. – *насміхатися, насмішка*) – це предмет, що закриває або приховує обличчя людини, зокрема для перевдягання або в межах певних обрядів. У Середньовіччі слово вживалося для позначення страхітливих або дивних облич. Маска має глибоке символічне та практичне значення в культурі й мистецтві різних народів світу. Вона використовується не лише як елемент зовнішності, але й як інструмент трансформації, ритуалу, гри або мистецького вираження.

Ритуальні маски використовувалися в обрядах для спілкування з духами, богами, предками (наприклад, у культурах Африки, Америки, Океанії). У фольклорі та традиційних святах маски символізували сили природи, демонів, тварин, наприклад: Маланка в Україні, коли учасники святкового дійства вдягають маски козаків, чортів, тварин.

Маски широко використовувались у театральному мистецтві. В античній Греції актори носили маски для зображення емоцій та характерів. У комедії дель арте кожен

персонаж мав свою впізнавану маску, що визначала його соціальну роль і характер.

Маска в цирку має важливе значення, особливо в клоунаді, пантомімі та театралізованих номерах. Це не завжди фізична маска. Часто мова йде про грим і костюм, які створюють персонажа-клоуна. Це визначення в цирковій термінології означає типаж героя, його поведінку, характер і стиль виступу. Маска допомагає створити яскравий, перебільшений образ.

Лаура Нейт
«Музичний клоун», 1930 р.

НАЇЗНИЦТВО – це вид спорту або мистецтва, що включає в себе керування конем, його навчання і виконання різних вправ або трюків, зазвичай на спині коня. Це мистецтво також може бути пов'язане з участю в змаганнях, таких як кінні перегони, стрибки через перешкоди чи інші дисципліни, що вимагають високої майстерності як від наїзника, так і від коня.

Основні аспекти наїзництва:

- *конкур (стрибки через перешкоди)* – це одна з найпопулярніших дисциплін наїзництва, де наїзник і кінь повинні подолати низку перешкод на швидкість та точність;
- *верхова їзда* – це керування конем, вміння триматися на спині тварини, зокрема в трюкових виступах чи в спортивних змаганнях;
- *дресування коней* – важливий аспект наїзництва, що включає в себе навчання коня різним командам та рухам.

Джордж Беллоуз «Цирк», 1912 р.

НОМЕР (ЦИРКОВИЙ) (лат. – *число*) – це конкретний

Роберт Рігс «Акробати», 1936 р.

Літографія.

Художній музей Вудмера.

Пенсильванія, США

виступ або трюк, який демонструють артисти під час циркової програми. Термін «номер» виник наприкінці XVIII ст. під час зародження стаціонарного цирку та спочатку означав порядок виступу артистів. Кожен номер у цирку має свою унікальну постановку і може включати різні види цього мистецтва: акроба-

тику, дресуру тварин, клоунаду, жонглювання, фокуси, магію, танці тощо. Циркові номери зазвичай готуються спеціально для того, щоб продемонструвати майстерність, сміливість, витонченість та креативність артистів.

Приклади циркових номерів:

- *Акробатика* – це номери, де артисти виконують складні трюки, стрибки та балансування, часто в повітрі або на трюкових обладнаннях.
- *Дресура тварин* – номери з участю коней, слонів, тигрів, собак та інших тварин, які виконують різноманітні команди.
- *Клоунада* – номери з гумором і комедійними ситуаціями, де клоуни використовують грим, костюми та фізичну комедію для розваги публіки.
- *Жонглювання та фокуси* – трюки з використанням предметів (м'ячі, ножі, палиці), які артисти підкидують або маніпулюють ними в різних варіантах.

Циркові номери часто демонструють під певну музику, що допомагає створити потрібну атмосферу, а також має емоційний вплив на глядачів.

ОДЕСЬКИЙ ЦИРК (ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЦИРК) – найстаріший цирк в Україні. Ще на початку XIX ст. у місті працювало багато циркових балаганів та пересувних цирків. Одна з перших стаціонарних будівель була встановлена антрепренером Жозефом Годфруа в 1857 р. У програмі тоді був лише один кінний номер з сестрами-наїзницями Годфруа та клоун з репризами. У 1858 р. збудували дерев'яний балаган із гучною назвою «Гіподром». Тут кінні номери чергувалися з іншими жанрами циркового мистецтва та виступали гастролери. У 1879 р. відомий цирковий артист, антрепренер, кінний акробат Альберт Саламонський відкриває в Одесі другий кам'яний цирк на 4 000 глядачів, який працював до 1889 р.

У 1894 р. відбулось відкриття «Залізного цирку Санценбахера» або «Цирку-вар'єте». За проектом інженера Адольфа Гельфанда будівлю цирку звели із залізних конструкцій, спроектованих та виготовлених у Німеччині, каркас збирали без зварювання, на заклепках. Кам'яна будівля цирку мала форму дванадцятикутника з великим подвійним залізним куполом. У 1925 р. Одеський цирк отримав статус державного. Протягом всього періоду існування цирку в ньому неодноразово виступали знамениті майстри манежу, прославлені трупи та видатні артисти.

Цирк-вар'єте в Одесі.
Старовинна листівка. Поч. XX ст.

ПАНТОМІМА (грец. *pantos* – все, *mimein* – висловлювати) (див. **АНГЛІЙСЬКА ПАНТОМІМА**) – це вид театрального мистецтва, в якому дія, емоції та сюжет передаються без слів, через жести, міміку та рухи тіла. Циркова пантоміма – форма мистецтва, яка поєднує в собі елементи цирку і театральної пантоміми. Пантоміма як жанр циркового мистецтва бере початок у XVIII ст.

У цирку активно використовуються акробатична та ексцентрична пантоміми, існують також такі *види циркових пантомім*:

- батальна,
- зоопантоміма,
- пригодницька,
- водяна феєрія зі сценічними ефектами й масовими сценами.

У цирковій пантомімі артисти передають емоції, історії або ситуації без слів, лише за допомогою міміки та тілесних рухів. Вона є важливою складовою циркових вистав, зокрема в номерах клоунів або в комічних сценах. Сьогодні циркова пантоміма продовжує залишатися важливою складовою циркових шоу. Відомі цирки, такі як «Cirque du Soleil», часто використовують пантоміму в своїх постановках, створюючи виразні та зворушливі образи через фізичне мистецтво.

Обкладинка книги
«Різдвяна пантоміма».
Кольорова літографія, 1890 р.

ПАРАД-ПРОЛОГ – це театралізована хода або композиція, з якої починається циркова вистава. Урочистий вихід-марш усієї трупі перед початком вистави з привітанням, зверненням до глядача є демонстрацією головних персонажів, жанрів та атмосфери шоу. Хода або мізансцена відбуваються на арені, іноді зі спецефектами, під урочисту музику. У параді беруть участь усі, або майже всі артисти цирку. Кожен артист виходить у костюмі, часто з реквізитом та постає в образі, який розкриватиметься далі в програмі. У класичних цирках парад зберігає ритуальну форму, а в новому цирку може мати абстрактну, хореографічну або мультимедійну форму. У цирках типу «Cirque du Soleil» парад-пролог трансформується в художній пролог, який має концептуальний зміст: розповідає казку, задає філософське чи емоційне тло для всієї вистави. Парад-пролог у цирку – це яскраве, видовищне відкриття циркової вистави, яке виконує важливу функцію залучення глядача та створення урочистої, святкової атмосфери, емоційного настрою. Він має чітко визначену структуру і глибоко вкорінений у традиціях класичного циркового мистецтва.

Лаура Найт «Шаріварі» («Великий парад»), 1928 р.
Приватна колекція

ПЕРСОНАЖІ КОМЕДІЇ МАСОК (КОМЕДІЇ ДЕЛЬ АРТЕ) (див. [КОМЕДІЯ ДЕЛЬ АРТЕ](#)) – це яскраві, умовні образи, які виражають типові риси людської поведінки, характерів або соціальних ролей. Персонажі театру – це втілення комічного гротеску, буфонади, яскравого карнавального видовища. Кожен персонаж комедії дель арте – це типаж із характерними рисами, поведінкою, голосом, жестами, навіть ходю та маскою.

Типові персонажі:

- *Арлекіно* – спритний, кмітливий слуга; носить маску з хитрою усмішкою й часто має строкатий костюм.
- *Пульчинелла* – горбатий, дотепний блазень із грубуватим голосом; маска темного кольору з гачкуватим носом, не вміє зберігати секрети.
- *Панталоне* – скупий, жадібний купець із Венеції, дуже смішний; має червону маску з довгим носом, завжди у червоному плащі.
- *Дотторе (Доктор) Баланцоне* або *Граціяно* – комічний вчений або юрист, балакун, дуже пихатий, говорить незрозуміло, носить напівмаску з округлим лобом.

Персонажі комедії дель арте

- *Коломбіна* – служниця, часто без маски, розумна, іронічна, іноді кохана Арлекіна.

- *Капітано Спавента* або *Фракасса* – хвалько і боягуз, солдат у яскравому костюмі, з довгим носом.

ПОВІТРЯНА ГІМНАСТИКА (див. [ГІМНАСТИКА; ТРАПЕЦІЯ](#)) – це жанр циркового мистецтва, де артисти виконують трюки на висоті, використовуючи спеціальне обладнання. Історія повітряної гімнастики в цирку має глибоке коріння і починається ще в XIX ст., хоча її елементи можна було зустріти в акробатичних виступах й раніше. Зародження циркової повітряної гімнастики пов'язують з іменем француза *Жуля Леотара*. Він вважається першим артистом, який у 1859 р. у паризькому цирку Наполеона виконав номер на «літаючій» трапеції. Його виступи стали сенсацією в Парижі та Лондоні. Трапеції, кільця, канати та гойдалки стали класичними елементами європейського та американського цирку. Наприкінці XIX – на початку XX ст. з'явилися номерні дуети, групові польоти (наприклад, у великому шатровому цирку), сітка як страховка дозволяла ризикувати більше.

Цей жанр вимагає виняткової сили, гнучкості, витривалості та контролю над тілом, а також відчуття ритму й естетики руху. Повітряні номери в сучасних цирках часто виконуються під музику, з художнім оформленням костюмів і світла, створюючи справжнє візуальне шоу.

Старовинна циркова афіша виступів повітряних гімнастів

РЕКВІЗИТ (лат. – *потреба*) – у театрі, кіно, цирку – всі предмети, які використовуються артистами на сцені або знімальному майданчику (наприклад, меблі, годинники, вази, зброя, посуд тощо). *Реквізит у цирку* – це предмети, які використовуються артистами під час виступів для виконання трюків, номерів або створення певного образу. *Це можуть бути:*

- предмети для жонгливання (кільця, булави, м'ячі);
- інструменти для акробатичних трюків (трапеції, канати, троси, батут);
- костюми, маски, декоративні елементи;
- інвентар для дресирування тварин (обручі, палиці, м'ячі);
- інвентар для фокусів та ілюзій (коробки, дзеркала, ширми тощо).

Цирковий реквізит допомагає створити ефектне шоу і є невід'ємною частиною кожного номера.

Лаура Найт «Циркові артисти», 1928 р.
Приватна колекція

СКОМОРОХИ – мандрівні артисти, музиканти, жонглери, актори та співаки, що виступали на вулицях, площах. Вони зіграли важливу роль у культурному житті, особливо в період Київської Русі. Скоморохи виступали на ярмарках, святах, весіллях та інших подіях, показували елементи дресирування, гру на музичних інструментах, жонглювання, часто виконуючи сатиричні пісні, гумористичні сценки або танці. Їхня діяльність асоціювалася з веселощами, жартами, а також з критикою влади та церковників. З часом скоморохи стали об'єктом переслідувань, оскільки їхні виступи могли суперечити церковним канонам і соціальним нормам того часу.

Скоморохи в Україні були важливою частиною народної культури. Вони виступали як народні митці, що поєднали у своєму мистецтві музику, театр, циркові елементи, спів, танці та гумор. Скоморохи стали основоположниками окремих видів видовищ та деяких жанрів цирку. З часом вони вплинули на розвиток вертепного театру, лірництва й кобзарства, народної драми й сатиричного фольклору.

Фреска південної вежі Софії Київської, на якій зображені візантійські придворні музиканти (зазвичай її називають «Скоморохи»), XI ст.

ТРАПЕЦІЯ – це снаряд повітряної гімнастики, що складається з горизонтальної металевої перекладкини

Анрі-Ашиль Зо «Трапеція», XIX ст.

(так званий гриф), високо підвешеної на вертикальних стропах або мотузках з вмонтованими в них тросами; має вигляд чотирикутника з нерівними сторонами. Була запозичена цирком зі спорту у 50-х рр. XIX ст. За характером виконання трюкової частини розрізняють трапеції:

- *швунг-трапе* (нім. *schwung* – помах, ривок, політ; *trapez* – трапеція) – використовується для гімнастичних вправ динамічного характеру (швунги – різкі вольові ривки тіла), на швунг-трапе артист виконує «закидки», «вертушки», «обриви» та інші динамічні трюки;
- *штейн-трапе* (нім. *stehen* – стояти) – застосовується для балансу на драбині, на стільці, на кулі, що стоять на трапеції, а також для різних розгойдувань, зокрема стоячи на трапеції на голові;
- *статична трапеція* – трюкова частина, основана на трюках без динамічного розгойдування; поділяється на піджанри за кількістю виконавців: *соло-трапе* (один виконавець) або *дуо-трапе* (двоє виконавців);
- *допель-трапе* (нім. *doppel* – подвійний) – трапеція з подовженою майже вдвічі перекладиною, яка підвішена на трьох стропах відповідно, призначається для двох

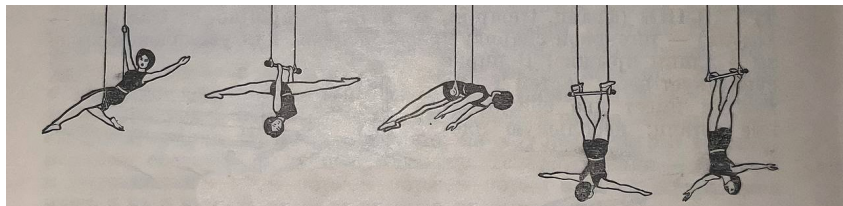
гімнастів: *вольтижер* виконує різноманітні трюки в руках *ловітора*, який висить на трапеції без важелів для упору ніг на підколінах.

Трапеція є основним снарядом у жанрі *повітряний політ* (де її називають вольтижеркою або вольтижною трапецією): використовується для перельоту вольтижерів з «моста» до рук ловітора або до іншої трапеції над сіткою.

Творець номера «Повітряний політ» – французький спортсмен *Жуль Леотар* (див. с. 139), який вперше продемонстрував цей трюк у 1859 р. в Тулузі. Леотар встановлював трапеції на невеликій висоті та здійснював кілька перельотів з трапеції на трапецію та сальто під час перельоту. Наступний етап розвитку повітряного польоту – це перенесення снарядів високо під купол і застосування сітки. З того часу подача трапеції вольтижеру стала здійснюватися не помічником, а гімнастом-партнером. У 90-х рр. XIX ст. у номери повітряного польоту було введено ловітора. З того часу політ набув так званої класичної форми. Пізніше виділилися *різновиди польоту*:

- *сольні трюкові перельоти з трапецією на трапецію*, де трапеція подається гімнасту за допомогою нескладної системи блоків і тросів;

- *груповий політ або класичний* – система знарядь складається з «моста», трапеції та ловіторки. У номері бере участь ловітор та 2 – 4 вольтижери, серед трюків – подвійне переднє сальто-мортале, два з половиною сальто-мортале з піруетом; потрійне заднє сальто з трапеції в руки ловітора.

ТРЮК (фр. – *прийм*) – дійство або складний та ефектний прийом, що вимагає вміння, спритності та професійних навичок. Також «трюк» може означати хитрість або прийом, щоб когось обдурити або досягти мети. *Трюки* можуть бути в різних сферах: циркові трюки; кінематографічні трюки – сцени, де актори або каскадери виконують небезпечні дії; спортивні трюки.

Трюк – це головний засіб виразності в цирку. Цирковий трюк – це складова трюкових комбінацій, з яких будується цирковий номер. Його виконує артист цирку (наприклад, акробат, жонглер, дресирувальник чи фокусник), щоб вразити глядачів своїм умінням, ризиком або видовищністю.

Приклади трюків у цирку:

- *Акробатичні трюки* – сальто в повітрі, трюки на трапеції, піраміди з людей.

- *Жонглювання* – одночасне підкидання і ловіння трьох, п'яти чи навіть семи предметів (кілець, булав, м'ячів).

- *Дресировані тварини* – коли лев стрибає через вогняне кільце або слон виконує команди.

- *Фокуси (ілюзія)* – зникнення людини, розпилювання коробки з людиною всередині.

- *Канатоходці* – балансування на туго натягнутому дроті на висоті без страховки або з використанням довгої жердини для балансу.

Циркові трюки зазвичай поєднують у трюкові комбінації, які також є складовими будь-якого циркового номера. За допомогою трюків цирковий артист створює певний художній образ.

Вільям Браун «Вершники без сідла», 1886 р. Національна галерея мистецтва. Вашингтон, США

УКРАЇНСЬКИЙ ЦИРК – історія цирку в Україні сягає кількох століть та вирізняється своєю самобутністю, тісним зв'язком із національними традиціями, високим рівнем виконавської майстерності та значним внеском у світову циркову культуру. Першими кроками історії українського цирку вважають виступи скоморохів у XI ст. У XVIII ст. виникають балагани та цирки-стовпчики. У середині XIX ст. у Києві, Харкові, Одесі почали з'являтися стаціонарні цирки. У XX ст. цирк стає частиною державної культурної політики: створюються державні циркові колективи, школи для підготовки артистів, розпочинаються циркові гастрольні тури по країні та за кордоном.

Після здобуття незалежності (1991) циркова культура в країні пережила складний перехідний період, однак було збережено провідні колективи, створені нові приватні циркові трупи, почала активно розвиватися циркова освіта. Українські артисти успішно виступають на міжнародних аренах, зокрема на фестивалях у Монте-Карло, Парижі, на китайських фестивалях тощо.

Цирк в Україні – це мистецтво, яке поєднує багатовікові традиції та високу технічну майстерність. Українські циркові артисти знані у світі, а сама культура цирку –

*Кінний номер під керівництвом
Руслана Яремчука в Національному
цирку України*

це частина національної ідентичності. У виступи часто вплітаються елементи українського фольклору: костюми, музика, сюжети. Національний цирк України (Київ) – головний цирк країни. Також діють стаціонарні цирки в Харкові, Дніпрі, Одесі, Львові, Запоріжжі, Кривому Розі та ін.

ФАКІР (араб. – бідняк) – у мусульманських традиціях це людина, що веде аскетичний спосіб життя, відмовляється від матеріального світу, іноді – суфійський містик; в Індії – синонім йога або відлюдника, який займається духовними практиками. У цирку факір – це артист, який виконує трюки, що демонструють витривалість, самоконтроль і, на перший погляд, надприродні здібності: виконавець номерів, пов’язаних із подоланням болю, вогню, використанням битого скла, спеціальних цвяхів тощо. Це артист, який демонструє трюки: лежання на ліжку з цвяхів, ковтання шпаг або вогню, проходження босоніж по склу чи гарячому вугіллю, проколювання тіла без крові, гіпноз чи магичні трюки. Цей екзотичний образ часто прикрашений елементами східної культури: тюрбани, килими, чарівні флейти (наприклад, для «гіпнотизування» змій), дим та музика.

Жан Леон Жером Ферріс «Факір»
(«Заклинатель змій із чотирма зміями»), 1877 р.
Колекція Джона С. Філіпса

ФЕЄРІЯ (франц. – *фея, чарівниця*) – має кілька значень, але всі вони пов'язані з чимось яскравим, видовищним, чарівним або емоційно насиченим. Феєрія у мистецькому контексті – це вистава, шоу або видовище з фантастичним, чарівним сюжетом і великою кількістю спецефектів, музики, танців, світла тощо. Наприклад: «світлова феєрія», «музична феєрія». У XVIII – XIX ст. феєрією називали жанр вистав, у яких головну роль відігравали спецефекти, наприклад, чарівне перевтілення, блискавки, зникнення персонажів тощо. Феєрія у цирку – це фантастичне, чарівне дійство або вистава, щось дуже яскраве, видовищне, вражаюче в емоційному чи естетичному сенсі.

Айлін Мейєр «Цирк», XX ст.

ФОКУС (ІЛЮЗІЯ) (скорочено від нім. *Хокус-покус* – вигуку фокусника) (див. **ІЛЮЗІОНІСТ**) – трюкова витівка фокусника, що вражає своєю незрозумілою надприродністю, в основі якої спритність рук артиста, використання спеціальних пристроїв, реквізиту, а також обман зору і прийоми, що відволікають глядача.

Магічні виступи факірів, фокусників та ілюзіоністів відомі з давніх часів. У Середньовіччі на ярмарках з'явилися професійні артисти, які показували магічні трюки, але в той же час вміння показувати фокуси вважалося чорною магією та чаклунством, жорстко переслідувалося і навіть загрожувало смертю. У XVIII ст. виступи фокусників набули популярності, а з XIX ст. вже з'явилися тисячі професійних артистів цього жанру в цирках.

Ієронім Босх «Фокусник», 1475–1502 рр.
Муніципальний музей в Сен-Жермен-ан-Ле, Франція

ХАРКІВСЬКИЙ ЦИРК (ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЦИРК) – один з найстаріших і найавторитетніших в Україні. У Харкові в різні часи працювали цирки Вільгельма Сура, Альберта Саламонського, братів Годфруа, Чінізеллі та інших, які будували тимчасові дерев'яні споруди для своїх труп. У 1906 р. був збудований перший кам'яний цирк-театр Генріха Грікке (один з перших в Україні цирків з електричним освітленням, нині його називають Старим цирком), а в 1911 р. – будівля цирку-театру Герасима Муссури (зберіглася й донині, але не використовується). Ці два стаціонарні цирки працювали одночасно до 70-х рр. ХХ ст.

Нові будівлі дали потужний поштовх інтересу до циркового мистецтва. У 1926 р. харківський цирк отримав статус державного. У 1932 р. цирк у Харкові очолив видатний діяч циркового мистецтва Фред Дмитрович Яшинов. Він був директором цирку до 1982 р. За безпосередньої участі Ф. Д. Яшинова було підготовлено багато нових номерів, атракціонів і програм. З Харківського цирку вийшли такі видатні артисти: дресирувальники левів – Олександр Буслаєв, Ірина Бугримова, відомий клоун Костянтин Берман, віртуоз-еквілібрист Петро Маяцький. У 1975 р. у Харківському державному цирку відкрилась Харківська філія Все-

союзної дирекції з підготовки циркових програм, атракціонів і номерів, яку очолив режисер цирку Євген Мойсейович Зіскінд. У 1974 р. харківський цирк переїхав до нової будівлі.

Будівля Харківського державного цирку

ХОДУЛІ (ХІДЛІ) – це знаряддя, яке складається із прямих палиць та прикріплених до них платформ для ніг, що дозволяє людині пересуватися на висоті, подовжуючи її ноги. Використовуються переважно в цирках, шоу, святкових виступах. Це можуть бути:

- *прості дерев'яні палиці з підніжками*, які тримаються під пахвами або руками;
- *фіксовані до ніг конструкції*, які пристібаються ремнями або кріпленнями.

У минулому селяни у Франції в болотяних місцевостях використовували ходулі, щоб пастухам легше було пересуватися та бачити горизонт.

На вулицях під час свят нині можна побачити яскравих костюмованих акторів на ходулях (для привернення уваги). Ходулі використовують у цирковому мистецтві. Артисти-ходулісти виконують трюки, танці, пантоміми, часто в костюмах велетнів. Ходулі надають можливість створити візуальний ефект високих персонажів.

Франсіско Гоя «Ходулі» («На ходулях»), 1791–1792 рр.
Приватна колекція

ЦИРК (лат. – *коло*) – видовишно-розважальне мистецтво. У цирковому мистецтві поєднуються: акробатика, дресура тварин, клоунада, жонглювання, еквілібристика тощо. Його головна мета – здивувати, вразити й розважити глядача. Циркові вистави можуть відбуватися як на арені в спеціалізованих будівлях (стаціонарних цирках), так і в пересувних цирках, які мають назву «шапіто». У Стародавньому Римі найвідомішим був цирк Максимус, де відбувалися перегони на колісницях, бої гладіаторів та інші масові видовища. В Індії, Китаї та Греції також існували розваги, схожі на циркові – з акробатами, дресированими тваринами й фокусниками. У часи Середньовіччя в Європі розваги мандрівних артистів (жонглерів, мімів, фокусників) підтримували циркові традиції, хоча сам термін «цирк» не використовувався. Ці виступи часто проводилися на ярмарках і вуличних святкуваннях.

Філіп Естлі (Англія, 1768) вважається засновником стаціонарного цирку. Він відкрив перший цирк із круглою ареною, де виступали вершники, акробати та клоуни. У XIX ст. цирку поширилися в Європі та в Америці. З'явилися перші циркові куполи-шапіто й мандрівні цирку. У наш

час цирк еволюціонує: народжуються нові його формати – шоу без тварин, акцент в яких робиться на театральності, музичному супроводі, складних світлових ефектах.

Античні циркові номери.
Зображення на античній амфорі,
Національний археологічний музей
Неаполя, Італія

ЦИРК БРАТІВ РІНГЛІНГІВ, БАРНУМА ТА БЕЙЛІ

— це один із найвідоміших і найбільших цирків в історії США та світу, його називають «Найвеличнішим шоу на Землі» («The Greatest Show on Earth»). Його історія — це епоха циркової помпезності, інновацій та масштабного розважального підприємництва. Фінеас Тейлор Барнум — американський шоумен і підприємець, заснував цирк, який через велику кількість тварин у ньому називався «Великий мандрівний музей Барнума, звіринець, караван та іподром». Разом з бізнесменом Джеймсом Бейлі вони об'єдналися й створили цирк «Barnum & Bailey Circus», що мандрував не лише по США, а й Європою. У цьому цирку виступав відомий на весь світ слон Дамбо. У 1907 р. брати Рінглінгі купили цирк Барнума і Бейлі та в 1919 р. ці два цирку офіційно об'єдналися в «Ringling Bros. and Barnum & Bailey Circus», створивши грандіозне шоу з кількома аренами (дві або три одночасно), оркестром, парадами та шоу, яке пересувалося по США поїздом. У 2017 р. цирк офіційно припинив своє існування після 146 років роботи. У 2023 р. було оголошено про повернення цирку у форматі без участі тварин, що раніше було їхньою візитівкою, з акцентом на сучасне шоу, акробатику та технології. Цей цирк став іконою американської культури та справжнім символом «золотого століття» циркового мистецтва.

«Найвеличніше шоу на Землі» — Цирк братів Рінглінгів, Барнума і Бейлі. Афіша цирку, XIX ст.

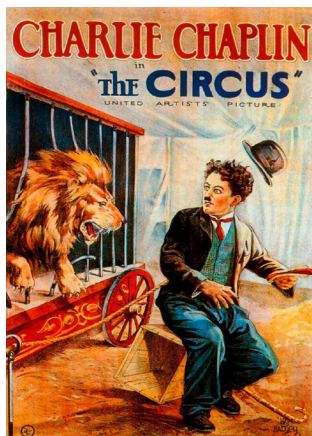

ЦИРК У КІНЕМАТОГРАФІ – це одна з тем, яка використовується для створення образів, сюжетів і метафор у фільмах різних часів. Цирку присвячені фільми різних жанрів, наприклад:

- документальні фільми про історію окремих цирків, жанрів цього мистецтва, про його артистів;
- у художньому кінематографі цирк часто символізує інший світ – ілюзорний, чарівний, де можливо все. У кінофільмах це відображається через яскраві образи, костюми, акробатику та гру зі світлом і кольорами.

Циркове життя часто зображується у фільмах як алегорія людського буття: баланс між смішним і трагічним, між публічністю й самотністю артистів. Класикою кінематографа за цією темою став фільм «Цирк» Чарлі Чапліна, де його герой потрапляє в цирк і мимоволі стає зіркою.

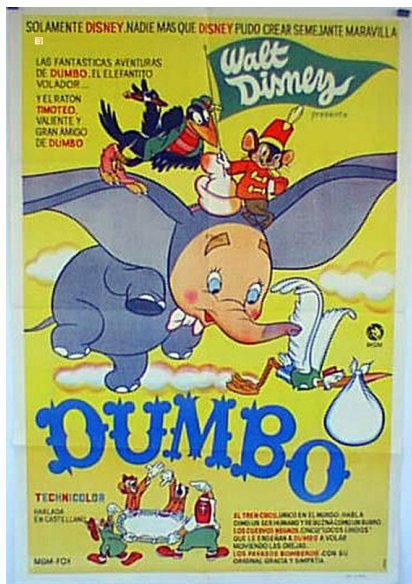
Образ циркового клоуна часто використовується у фільмах як символ подвійності: веселощів і прихованого болю. Наприклад, відомого італійського режисера Федеріко Фелліні завжди приваблювало циркове видовище, тому в багатьох його фільмах живуть образи сумних канатних танцюристів, бродячих комедіантів, клоунів і похмурих силачів. Режисер присвятив клоунам телевізійний фільм «Клоуни» (1970), в якому не тільки розповідається про багатьох видатних клоунів минулих часів, а й були реконструйовані деякі їхні відомі репризи.

Афіша фільму Чарлі Чапліна
«Цирк» (1928)

Тема цирку дуже популярна й багатогранна в дитячому кіно та мультиплікації. Цирк у фільмах для дітей зазвичай подається як чарівне, кольорове місце пригод, де здійснюються мрії, але іноді й як простір викликів, боротьби та зростання. Наприклад, фільм «Дамбо» (1941, 2019) – історія про маленького слоника з гігантськими вухами, який навчився літати. Цирк тут – і простір, і виклик, і неймовірний тріумф. У цирку часто збираються дивакуваті персонажі та це у фільмах підкреслює ідею прийняття різноманітності, толерантності та унікальності кожного. Анімація часто використовує яскраву візуальність і динамічну музику, що притаманно цирковим виступам. Тема цирку в мультиплікації представлена дуже широко: від показу класичних циркових вистав («Бонго») до сучасних трактувань в анімаційних серіалах («Дивовижний цифровий цирк»). Дуже багато створено мультфільмів про цирк для дітей дошкільного віку. Однак існують і мультфільми для дорослих, у яких підіймаються глибокі життєві теми. Наприклад, дивовижний ляльковий фільм Ірини Гурвич «Біла арена», де всі персонажі створені з білосніжного паперу.

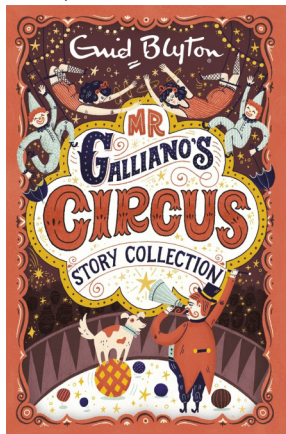

Постер до фільму
«Дамбо» (1941)

ЦИРК В ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Тема цирку в художній літературі – яскравий мотив, який використовується письменниками для висвітлення важливих філософських, соціальних та психологічних ідей. Цирк постає не лише як місце розваг, а й як символ складності людського життя, масок, ілюзій, а також мистецтва, яке вимагає жертв. Автори багатьох книг розповідають про життя артистів цирку. Ці твори занурюють у закулісне життя манежу, демонструють непросту долю артистів і чарівну атмосферу цирку. Письменники часто звертаються до образів клоунів, акробатів, фокусників, щоб підкреслити їхню відчуженість, особливе світовідчуття та трагічність долі. У багатьох літературних творах цирк виступає як модель світу, як метафора життя, де кожен виконує певну роль або номер. За зовнішньою яскравістю та веселощами ховаються глибокі страждання, самотність і драматизм людського буття. Наприклад, у романі Рея Бредбері «Щось лихе насувається». У літературі цирк також асоціюється з темами маніпуляції, обману, фальші.

Енід Блайтон «Збірка циркових історій містера Гальяно», 2016 р.

Тема цирку в дитячій літературі – це особливо яскрава й магічна частина художнього світу, яка приваблює своєю видовищністю, веселощами та незвичними персонажами. У літературі для дітей цирк часто постає як місце радості, мрій, пригод, але іноді й як простір випробувань, де герої пізнають дружбу, відповідальність і силу мистецтва. Наприклад, казка Майкла Бонда «Ведмедик Паддінгтон у цирку», оповідання американського письменника Альберта Мальца «Цирк приїхав» тощо.

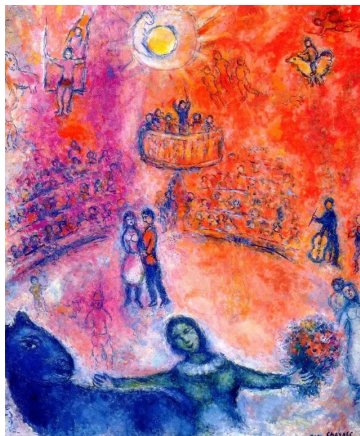
ЦИРК ТА МУЗИКА

Циркова музика – це специфічний жанр, створений для супроводу циркових вистав, який виконує кілька *функцій*: створює атмосферу, підтримує ритм номерів, посилює емоційне сприйняття та допомагає синхронізувати дії артистів. Першим відомим композитором циркової музики був Чарльз Дібдін, який створив легкі інтермецо та комедійні п'єси для цирку Ф. Естлі. У XIX ст.

з'явилися класичні циркові марші, такі як «Вхід гладіаторів» Юліуса Фучика або «Фаворит Барнума та Бейлі» Карла Кінга. Ці твори стали символами циркової музики.

У цирку представлений широкий спектр *музичних жанрів*: марш, галоп, вальс, полька, фрагменти з популярних класичних творів. Один із найвідоміших жанрів у класичному цирку – *цирковий марш*, який часто використовується для виходу артистів, параду тварин або кульмінаційного моменту. У сучасному цирку або «новому цирку» (наприклад, «Cirque du Soleil») особливо популярними є джаз та електронна музика.

Циркова вистава завжди супроводжується музикою *циркового естрадно-духового оркестру* або *біг-бенду*, але іноді використовується *фонограма*. Оркестр розміщується не в оркестровій ямі, а на спеціальному балконі над входом на арену. У цирковій музиці ключовими є *духові інструменти*. Проте сьогодні до складу оркестру входять також *електрогітари* й *синтезатори*. *Цирковий диригент*

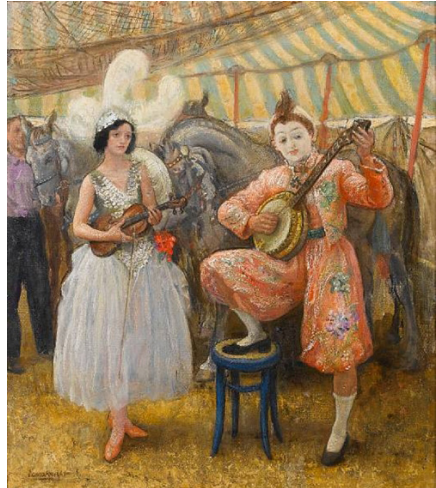
Марк Шагал «Цирк», 1981 р.

має важливу роль: він слідує не лише за оркестром, а й за синхронізацією з діями артистів на арені.

Жанр музичної ексцентрики в цирку – це особливий різновид музично-сценічного виступу, у якому артист грає на різних музичних інструментах (часто нестандартно або незвично), поєднує музику, гумор, акторську гру, пантоміму й трюки, зазвичай у комічному стилі. Такі номери виконуються артистами-клоунами, ексцентриками або мімами. Музична ексцентрика походить із традицій цирку-шапіто, вуличного цирку, комедії дель арте. Сьогодні вона є частиною нового цирку, театрів клоунади, музично-комічних шоу.

Тема цирку відображена в музичних творах різних жанрів від легкої естради (пісня Брітні Спірс «Цирк») до музичної класики (опера Руджеро Леонкавалло «Паяци», «Циркова полька для молодого слона» Ігоря Стравинського), джазу, року й авангардної музики. Циркова тематика може бути центральним сюжетом музичного твору, наприклад, як в оперетті Імре Кальмана «Принцеса цирку», а може бути фоном для інших історій, як у Йогана Штрауса «Летюча миша».

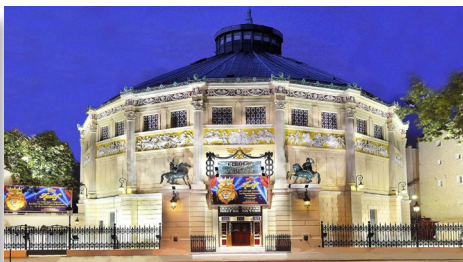
*Лаура Найт
«Налаштування в наметі»
(«Циркові музиканти»)
Приватна колекція*

ЦИРКИ ФРАНЦІЇ – це багатогранне мистецтво, яке поєднує традиційні циркові елементи з інноваційними формами вираження.

Франція є однією з країн, в яких активно розвиваються сучасні циркові практики, зокрема новий цирк («*cirque contemporain*»), який відмовляється від використання тварин та традиційного ведучого, натомість фокусується на художньому самовираженні, фізичній майстерності та емоційній глибині. Циркові трупи: «Cirque Nu», «Cirque Bonjour», «Cirque Aligre», «Cirque Baroque», «Cirque Plume» та інші стали засновниками нового цирку. Фестиваль у Монте-Карло (1974) та Фестиваль завтрашнього дня (1978), а також стипендія Луї Мерлана (1977) для молодих циркових артистів сприяли розвитку сучасного цирку.

Один із найстаріших та найвідоміших цирків у Парижі, який продовжує радувати глядачів традиційними цирковими номерами – це Цирк д'Івер Бугліон («Cirque d'hiver Bouglione», «Зимовий цирк Бугліон»). Династія Бугліон й нині займається цирком та виступає в різних жанрах. Історія цього цирку почалася в 1852 р., коли його урочисто відкрив Наполеон III, через що він потім отримав назву «Цирк Наполеона». На його арені в 1859 р. вперше гімнаст Жуль Леотар представив акробатичний номер «Польоти

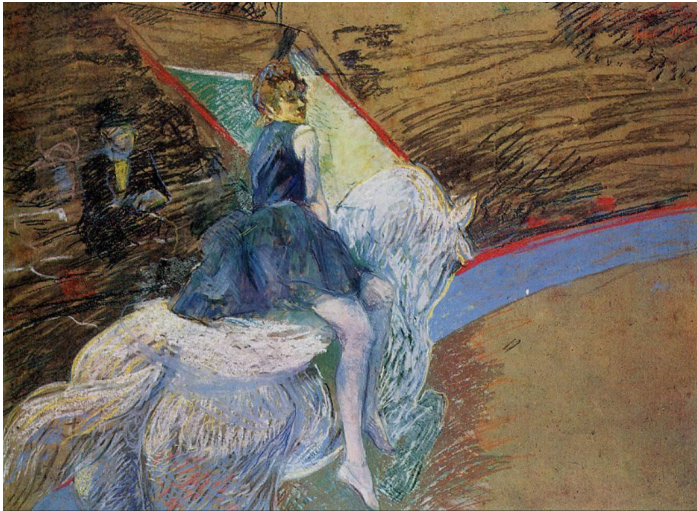

Цирк д'Івер Бугліон у Парижі

на трапеціях». Цирк також відомий тим, що свого часу на репетиції часто приходив художник Анрі де Тулуз-Лотрек та зробив цілу низку картин та малюнків. При цирку існує музей, в якому виставлені численні фотографії, костюми, реквізит, афіші минулих часів.

У Франції діє близько 120 пересувних цирків, які використовують шапіто (намети) для вистав. Сучасний французький цирк є сферою, яка динамічно розвивається, де можна побачити як традиційні циркові вистави, так і нові, сучасні форми, у яких поєднуються різні види мистецтва.

Анрі де Тулуз-Лотрек «У цирку Фернандо. Наїзниця на білому коні», 1888 р.
Музей Нортон Саймона. Пасадена, США

ЦИРКОВІ ДИНАСТІЇ (грец. – *панування*) – це родини, в яких циркове мистецтво передається з покоління в покоління. Деякі циркові династії існують десятиріччями. Вони часто формують основу національного циркового мистецтва, зберігають традиції, удосконалюють техніку й водночас впроваджують новаторські підходи. Молоді покоління, виховані в циркових сім'ях, з раннього віку долучаються до тренувань, переймають техніку, традиції й сценічну культуру, також привносять сучасні елементи – мультимедіа, акробатику нового рівня, театральність. Династії важливі для цирку, тому що:

- *забезпечують стабільність*: цирк – це не лише шоу, а й професія, яка потребує багаторічної підготовки;
- *зберігають автентичність*: династії підтримують живу пам'ять циркового мистецтва;
- *підтримують імідж цирку*: відоме прізвище привертає увагу глядачів, особливо в гастрольному форматі.

Це не тільки сімейна традиція, а ще й школа майстерності, де знання й навички відшліфовуються століттями. Діти артистів цирку, які виростають на манежі, найчастіше наслідують своїх батьків. Наприклад, багато дітей відомих клоунів братів Фрателліні також стали цирковими артистами, зокрема син **Поля – Віктор** та дочка Віктора – **Анні**, які продовжили сімейну традицію як успішні клоуни у Франції. Династія ілюзійністів **Кіо** відома своїми сюжетними постановками. Відомі українські циркові династії: Грінє (шість поколінь артистів), Золло, Маяцькі, Ялові.

Людвиг Кнаус
«За лаштунками», 1881 р.
Приватна колекція

ЦИРКОВІ ФЕСТИВАЛІ – це яскраві культурні події, що об'єднують артистів циркового мистецтва з різних країн. Вони можуть бути присвячені як традиційному, так і сучасному цирку.

Міжнародні циркові фестивалі:

- *Міжнародний цирковий фестиваль у Монте-Карло* (Monte-Carlo International Circus Festival, Монако) – один із найпрестижніших у світі. Заснований у 1974 р. принцем Реньє III. З 2006 р. президентом Фестивалю є принцеса Стефанія. Нагороди: «Золотий клоун» (найвища відзнака в цирковому мистецтві), «Срібний клоун», «Бронзовий клоун».

- *Фестиваль застрашнього дня* (Festival Mondial du Cirque de Demain, Париж, Франція) – проводиться щорічно з 1977 р. Орієнтований на молодих артистів цирку, демонструє сучасні циркові жанри, має великий вплив на розвиток нового цирку, є найбільшим фестивалем сучасного цирку у світі.

- *Міжнародний цирковий фестиваль у Будапешті* (Угорщина) – проводиться раз на 2 роки. Поєднує європейські традиції та новаторські підходи.

- *Цирковий фестиваль «Місто Латіна»* (Італія) –

відомий серед професіоналів як майданчик для відкриття нових талантів. Часто є стартом для артистів, які потім потрапляють до «Cirque du Soleil».

Українські представники на 46 Міжнародному цирковому фестивалі у Монте-Карло, 2024 р.

- Міжнародний цирковий фестиваль у Китаї (Ухань, Пекін). Зазвичай проводиться щороку. Фестиваль відрізняє сильна школа акробатики.

- *Circus Fest* (Лондон) організовується раз на два роки з 2009 р. Зарекомендував себе як важлива платформа для демонстрації сучасних циркових інновацій.

Основні особливості циркових фестивалів: виступи оцінюються міжнародним журі, вручаються медалі, дипломи, спеціальні призи, є категорії для професіоналів й аматорів, часто проводяться майстеркласи, воркшопи, тренінги.

Фестивалі – це своєрідний вид творчих змагань, публічний показ нових циркових номерів, атракціонів, програм з подальшим їх обговоренням, оцінкою, преміюванням. Мета усіх фестивалів – узагальнення досвіду роботи в галузі циркового мистецтва та заохочення творчої ініціативи артистів на створення нових творів. До складу журі фестивалів зазвичай входять визнані майстри циркового та інших мистецтв, видатні громадські діячі.

Нагорода «Золотий клоун».
Міжнародний цирковий фестиваль у Монте-Карло

ЦИРКОВИЙ ПЛАКАТ – це друковане або рукописне зображення (іноді з текстом), яке має на меті привернути увагу, передати інформацію, рекламувати щось або впливати на думки та емоції глядача. Хоча афіша та плакат – це споріднені поняття, вони мають різну мету, зміст і спосіб подачі. *Афіша* інформує про конкретну подію, виставу, концерт, завжди містить дату, час, місце проведення, а плакат може не мати такої конкретики. Афіша переважно має текстовий формат з мінімумом зображень, а плакат – візуально виразний, з великою роллю дизайну зображення. Афіша – тимчасова до моменту проведення події, плакат може бути актуальним довго, тому має більшу художню цінність.

Цирковий плакат – це яскраве зображення, яке рекламує циркову виставу, діяльність артистів, якийсь жанр. На ньому часто зображують артистів, тварин, акробатів і він має викликати інтерес у глядача. *Плакати бувають*: рекламні, агітаційні, політичні, соціальні, культурні. Зазвичай плакат має великий формат, щоб його було видно здалеку. Зображення і текст мають бути зрозумілими та лаконічними.

«Циркова процесія», плакат параду-алле, 1888 р.

ШАПІТО (фр. – *намет, шатро, ковпак*) (див. [МАНДРІВНІ ЦИРКИ](#)) – спочатку термін не мав циркового значення, а вживався для позначення великого тенту з тканини. З часом він став синонімом циркового намету.

Історія виникнення шапіто тісно пов'язана з розвитком мандрівного циркового мистецтва у Європі, особливо у Франції та Англії в XVIII–XIX ст. Із розвитком циркового мистецтва та бажанням гастролювати артисти почали використовувати великі намети (шапіто), які можна було швидко встановити і зібрати. Це зробило цирк мобільним і доступним для маленьких міст і сіл. Поступово з'явилися мандрівні цирку-шапіто, які перевозили не тільки намети, а й тварин, обладнання та сцени.

Фредерік Артур Бріджмен «Цирковий намет»
(«Американський цирк у Франції»), 1869 р.

ЯРМАРОК (нім. – *щорічний ринок*) – це тимчасовий ринок або подія, під час якої в одному місці збираються продавці й покупці для торгівлі різноманітними товарами, а також для розваг, культурних або громадських заходів. Ярмарок відбувається на певний період (день, тиждень тощо), приваблює велику кількість людей, часто супроводжується концертами, виставами, конкурсами.

У стародавні часи ярмарок був багатолюдним, багатобарвним видовищем, не лише місцем купівлі-продажу, але й всіляких розваг. Ярмарки бували всюди – у містах і селах, з каруселями та балаганами. Це була форма народного гуляння – з виставками, розвагами, мандрівним цирком, театром, піснями, іграми, змаганнями, веселим торгом. Ярмарок відіграв важливу роль у розвитку культури, театру і цирку, особливо в минулі століття, коли був одним із небагатьох способів, щоб зібрати велику кількість людей у певному місці. Під час ярмарків на вулиці виступали актори, лялькарі, акробати, фокусники, жонглери, мандрівні трупи. Залучення публіки до вистав просто неба давало змогу простим людям долучитися до мистецтва. Саме ярмарки зробили циркове мистецтво масовим і популярним серед народу.

Ернст Клімт
«Клоун на ярмарковій сцені»
(«Ганс Вурст дає імprovізовану виставу в Ротенбурзі»)
(розпис для Бургтеатру,
Відень, Австрія), 1892 р.

CIRQUE DU SOLEIL («ЦИРК ДЮ СОЛЕЙ»)

(у перекладі з франц. – «Цирк Сонця») – всесвітньо відомий канадський цирковий колектив, що кардинально змінив уявлення про циркове мистецтво. Його штаб-квартира розташована в Монреалі. Історія цирку почалася досить скромно, але з часом перетворилася на світовий культурний феномен. У провінції Квебек молоді артисти Гі Лаліберте, Даніель Готьє та Жиль Сте-Круа виступали на вулицях, грали на акордеоні, ходили на ходулях, жонгливали й влаштовували вогняні шоу. У 1984 р. вони отримали урядовий грант від Канадської ради мистецтв на святкування 450-річчя відкриття Канади Жаком Картьє. Першу виставу під назвою «*Le Grand Tour du Cirque du Soleil*» вони організували як мандрівний спектакль, який гастролював провінцією. Вистава була унікальною, головний акцент зробили на акробатиці, музиці та театральності. Це був своєрідний прорив у розвитку циркового мистецтва. Успіх спектаклю показав, що можна створити нову форму цирку – більш естетичну, драматичну та артистичну. «Cirque du Soleil» почав розвиватися. До середини 1990-х рр. він став відомим у США, Європі та Азії. Шоу ставали більш масштабними й вишуканими. Компанія почала співпрацювати з режисерами, композиторами та художниками світового рівня. У 2000-х рр. вона співпрацювала з «The Beatles» та Майклом Джексонем. «Cirque du Soleil» створив понад 40 шоу, зокрема такі відомі як «О», «KÀ», «*Alegría*», «*Mystère*», «*Luzia*». На піку розвитку компанія мала понад 4 000 працівників з понад 50 країн. У цирку немає тварин. Акцент у видовищах зроблено на музиці, акробатиці, хореографії та театральності. Для вистав створюють оригінальні костюми, сценографію та світлові шоу.

Логотип «Цирку дю Солей»

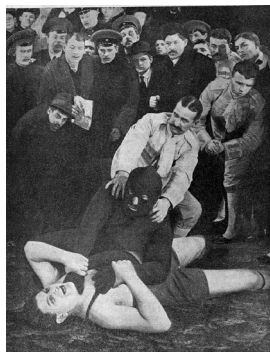
БІОГРАФІЧНИЙ СЛОВНИК

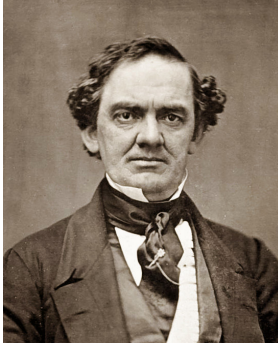
Авдєєв Всеволод Миколайович
(псевдонім – *Дядечко Пуд*; 1877 – 1932)
– цирковий артист, борець.

Отримав вищу юридичну освіту в Київському імператорському університеті імені святого Володимира (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Був також драматичним актором. Як борець почав виступати з 1907 р. під псевдонімом *Дядечко Пуд*. Був найважчим борцем у світі, мав вагу 11 пудів 23 фути. Пізніше перейшов на амплу борця-коміка. Над його великою вагою часто жартували художники-карикатуристи.

Знімався в кіно в акціонерному товаристві «О. Дранков і К°». Створив на екрані комічний образ товстуна. Знявся у фільмах: «Дядечко Пуд на побаченні», «Дядечко Пуд у Лунапарку», «Дядечко Пуд на селі», «Дядечко Пуд – фотограф» та багатьох інших. І хоча його кіногерой мав ім'я Дядечко Пуд, це був персонаж, який завжди потрапляв у безглузді ситуації та на якого з усіх боків сипалися тумаки. Зіграв також драматичну роль у фільмі за власним сценарієм – «Арена помсти». Останній раз знімався у 1916 р. у фільмі «Нервовий тик». Усього зіграв у 13 фільмах, значна кількість яких не збереглася. Після 1917 р. брав участь у чемпіонатах з французької боротьби, переважно в ролі арбітра. Наприкінці 1920-х рр. був директором цирків у системі Українського товариства залізничних працівників.

Кадр з фільму
«Арена помсти» (1914)

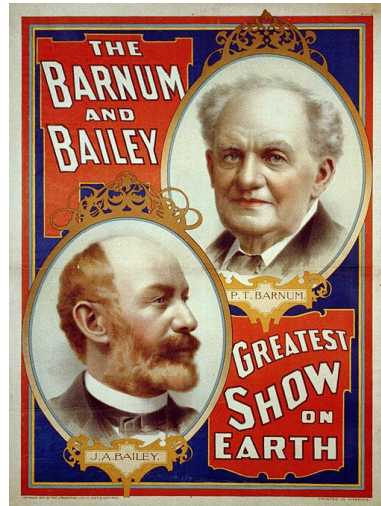

Барнум Фінеас Тейлор (1810 – 1891) – американський артист, підприємець, видавець та письменник.

Барнум починав свою діяльність, створивши труп «Великий науково-музичний театр Барнума». Потім створив виставковий «Американський музей», у якому було багато цікавинок, акваріум та відділ воскових фігур. Цирковий бізнес

Барнум розпочав у 1870 р., коли разом з Вільямом Кемероном Купом заснував «Великий мандрівний музей Ф.Т. Барнума, звіринець, караван та іподром», який пізніше отримав багато інших назв. Після злиття у 1881 р. з Джеймсом Бейлі та Джеймсом Л. Хатчінсоном назву скорочено до «Barnum & Bailey's». У 1882 р. у трупі цирку було 370 артистів. У звіринці знаходилося 20 слонів, 338 коней, 14 верблюдів, дуже багато левів, леопардів, зебр. Це був пересувний величезний цирк, де вистави відбувалися одночасно на трьох манежах.

Лондонський зоопарк продав цирку гігантського слона Джамбо. На честь його прибуття в Нью-Йорку на Бродвеї було влаштовано грандіозний цирковий парад. Джамбо став суперзіркою «Найвеличнішого шоу на Землі» та першою в історії цирковою твариною, що здобула всесвітню попу-

Старовинна афіша

лярність. Згодом слон загинув унаслідок нещасного випадку на залізниці. З кінця XIX ст. і досі є талісманом університету Тафтса (США). У Сент-Томасі встановлено пам'ятник Джамбо у натуральну величину.

Барнум поєднав цирк з паноптикумом і різними атракціонами. До програми включали виступи акробатів.

У цирку «Barnum & Bailey's» навколо довгого чотири- або шестиголового шапіто розташовувалися намети, у яких стояли дресировані звірі, тяглові коні, будівлі, що слугували вбиральнями, та численні підсобні приміщення майстерень, контор, кухні, їдальні тощо. Завдяки інноваційним і вражаючим ідеям, а також тому, що в Барнума все ставало об'єктом рекламування, його стали називати «Шекспіром реклами». Навіть за багато кілометрів від того місця, де мав виступати цирк, розклеювалися величезні яскраві афіші. Барнум дуже швидко зрозумів, що цирк – гарне джерело прибутку. Після смерті Барнума цирк було продано братам Рінглінгам. Під назвою «Ringling Bros., and Barnum & Bailey Circus» цирк виступав до його закриття в 2017 р., пропрацювавши 146 років. У 2023 р. було оголошено про повернення цирку ([див. с. 94](#)).

Старовинна афіша

Баффало (або Буффало) Білл (справжнє ім'я **Вільям Фредерік Коді**, англ. *William Frederick «Buffalo Bill» Cody*, 1846 – 1917) – американський військовий, підприємець, антрепренер, актор.

У 1883 р. організував атракціон «Дикий Захід» який поєднував в собі цирк, театр та шоу. До його трупи входило понад тисячу осіб, також він залучав туди справжніх ковбоїв та індіанців, навіть знаменитих вождів – Сидячого бика, Довгого вовка. У шоу також брали участь багато тварин, коней та бізонів. Воно було оригінальним та незвичайним, тривало 3–4 години і приваблювало тисячі глядачів. Починалася дія з параду учасників, ковбоїв та індіанців, які виїжджали на конях,

потім показувалися пантоміми, які інсценували відомі історичні події освоєння Заходу Америки. Вистави супроводжувались стріляниною, скачками, військовими танцями, родео, сценами полювання.

У 1893 р. назва була змінена на «Дикий Захід Буффало Білла й лихі наїзники всього світу». Репертуар шоу значно розширився: крім індіанців та ковбоїв Буффало Білл залучив до участі арабів, монголів, турків, грузинів, американських гаучо. Усі виступали у своїх національних костюмах. З цими виставами цирк об'їздив усю Америку і відвідував Європу.

Вільям Коді був не лише талановитим антрепренером, а й чудовим вершником та стрільцем, тому сам брав участь у виставах свого шоу. Прибутки від якого дали можливість Біллу придбати землю в штаті Небраска й взяти активну участь у створенні та розвитку міста Коді. Зараз там розташований музей, присвячений освоєнню Дикого Заходу «Центр Заходу Буффалло Білла».

Персонаж Баффала Білла, а також класичні образи сміливих ковбоїв та благородних вождів, які він створив у масовій культурі, неодноразово з'являлися в книгах та кіно. У 1898 – 1912 рр. Вільям Коді сам грав на екрані. У наступні роки його образ в кінофільмах створило багато акторів: Джордж Вагнер, Вільям Фербенкс, Джоел Маккрі, Пол Ньюман та ін.

Крістоф де Бах (1768 – 1834) – майстер верхової їзди, артист цирку, вважається засновником європейського цирку.

Крістоф де Бах народився у 1768 р. у німецькій родині надвірного радника в Кулдізі (Латвія). Став артистом ще в дитинстві, коли, захопившись кіннями, у 1805 р. приєднався до мандрівної трупи кінного цирку відомого іспанського вершника. З часом він стає одним із найуспішніших початківців з дресирування коней та винахідників нових трюків. Потім створює власну трупу, відому як «Цирк Крістофа де Баха». Трупа давала вистави в багатьох країнах Європи. У 1808 р. де Бах зводить стаціонарну будівлю у Відні «Circus Gymnasticus» («Циркус Гімнастикус»), який був одним з перших постійних цирків, побудованих у континентальній Європі та вважається основоположником сучасного циркового мистецтва. Дерев'яна будівля театру була зведена за проєктом архітектора Йозефа Корнгаузела на старому імператорському мисливському маєтку. Він став згодом улюбленим парком Відня та центром ярмарків та розваги Пратеру. Зал вміщав до 3 000 глядачів. У ньому під куполом з вікнами була величезна арена, що дозволяло давати вистави при денному світлі. Над входом на арену встановили балкончик для оркестру. Крістоф де Бах був перш за все майстром верхової їзди й «Circus Gymnasticus» використовувався для уроків верхової їзди вранці й для виступів, з акцентом на кінному спорті, у другій половині дня. У цирку демонструвалися кінні пантоміми на зразок лондонських та паризьких. Це були переважно вистави, які

демонстрували кінні акробатичні трюкі. У програму також входили скетчі, кумедні пародії. Крістоф де Бах і його компанія щороку шість місяців виступали у «Circus Gymnasticus» у Відні, а решту року гастролювали Австрійською імперією, німецькими державами та італійськими королівствами, час від часу відвідуючи інші країни. У 1831 р. «Circus Gymnasticus» давав гастролі в Ризі. Під час правління Крістофа де Баха «Circus Gymnasticus» мав одну з найкращих у Європі труп виконавців, включаючи в той час таких світил, як вершник Алессандро Герра; канатний танцюрист Равель; клоун і тумблер Людовіко Віол; наїзниця Вірджині Кеннебель; балерина на коні Лаура де Бах. Після смерті Крістофа де Баха в 1834 р. «Circus Gymnasticus» перейшов у руки його вдови Лаури де Бах.

Circus Gymnasticus

Гаґенбек Карл (нім. *Carl Hagenbeck*, 1844 – 1913) – німецький натураліст, зоолог, дресирувальник, колекціонер диких тварин, підприємець.

Ще в молодому віці Карл Гаґенбек став власником цілої колекції тварин і вирішив заснувати власну справу, пов'язану з показом цих тварин публіці. Для придбання нових експонатів Карл організував низку експедицій в Африку та Центральну Азію. У 1887 р. він відкрив зооцирк під назвою «Міжнародний цирк Карла Гаґенбека і Сингальський караван», пізніше перейменований на «Зоологічний цирк Гаґенбека», у якому в більшості номерів брали участь тварини. Його вважають піонером так званого «гуманного» дресирування, в основі якого є вивчення природних особливостей та звичок тварин. У 1907 р. заснував та був власником зоопарку Гаґенбека в Штеллінгені (поблизу Гамбурга). Тварини в цьому зоопарку вперше в історії утримувалися в умовах близьких до природних – без застосування ґрат, на великих площах та у вольєрах, з декоруванням живими рослинами та природними матеріалами. Такий новий погляд на устрій зоопарків назвали революцією Гаґенбека. Зоопарк Гаґенбека працює й донині як Гамбурзький зоопарк. Своє життя та діяльність Карл Гаґенбек описав у книзі «Про тварин та людей».

Гамбурзький зоопарк Гаґенбека

Гарнич-Гарницький Євген Федорович (1862 – 1919) – лікар, педагог, спортивний діяч, тренер.

Євген Гарнич-Гарницький був медиком за освітою, а також завзятим поборником здорового способу життя. Він був заможною людиною, тому витрачав власні кошти на розвиток спорту. Багато часу присвятив створенню спортивних товариств. Засновник і активний учасник клубів автомобілістів, велосипедистів, туристів, мисливців, повітроплавців тощо. Був начальником дружини вільнопожежного товариства. Брав активну участь у діяльності Київського яхт-клубу, був його віце-командором. Започаткував розвиток силових видів спорту в Україні. У 1895 р. у Києві заснував та очолив атлетичний гурток, який став первістком у розвитку важкої атлетики в країні. У будинку на вулиці Пушкінській атлети під керівництвом Гарнич-Гарницького обладнали залу для тренувань, де навантажували себе гімнастичними вправами й боротьбою. У перші роки XX ст. в атлетичному товаристві було вже 60 постійних учасників. Тренували їх досвідчені іноземці. Школа Гарнич-Гарницького подарувала цілу плеяду видатних спортсменів, серед яких був й Іван Піддубний, який саме в цьому гуртку вперше знайомиться з прийомами французької боротьби. У 1908 – 1916 рр. Гарнич-Гарницький був ініціатором проведення першостей з важкої атлетики, боротьби, гімнастики та інших видів спорту Південно-Західного краю. На цих змаганнях, де він був головою і членом журі, переможців нагороджували срібним кубком ім. Є. Гарнича-Гарницького.

Гравеле-Блонден Жан-Франсуа (фр. *Jean-François Gravelet*, 1824 – 1897) – французький артист цирку, акробат, канатоходець.

У п'ять років почав навчатися акробатиці в спортивній школі в Ліоні, через півроку вже виступив під псевдонімом «Маленьке диво». Ще в дитинстві почав виступати в мандрівній трупі еквілібристом. Його майстерність та оригінальність трюків швидко зробили артиста популярним.

Близько двадцяти років Блонден виступав на аренах європейських цирків. Він досяг величезної майстерності в трюках на канаті. У 1855 р. приїхав до Сполучених Штатів Америки, де виступав у цирку під псевдонімом «Блонден» у Нью-Йорку, Філадельфії, Бостоні та інших великих містах. Його гастролі проходили з величезним успіхом.

30 червня 1859 р. вперше у світі виконав сенсаційний перехід по сталевому канату завдовжки майже 400 м над Ніагарським водоспадом на висоті 65 м. Надалі

Перехід через Ніагару

Блонден переходив через водоспад ще декілька разів: із зав'язаними очима, у мішку, із тачкою поперед себе, на ходулях, з людиною на плечах. Якось він сів посеред канату, приготував і з'їв омлет. За ці переходи отримав назву «Герой Ніагари».

У 1861 р. вперше виступив у Лондоні в Кришталевому палаці, де пройшов по канату на ходулях та зробив сальто на висоті 20 м над землею. Вплинув на розвиток майстерності канатохідців у всьому світі.

Грімальді Джозеф (англ. *Joseph Grimaldi*, 1778 – 1837) – англійський актор, батько сучасної клоунади, вважається першим клоуном з білим обличчям.

Народився в родині італійських артистів. З трьох років Джозеф Грімальді почав виходити на сцену разом з батьком, який був не тільки артистом, а й цирковим художником і балетмейстером. Згодом Джозеф розробив свій стиль, який став поширеним серед клоунів по всьому світу – білий грим, рум'яна, чорні брови, намальовані три трикутники на щоках і на лобі; використовував різнобарвні костюми та перуки. Особливої уваги заслуговують перуки, які він міняв кілька разів протягом пантоміми.

Джозеф Грімальді став новатором, оскільки його персонаж – клоун по імені Джой (*Joey*; гра слів від англ. *Joey* – радість) вважався для того часу сучасним клоуном, але його амплу ґрунтувалося на традиційній ролі простака і дурника, що походила ще з часів комедії дель арте. Комедійна грація актора була незвичайною, він завжди мовчав, дуже добре придумував візуальні трюки та буфонади, вміло викликаючи сміх публіки.

Грімальді вважається неперевершеним в амплу клоуна-міма, досягнувши успіху в постановці Королівського театру Ковент-Гарден «Казки матінки Гуски» і закріпивши згодом свій успіх в інших постановках. Саме його виступи зробили клоуна як персонажа центральною фігурою британських арлекінад. Грімальді вперше вводить у театрі жіночу

Джон Каус «Портрет Джозефа Грімальді», 1807 р.

Національна портретна галерея. Лондон, Великобританія

пантоміму, заводить традицію залучення публіки до участі у виставі. Був винахідником багатьох найвідоміших жартів пантоміми. Крім того виконував дивні сатиричні пісні з міського життя, у своїх виступах давав безглузді коментарі про моду, нові види транспорту та технології, про владу.

Написав книгу «Записки Джозефа Грімальді» про свій творчий шлях, яку редагував сам Чарльз Діккенс. У книзі він описав побут та звичаї англійських акторів, атмосферу театрів Садлерс-Веллс, Друрі Лейн, Ковент-Гарден. У Лондоні існує парк, який носить ім'я Джозефа Грімальді та в якому знаходиться могила видатного клоуна. Щорічно в Східному Лондоні відбувається «Grimaldi Clowns Service» – незвичайна поминальна служба на його честь.

Джозеф Грімальді
в образі клоуна Джоя

М.Н. Гурський з дружиною
Марією Семенівною

Грінє – циркова династія українських артистів.

Родоначальником династії можна вважати **Нікіфора Івановича Гурського** (? – ?), який виступав у балаганах на початку XIX ст. Його син – **Микола Нікіфорович Гурський** (1848 – 1928) був творцем та керівником

музично-комічних ансамблів, у яких крім виконання пісень були комічно-акробатичні танці. У різні роки до складу ансамблю крім різних артистів, входили ще й члени родини: дружина Миколи – **Марія Семенівна Гурська**, яка була з циркової родини **Солов'євих-Левченко** та дочки – **Марія** та **Олена** (1891 – 1933). Дочки крім участі в музичному ансамблі ще виконували ролі в циркових пантомімах.

З 1920 р. Олена почала виступати зі своїм другим чоловіком – клоуном **Мішелем** (справжнє ім'я – **Михайло Пятецький**) з номером «Грінє і Мишель». Вони й вважаються родоначальниками династії Грінє. Артисти співали, танцювали, грали на різних музичних інструментах. Михайло також грав у художніх фільмах. У деяких програмах брала участь дочка Олени – Тамара.

Тамара Михайлівна Грінє (1912 – 1978) – музикант та вока-

ліст. Виступала як акомпаніатор, співала, писала музику для циркових номерів. Її чоловік – **Володимир Станіславович Саргун** (1919 – 2007) – цирковий артист, ексцентрик, жонглер-еквілібрист.

П'яте покоління – дочка Тамари Михайлівни – **Олена Борисівна Грінє** працювала в цирку з 1952 р., виконувала музично-комічні сценки. Пізніше виступала з дочкою **Тамарою Борисівною Грінє** (1963 – 2021), яка була жонглеркою, викладала в Київській академії естрадно-циркового мистецтва. Сьоме покоління династії – **Олена Віталіївна Грінє** (1999) – музичний ексцентрик, ілюзіоністка.

Гудіні Гаррі (англ. *Harry Houdini*, справжнє ім'я – **Еріх Вайс**, 1874 – 1926) – американський фокусник, ілюзіоніст, майстер неймовірних звільнень від пут і замків.

Цирком Гудіні захопився ще в дитинстві. Спочатку виступав гімнастом у мандрівному цирку. Дуже мріяв стати ілюзіоністом, постійно тренувався. Першим трюком, який приніс Гудіні неймовірну славу, був виступ «Метаморфози». Асистенткою під час цього виступу була його дружина, яка закривала Гудіні в скрині, сама ставала зверху, піднімала перед собою завісу, а за лічені секунди на її місці з'являвся сам фокусник. У ранній кар'єрі Гудіні переважали номери самозвільнення від наручників і з резервуарів з водою. Артист постійно вигадував нові трюки, старанно відпрацьовував їх. Так, одного разу його підвісили в мішку до карниза хмарочоса, але він успішно звільнився. В інший раз пройшов через цегляну стіну на очах у безлічі глядачів. У 1903 р. його скинули з мосту в Темзу закутим у наручники та кайдани з 30-кілограмовою кулею, але через кілька хвилин він виплив, розмахуючи наручниками. Під час туру Європою у 1900 р. Гудіні вразив Лондон номером «Зникнення живого слона», відтвореним на нью-йоркському іподромі в 1918 р.

Життя Гудіні неодноразово було екранізовано: «Молодий Гаррі Гудіні», «Смертельний номер», мінісеріал «Гудіні» (адаптація роману Бернарда Мейєра «Гаррі Гудіні. Розум у кайданах»). 1999 р. за мотивами біографії Г. Гудіні було поставлено мюзикл, а також балет.

У 2015 р. в Ужгороді до дня народження фокусника відкрили мініпам'ятник на його честь ([див. с. 56](#)). Гаррі – угорець єврейського походження, який народився у Будапешті, а його бабуса – мігрантка із села Йовря (нині – Сторожниця Ужгородського району).

Едгар Дега
«Автопортрет», 1855 р.

Дега Едгар (фр. *Edgar de Gas*, справжнє ім'я **Ілер-Жермен-Едгар де Га**, 1834 – 1917) – французький художник, скульптор, представник напряму реалізму та один із співзасновників імпресіонізму.

Світ театру, балету, цирку завжди приваблював Дега, який захоплювався майстерністю артистів. Художники-імпресіоністи також відвідували цирк Фернандо в Парижі, який відкрився в 1873 р. Е. Дега часто бував на виставах у ньому. Однією з його улюблених артисток була мадам Ла-Ла. Художник не пропускав її виступи, захоплювався нею та навіть товаришував. Він зробив безліч начерків та кілька пастельних етюдів виступів акробатки, яка захопила його своїм сміливим трюком та відвагою.

На картині «Місс Ла-Ла в цирку Фернандо» Е. Дега зобразив акробатку, що знаходиться під куполом цирку на затиснутому в її зубах канаті. Незвичний ракурс обрано так, щоб ми бачили артистку очима глядача, що сидить внизу. Художник уміло зобразив сценічний костюм артистки, з приголомшливою точністю промалював купол цирку.

Едгар Дега «Місс Ла-Ла в цирку Фернандо», 1879 р.

Драгоне Франко (англ. *Franco Dragone*, 1952 – 2022) – бельгійсько-італійський режисер, драматург, сценарист.

Франко Драгоне – геніальний режисер світових шоу-програм. Народився в Італії, виріс у Бельгії. Вивчав драму в консерваторії в Монсі, де закохався в комедію дель арте та політичний театр. У 1980-х рр. приєднався до новоствореного «Cirque du Soleil» («Цирк дю Солей»).

Був директором і режисером цирку з 1985 по 1998 рр., поставив 10 шоу, серед яких «Le Cirque Réinventé», «Nouvelle Expérience», «Saltimbanco», «Quidam», «Mystère», «Alegria», «О» та «La Nouba».

Завдяки його таланту «Цирк дю Солей» отримав унікальний еклектичний стиль і світову славу. Виступ артистів, хореографія, музика та сучасні технології – все це було пов’язано режисером в історію, яка розповідалась без слів. Фактично Драгоне заново винайшов і показав циркові жанри. Він є режисером повнометражного художнього фільму «Alegria», який вийшов на екрани в 1999 р.

У 2000 р. заснував продюсерську компанію «Dragone», що спеціалізувалась на створенні масштабних театральних вистав. Став творцем таких успішних проєктів, як музичне шоу Селін Діон «Новий день», шоу «Le Rêve» в Лас-Вегасі та «Будинок танцюючої води» у Макао. Бажання внести інновації до театру та інших видовищ, зробити їх нешаблонними, відображує висловлювання Ф. Драгоне: «Давайте стряхнемо сцену!». Драгоне зіграв ключову роль у поєднанні різних видів мистецтв, що характерно для всіх його постановок.

Дунаєвський Ісак Йосипович (1900 – 1955) – композитор, диригент.

Народився в м. Лохвиця, Полтавської губернії. У його сім'ї дуже шанували музику, тож не випадково звідси вийшли три композитори: Ісак, Зіновій і Семен та два диригенти – Борис

та Михайло. Ісак закінчив Харківську гімназію та музичне училище. Потім навчався в Харківській консерваторії. У 1919 р. розпочав кар'єру в Харківському драматичному театрі Миколи Синельникова, де працював до 1924 р. скрипалем, концертмейстером, композитором, а потім – завідувачем музичною частиною, диригентом. Його дебют як театрального композитора відбувся в 1920 р. виставою «Одруження Фігаро», а як диригента – роком пізніше постановкою (спільно з М. Синельниковим) «Періколи» Ж. Оффенбаха. Співпрацював із джаз-оркестром Л. Утьосова. Деякий час працював у Симферопольському театрі. Зробив вагомий внесок у розвиток оперети. Серед його найкращих оперет – «Син клоуна» (1950). За цією оперетою була поставлена радіовистава «Під куполом цирку» (1984). Дунаєвський у своїй творчості використовував фольклорні джерела, зокрема українські, для написання «Української рапсодії для джаз-оркестру». У його творчому доробку – 12 оперет, 3 балети, 80 хорів, музика до 28 фільмів, 30 драматичних вистав, чимало пісень. Також йому належать 43 твори для естради та 12 для джаз-оркестру, 52 симфонічних та 47 фортепіанних творів. «Вихідний марш» з фільму Г. Олександрова «Цирк» протягом багатьох років був візитною картою цирку.

Естлі (Астлей) Філіп (англ. *Philip Astley*, 1742 – 1814) – англійський наїзник, підприємець, власник цирку. Його звать «батьком сучасного цирку».

Філіп Естлі з юнацьких років навчався верховій їзді й виявив у цьому особливий талант. Навчився виконувати на конях багато акробатичних вправ: їздив стоячи, правив однією рукою тощо. Пізніше почав давати уроки верхової їзди. Створив першу в Англії школу верхової їзди, яка стала прототипом сучасного кінного цирку. Декілька років гастролював Європою, показуючи небачені акробатичні трюки. Велике значення приділяв оформленню своїх номерів, виступав у червоній куртці та шкіряних штанях для верхової їзди. На голові завжди був чорний капелюх із білим плюмажем. Його виступи супроводжувалися барабаним дробом та флейтами.

У 1768 р. у Лондоні відкрив перший у світі стаціонарний цирк – Амфітеатр Естлі. Це була будівля з круглою ареною і дахом у формі купола. В Амфітеатрі вперше виступали не тільки наїзники, але й клоуни, дресирувальники собак, канатоходці, гімнасти, акробати, ставилися пантоміми, до яких долучали кінні батальні сцени. Естлі першим показав комплекс гімнастичних вправ на коні, що рухається по колу кроком, риссю і галопом. Йому також належить заслуга визначення діаметра циркової арени – 13 м.

У 1782 р. Естлі організував такі ж вистави в Парижі, відкривши філіал свого театру. З часом заснував ще 19 цирків в Європі. Філіп Естлі також став родоначальником циркової династії.

Жанті Філіп (фр. *Philippe Genty*, нар. у 1938 р.) – французький театральний режисер, хореограф, лялькар.

Філіп Жанті закінчив паризьку Школу графічних мистецтв та здобув спеціальність художника-графіка. На початку 1960-х рр. за підтримки ЮНЕСКО

зняв фільм про лялькові театри світу.

Жанті відносять до найяскравіших представників театрального напрямку «новий цирк», який з'явився у 1970-х рр. Для концептуальних постановок цього напрямку характерно поєднання циркових елементів з іншими видами мистецтв.

З початку 1980-х рр. Ф. Жанті став віддавати перевагу синтетичному театру, в якому поєднуються драма, пантоміма, сучасний танець, вокал, візуальні мистецтва та цирк. Його виставам важко дати точне визначення, оскільки Жанті поєднує різні жанри: інколи те, що відбувається, нагадує «чистий цирк», в інші моменти – естрадне шоу. Поступово в його виставах почали з'являтися візуальні спецефекти, формувалася особлива атмосфера магії та музика. Для деяких постановок – «Парад бажань» (*Désirs parade*, 1986), «Дрейф» (*Dérives*, 1989), «Не забувай мене» (*Ne m'oublie pas*, 1995), «Лінія сходу» (*Ligne de Fuite*, 2003) – саундтреки створив композитор Рене Обрі.

Мистецтвознавці називають постановки Жанті «візуальною поезією». Його вистави насичені магією, чудесами та химерними сюрреалістичними образами, в яких співіснують актори, ляльки, предмети, пластичний танець, пантоміма, різноманітні складні трюки та фокуси.

Заїкін Іван Михайлович
(1880 – 1948) – атлет, борець, артист
цирку, авіатор.

Один з найвидатніших та фено-
менальніших борців поч. ХХ ст.
Вперше вийшов на арену в
17 років у цирку братів Меркульєвих.

У 1904 р. став переможцем у піднятті тягарів та отримав
золоту медаль на Всеросійському щорічному чемпіонаті
любителів у Петербурзі, де головою журі був піонер розвитку
важкої атлетики та боротьби в Україні Є. Гарнич-Гарницький.
Навчався борцівської майстерності в польського тренера
В. Питлясинського, згодом – у І. Піддубного.

Демонстрував феноменальну фізичну силу. Під час своїх
виступів скидав на спину 25-пудовий якір, носив на ній
по арені наповнену водою 40-відерну бочку, зав'язував
у краватку товсте залізо, рвав ланцюги та забивав цвяхи
в дошку голою рукою. Багато його коронних номерів ніхто
не зміг повторити і досі.

Від 1905 р. гастролював на циркових аренах по всьому
світу. Перемагав відомих борців: Станіслава та Владека
Збишко-Циганєвичів, Д. Райцевича, Г. Дженсона, Д. Гоуді
та ін. Як тренер підготував В. Херца.

У 1910 р., захопившись авіацією, закінчив авіаційну школу
у Парижі та отримав диплом пілота. Перший політ здійснив
у Харкові. Встановив декілька рекордів з дальності польотів.
12 листопада 1910 р. в Одесі закінчив кар'єру авіатора
після польоту, що ледве не закінчився трагічно. Повернувся
до виступів на циркових аренах. У 1920 р. емігрував за кордон,
від 1934 р. мешкав у Кишиневі.

Заєць Борис Михайлович (1932 – 2007) – український цирковий режисер, народний артист України, генеральний директор Національного цирку України.

Свою творчу кар'єру Борис Заєць розпочав після закінчення ремісничого училища у Красному Лучі (нині – Хрустальний) на шахті, де займався в театральному гуртку. Потім вчився в Дніпропетровському театральному училищі, Харківському театральному інституті. Його дипломною роботою стала вистава в цирку під назвою «Балада про сміливого клоуна». У 1964 р. він почав працювати в Київському державному цирку режисером-постановником, а з 1976 р. і до смерті був його головним режисером і директором. Його режисерські постановки тематичних циркових програм, атракціонів, великих номерів: «Перша зустріч», «Золота траса», «Ведмеді-вершники», «Гуцульський ансамбль “Черемош”» у виконанні акробатичного ансамблю, «Повітряні канатоходці», а також пантомім – «Сміливий клоун» тощо.

Був ініціатором багатьох неординарних творчих починань у цирку: організатор Українського циркового колективу, режисер його першої програми «Ми з України», програм цирку за кордоном, які отримали високу оцінку та визнання глядачів. Був професором Київського державного університету театру, кіно і телебачення ім. І. Карпенко-Карого.

Золло Михайло Михайлович (1882 – 1973) – артист цирку, клоун, наїзник, жонглер, дресирувальник.

З дитинства працював у цирку А. Сура в різних жанрах: як наїзник, жонглер, клішник, пізніше почав дресувати собак. На початку 1900-х рр. мав групу тварин для дресування (голуби, кішки, козли, собаки, поросята).

У 1905 – 1907 рр. виступав як клоун-дресирувальник, який включав у свої номери репризи, сатиричні монологи. Був клоуном-буфом, Рудим клоуном, супроводжуючи жартами виступи тварин. Вражав публіку не лише високим класом дресування тварин, а й оформленням номерів. Створив образ доброзичливого товстуна із чубчиком на лисій голові та червоним носом. Під час виконання номера виконував комічні акробатичні трюки.

У 1922 р. зібрав велику групу дресированих тварин (понад 200). Працював з собаками, конями, верблюдами, свинями, папугами, мавпами, зайцями, пацюками. З 1926 р. виступав та гастролював по всій країні з чудовою виставою «Звірина залізниця», у якій звірі грали ролі пасажирів, кондукторів, машиністів та контролерів. Експонати вистави та паротяг зберігаються у Музеї історії циркового мистецтва в Києві.

З 1948 р. жив у Києві та виступав у цирку до 1960 р. Створив у місті зоокуточок «Дім дідуса Золло» або «Театр звірів». Одним з перших, з великим успіхом, застосував гуманний метод у дресуванні, про який зараз багато говорять.

Його життю присвячена книжка М. Мішина «Довгий день Михайла Золло», у якій зібрані спогади артиста, матеріали родинного архіву, розповіді його рідних та друзів.

Вільям Кемп (праворуч).
Ілюстрація з книги
«Дев'ятиденне диво Кемпа»

Кемп Вільям (англ. *William Kempe*; приблизно 1560 – 1603) – англійський комічний актор і танцюрист, спеціалізувався на ролях блазнів.

Свідчення про діяльність Вільяма Кемпа належать до періоду близько 1600 р. Вважається, що він грав у різних театральних трупах у п'єсах,

у яких наголос робився на танці та комедії. Сучасники вважали його наступником відомого клоуна попереднього покоління Річарда Тартона. В. Кемп також був співвласником театру «Глобус», йому належала десята частина підприємства. Він найбільш відомий як один із перших виконавців комічних персонажів у ранніх п'єсах Шекспіра. У 1599 р. з невідомої причини залишив трупу. Є версія, що причиною було те, що популярність актора зменшилась, оскільки пройшов час грубої клоунади. Комік розпочав сольну кар'єру. Навесні 1600 р. він заради суперечки (парі) протанцював без зупинки близько 100 миль від Лондона до Норвіча. Своє життя Кемп описав у книзі «Дев'ятиденне диво Кемпа». В. Кемп є персонажем багатьох творів англійської художньої літератури. Його образ було зображено різними акторами в багатьох фільмах: «Закоханий Шекспір», «Витрата ганьби», «Код Шекспіра» та інших.

Кінг Карл (англ. *Karl King*) (1891 – 1971) – американський диригент та композитор, автор маршової музики.

Навчався гри на корнеті у Е. Райкендорфа, директора Великого військового оркестру м. Кантона (штат Огайо). Своє навчання продовжував через музичну практику (працював у військових оркестрах штату). Освоїв гру на баритоновій валторні під наставництвом Вільяма Е. Штрасснера. Композитор-самоук, навчився писати музику, вивчаючи партитури. З 1910 р. у віці 19 років як валторніст працював у різних циркових оркестрах, включаючи оркестр цирку Барнума і Бейлі, впродовж десяти років. У 1913 р., на прохання капельмейстера цирку Неда Брілла, написав марш «*Barnum Baileys Favorite*» («*Улюбленець Барнума та Бейлі*»). Цей твір став найвідомішим американським та світовим маршем, створеним спеціально для цирку, «найкращим твором, написаним на честь «Найбільшого шоу на Землі», тому К. Кінга часто називають «дідусем циркових маршів». Як це часто буває в композиціях К. Кінга, партія баритона є головним голосом у цьому марші.

У різні роки Кінг працював диригентом та капельмейстером у різних оркестрах та цирках (Селлз-Флото, «Дикий Захід» Буффало Білла, Барнума і Бейлі). Як композитор створив понад 300 творів різних жанрів, з яких 188 маршів. Його першим авторським твором став вальс «*Moonlight on the Nile*» («Місячне сяйво на Нілі») (1909). Марші Кінга для циркових оркестрів є яскравими зразками американської маршової музики.

Кіо Еміль Теодорович (спершу виступав під псевдонімом *Еміль Ренард*, справжнє прізвище **Гіршфельд**, 1894 – 1965) – артист цирку, ілюзіоніст, конструктор циркової апаратури, засновник відомої династії ілюзіоністів.

Еміль Теодорович Кіо починав як театральний актор, потім працював у цирку О. Чінізеллі у Варшаві як адміністратор, уніформіст та берейтор. З 1932 р. почав виступати на арені радянського цирку. Завжди був граціозний і вишуканий під час виступів, у 1940 р. змінив моду в одязі ілюзіоністів – з костюмів східних мотивів на елегантні фраки. Був першим, хто розширив номер комічними елементами за участю килимових клоунів. У цьому було його новаторство, яке полягало в поєднанні гумору та фокусів. Серед його найцікавіших фокусів так зване «омолодження», коли в ящик заходила старенька бабця, фокусник проколював його зі всіх сторін і з нього виходила молода дівчина.

Став родоначальником знаменитої династії фокусників Кіо, адже його сини Ігор та Еміль продовжили справу батька. Їхні номери завжди були видовищними та захопливими для глядачів.

Багато гастролював світом, виступав у Румунії, Великій Британії, Данії, Японії та інших країнах. В Англії у 1960 р. був визнаний найкращим фокусником світу. Отримав золоту медаль Міжнародної артистичної ложі в 1961 р. у Данії. В Японії його назвали чарівником XX ст.

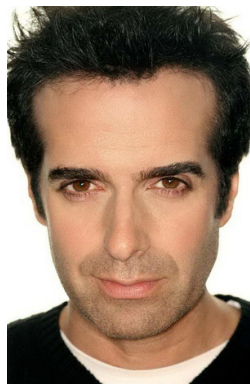
Копперфілд Девід (справжнє ім'я **Девід Сет Коткін**, 1956) – американський ілюзіоніст та гіпнотизер, знаменитий своїми видовищними фокусами та трюками. Також відомий під прізвиськом «Давіно»; за походженням має українське коріння.

У 10 років Девід почав практикуватися в магії у своєму районі під псевдонімом «Хлопчик-чарівник Давіно», а в 12 років став наймолодшим членом американської асоціації чарівників. З 16 років навчався на курсах магії в Нью-Йоркському університеті.

У 1974 р. Копперфілд отримав одну з головних ролей у мюзиклі «Чарівник», почав виступати на сцені, вже в 1978 р. працювати на телебаченні, де вів програму «Чарівництво ABC», також зіграв у фільмі. На початку 1980-х рр., використовуючи можливості телебачення, розпочинає своє власне нове шоу «Магія Девіда Копперфілда». Ця авторська програма виходила в ефір більше 20 років.

Першою з його великомасштабних ілюзій стало зникнення справжнього літака вагою 7 тонн. У 90-ті рр. ХХ ст. давав по 50 вистав на місяць. З часом масштаби його ілюзій почали збільшуватися. Найбільш відомі ілюзії: зникнення Статуї Свободи, переліт через Гранд-Каньон, перехід через Велику китайську стіну.

Копперфілд стверджував, що його фокуси – це результат наполегливої роботи, тренування та гарно розвиненої фантазії. Але секрети своїх трюків ілюзіоніст тримає в найсуворішій таємниці навіть від членів своєї команди. Його називають «Чарівником століття» та «Чарівником тисячоліття». За свої новаторські телепрограми він

удостоєний 21 премії «Еммі», 11 разів занесений до Книги рекордів Гіннеса, а сума від продажу квитків на його шоу обчислюється в мільярдах доларів. У 2006 р., за версією журналу «Форбс», визнаний найбільш комерційно успішним ілюзіоністом в історії.

Копперфілд у співпраці з Діном Р. Кунцем, Джойсом Керолом Оутсом та Реєм Бредбері написав і видав книги «Казки Девіда Копперфілда про неможливе» та «За межею уяви Девіда Копперфілда».

Зібрав цілу бібліотеку творів, написаних відомими ілюзіоністами.

Створив музей реквізиту фокусників та ілюзіоністів, в якому зберігається понад 80 000 предметів, які використовуються для створення ілюзій, у тому числі колекція реквізиту Гаррі Гудіні.

Дуже важливим є його проєкт «Лікувальна магія». За цією програмою, яка діє в багатьох лікарнях світу, пацієнти з різними порушеннями навчаються фокусам і це допомагає їм відновити рухові функції.

Афіша цирку Крутікова

Крутіков Петро Сильверстович (1861 – р. смерті невід.) – артист цирку, дресирувальник, антрепренер.

Петро Крутіков народився у дворянській родині в Києві. Закінчив юридичний факультет Київського університету. Завжди захоплювався кіннями. У 1890 р. збудував манеж з конюшнею і залом для глядачів на 200 місць, де займався виїздкою та дресируванням коней. Гастролював у Парижі, Одесі, Санкт-Петербурзі.

У 1890 – 1903 рр. у Києві П. Крутіковим був збудований кам'яний двоповерховий цирк «Гіппо-палас» у стилі модерн (проект Е. П. Брадтмана). Цирк було оснащено за останнім словом техніки: центральне парове опалення, електричне освітлення, гардеробна, скляний купол над манежем, дві арени. Зал вмщував 2 000 глядачів. Будівля цирку була зруйнована в 1941 р., та на її місці пізніше побудували кінотеатр «Україна».

Крім Крутікова, який працював із групою дресованих коней, у цирку виступали найзнаменитіші циркові трупи та артисти, проводилися турніри з класичної боротьби, спектаклі-пантоміми, поставлені балетмейстером Ф. Ніжинським. Після 1917 р. Петро Крутіков переїхав до Італії. Подальша його доля невідома.

Цирк «Гіппо-палас»

Лазаренко Віталій Юхимович (1890 – 1939) – артист цирку, клоун, акробат.

Перші виступи Віталій Лазаренко починав у балагані П. і В. Калініних, а з 1898 р. виступав у мандрівному цирку М. Котликова. У 1905 р. спробував себе в амплуа Рудого клоуна та незабаром завоював популярність.

У 1911 р. дебютував у цирку братів Нікітіних. Поєднував репризи, монологи з цирковою акробатикою.

Досягненням Лазаренка були віртуозні стрибки через різноманітні перешкоди. У 1914 р. здійснив світовий рекорд, виконавши сальто-мортале через трьох слонів. Стрибок було знято на кіноплівку операторами французької фірми «Пате» та показано в багатьох країнах.

Після 1917 р. брав участь у вуличних кавалькадах і святкових виставах, пантомімах, скетчах, зокрема «Містерії-буфф» В. Маяковського (1921).

Знявся як актор у фільмах: «Я хочу бути футуристом» (1914), «Чортове гніздо» (1919), «Кохання і касторка», «Ніч, місяць...», «Він і вона» (усі – 1920-і рр.), «Інтриган» (1935). У багатьох фільмах виконував свої циркові трюки. Наприклад, у фільмі «Нове плаття короля» (за казкою Г. Андерсена) виконував серію флік-фляків. З часом його почали запрошувати в кінематограф як каскадера.

Автор книги «Плямигриму» (1922). З 1928 р. виступав із сином Віталієм – клоуном, жонглером, музикантом, танцівником, акробатом.

Леотар Жуль (фр. *Jules Léotard*, 1838 – 1870) – французький артист цирку, акробат, один з основоположників циркової повітряної гімнастики.

Жуль Леотар був першопрохідником у розробці видовищних виступів на трапеції та канаті в цирках XIX ст. Вперше у світі почав виступати на вільно підвішених трапеціях. Саме з його номеру «Повітряний політ», з яким він дебютував у 1859 р. у Цирку Наполеона в Парижі, почалась історія цього красивого та романтичного номеру. Саме ним Леотар увічнив своє ім'я в історії циркового мистецтва.

Мав величезну популярність, багато гастролював Європою. З розвитком своїх номерів гімнаст виконував дедалі складніші й видовищніші акробатичні трюки. За часів Леотара не використовувалася страхова сітка: він виступав над матрацами, покладеними на подіумі під ним. Його виступи надали поштовх розвитку повітряного мистецтва та змінам в облаштуванні цирку: перетворюється підхід до будівництва цирків, з'являється купол сферичної форми, який необхідний для демонстрації номерів повітряних гімнастів. Наприкінці 1860-х – початку 1870-х рр. з'являється страховальна сітка, яка знизила ризик під час виконання трюків і дозволила одночасно ускладнити їх. Жуль Леотар також розробив і популяризував своєрідний спортивний цільний облягаючий купальник – одяг циркових гімнастів, який тепер носить його ім'я «leotard».

Номер Леотара «Переліт з трапеції на трапецію»

Маяцький Петро Никифорович (1905 – 1968) – артист цирку, еквілібрист, мотогонщик.

Займався важкою атлетикою, акробатикою, мотоспортом. У 1925 р. почав виступати в естрадно-циркових колективах з номерами: «Римські гладіатори», «Римські кільця», «Перш», «Еквілібристика на жердинах» та інших.

З кінця 1920-х рр. працював в циркух як акробат-ексцентрик, силовий акробат, ілюзіоніст. У 1931 р. під псевдонімом Лео Маро створив оригінальний еквілібристичний номер «Ренське колесо на перші», у якому було вперше продемонстровано сходження двома вільностоячими драбинами з першем на лобі. У 1937 р. поставив атракціон «Мотогонки похилим треком» як режисер, автор трюків, конструктор спеціального розбірного треку.

У 1950 р. створив цирковий атракціон за власним сценарієм «Куля сміливості». Це була трюкова фігурна їзда на мотоциклах всередині прозорої металевої кулі діаметром 7 м, що складалася з двох півсфер. Прем'єра відбулася в цирку-шапіто Дніпропетровська, пізніше номер багато років мав успіх по всій країні. Виконавцями були: дружина Петра Маяцького – **Надія Романівна Маяцька** (1926 – 2011), син – **В'ячеслав** (1932) та актор **Анатолій Коваль**, а з 1966 р. у номері брала участь й донька – **Марина Маяцька** (1948). У номері вперше була виконана «мертва петля» на мотоциклі. Протягом 13 років номер «Куля сміливості» залишався найскладнішим та показовим цирковим атракціоном у світі. Цей номер за участі Петра Маяцького потрапив до фільму «Артист із Коханівки». У 1956 р. у Харківському цирку П. Маяцький створив та очолив «Перший український цирк», для якого поставив номери «Гуцульські акробати» та «Запорізькі козаки».

**Мюльберг Евальд
Олександрович** (1885 – 1980) – цирковий артист, акробат, повітряний гімнаст, педагог, тренер.

Евальд Мюльберг почав свій творчий шлях в Одесі в 1903 р. учнем повітряного гімнаста Матеуса. Працював на турніку та в повітрі, потім ловітором (гімнастом, акробатом, який ловить та підстраховує партнера) у номерах у повітрі. У 1911 р. створив групу повітряних гімнастів під псевдонімом Евальдо. Виступав у сенсаційному номері «Четверо чортів», у якому Мюльберг виходив на манеж у червоному тріко з нашитим на грудях зображенням Мефістофеля в довгому плащі. У номері також брав участь комік-вольтижер. Також Е. Мюльберг виконував такі номери як «Крафт-акробати» та «Плечові сходи». У 1927 р. перший в українському цирку створив номер «Політ з батутом», який зробив його дуже популярним: батут у ті роки ще був новинкою, тому незвичайним здавалося його поєднання в одному номері з польотом гімнастів. Мюльберг сконструював та запровадив зовсім новий апарат, у якому використовував велику, на весь манеж, сітку без вузлів та гімнастичні снаряди повітряного польоту: трапецію, місток та ловіторку. Велика сітка давала можливість артистам стрибати з такою силою, що їхні стрибки перетворювалися на ефектні польоти в повітрі.

Евальд Мюльберг пропрацював у цирку 64 роки. Він розробляв номери, у яких сам брав участь як артист та був постановником. Багато хто мріяв потрапити до його групи, тому що він чудово навчав, користувався повагою та популярністю серед молоді. Декілька років він був керівником створеної ним дитячої циркової студії при Одеському цирку.

Брати Нікітіни

Нікітіни, брати:

Дмитро Олександрович
(1835 – 1918);

Яким Олександрович
(1843 – 1917);

Петро Олександрович
(1846 – 1921) – циркові підприємці, артисти, засновники першого стаціонарного цирку в Російській імперії.

Брати Нікітіни почали свій шлях як артисти, які виступали на вулицях з шарманкою,

пізніше – з ляльковим театром, у балаганах. У 1873 р. вони купили свій перший шапіто. За період 1870 – 1880 рр. побудували дерев'яні та пересувні цирку в багатьох містах, зокрема в Києві, Одесі, Харкові.

Цирк Нікітіних у Харкові спочатку був дерев'яний та тимчасовий. Пізніше Яким Нікітін збудував зручну та простору будівлю з пічним опаленням, безліччю пристосувань для виступів, що дозволяло частіше змінювати репертуар та запрошувати різні трупи. У період 1883 – 1890 рр. вони щорічно гастролювали в Києві зі своїм цирком. Завдяки високому художньому рівню і запрошенню талановитих виконавців, кияни в ці роки познайомилися з кращими представниками всіх жанрів циркового мистецтва.

*Цирк братів Нікітіних
по вул. Катеринославській у Харкові.
Старовинна листівка 1880 рр.*

Оріоль Жан-Батіст (*Jean-Baptiste Auriol*) (1806 або 1808 – 1881) – французький артист цирку, клоун, жонглер, акробат, еквілібрист, канатоходець.

Народився в родині циркових артистів. Навчався в одного з найвідоміших канатохідців Франції – П'єра Фуріозо. Виступав як акробат-стрибун, жонглер, еквілібрист, канатоходець, вершник, гротескний актор. З початку 1830-х рр. з трупю Луассе гастролював по Італії, Франції, Німеччині та Голландії.

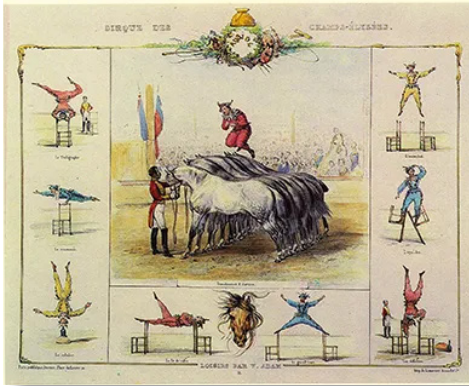
Портрет Жана-Батіста Оріоля із зображенням його трюків. XIX ст.

Широку популярність принесли йому *віртуозні сальто-мортале та авторські трюки*:

- подвійне сальто над вісьмома кіньми;
- еквілібристичний танець на шийках двадцяти пляшок;
- номери зі свічками та бочонками.

Він вибирався на піраміду зі столів, зображував елегантну мавпу, працював на турніку, на ходулях, на великому трампліні та багато іншого. Оріоль був стрибун із надзвичайно розвиненим почуттям точності. Його називали «людина-птаха» та «людина-білка» за спритність і граціозність. Він здійснив унікальний горизонтальний стрибок з трампліну через дві шеренги з 24 солдатів, що схрестили свої рушниці із зімкненими багнетами.

У 1835 р. Оріоль дебютував як соло-клоун у паризькому пересувному цирку «Олімпік» братів Франконі. Його вважають прабатьком амплуа килимового клоуна. Свій артистичний образ Оріоль склав з поєднання італійського

Жан-Батіст Оріоль
з цирку Елісейських полів

Арлекіна, англійського театрального буфона та персонажів французького театру вар'єте. Оріоль створив типаж, манеру, костюм.

Подібно до паяців на міських площах, він носив картатий костюм і ковпак з бубонцями, як у блазня, які весело дзвеніли, коли артист підстрибував.

У 1858 р. був запрошений цирком Фортюне Лалана, де виступав в інтермедіях. Пізніше повернувся до Парижа до цирку Олімпік, який став називатися «Імператорським». Виконував комічні ролі в мініпантомімах: «Клоун та його бабуся», «Викрадення клоуна» та ін.

В останні роки життя був директором пересувного цирку. Його фінальний виступ відбувся в 1873 р. у театрі «Вар'єте» у Парижі в огляді «Оберт циферблату».

Паска Даніеле Фінце (1964) – італійський режисер, хореограф, клоун, письменник.

Свою кар'єру почав гімнастом та згодом став цирковим артистом. Перші кроки на арені зробив під керівництвом клоуна Фері.

Разом з братом Марко і Марією Бонзаніго заснував «Театр Суніл», у постановках якого поєднуються акторська гра, клоунада і танець. Назвав цю техніку, яка відрізнялася глибокою людяністю і бешкетністю, «театром ласки». У цьому театрі поставив близько 30 вистав, які були показані в 20 країнах. У 1991 р. створив виставу «Ікар» – монолог для одного глядача, яку він зіграв сам понад 800 разів шістьма мовами. Спектакль гастролює дотепер.

У 2009 р. Даніеле заснував компанію «Inlevitas», щоб створювати та розвивати різноманітні творчі проекти, 2011 р. – «Компанію Фінці Паска», під егідою якої створює численні спектаклі та водночас розвиває три творчі напрями: театрального режисера, спеціаліста в цирковому мистецтві та клоунаді.

Працював із цирками «Eloize» та «Cirque du Soleil». Його вистави видовищні, ефектні, в них важливу роль грають елементи гри та жарти. Паска Даніеле Фінце отримав безліч театральних премій, випустив кілька книг.

Постановка «Дош» у цирку «Eloize»

Петрусь Василь Васильович (1921 – 1992) – український цирковий диригент, кларнетист, саксофоніст, музично-громадський діяч, народний артист України.

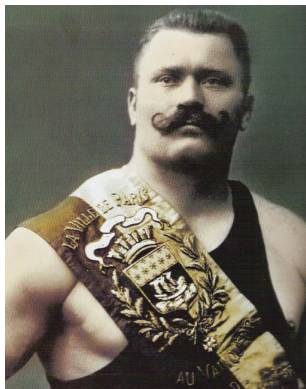
У 1951 р. закінчив Київську консерваторію. Працював у харківському театрі Центрального клубу залізничників у 1938 – 1940 рр. як кларнетист і саксофоніст. У 1940 р. – у джаз-оркестрі Олександра Володарського, 1940 – 1946 рр. – керівником військових оркестрів, 1945 р. – у джаз-оркестрі Київського військового училища зв'язу, був артистом Державного джаз-оркестру УРСР. У 1946 – 1948 рр. керує джаз-оркестром кінотеатру, з колективом якого знявся в художній кінострічці «Подвиг розвідника» (1947 р., режисер – Борис Барнет).

Майже 30 років, з 1956 по 1985 рр., працював головним диригентом оркестру Київського цирку. Відзначався тонким розумінням особливостей циркової музики, ретельною роботою з оркестром, який під його керівництвом став одним з найкращих циркових оркестрів країни. У 1968 – 1972 рр. разом з оркестром записував різноманітні музичні програми на українському радіо, виступав на телебаченні. Під його керівництвом оркестр брав участь у записі пісень Володимира Івасюка «Я піду в далекі гори», «Відлуння твоїх кроків», «Казка гір». Як диригент гастролював з різними джазовими колективами та оркестрами в Австралії, Аргентині, Великій Британії, Ірані, Кувейті, Нідерландах, Перу, Польщі, Японії. Творче об'єднання «Екран» зняло про нього телефільм «Цирковий диригент».

Піддубний Іван Максимович (1871 – 1949) – артист цирку, атлет, професійний борець.

Народився в родині спадкового козака Максима Піддубного на Полтавщині в селі Красенівці (сучасна Черкаська область). Ще в юнацькі роки відрізнявся розвинутою статурою та міццю. Працював вантажником. Після знайомства з шанувальниками

важкої атлетики дуже захопився нею та почав тренуватися.

У 1897 р. вперше виступив на арені пересувного цирку в чемпіонаті з боротьби. Не програв жодного двобою. У 1898 р. вступив до Севастопольського місцевого цирку, що належав Жіжетто Труцці. У 1900 р. у Києві починає виступати в цирку братів Нікітіних, знайомиться з прийомами французької боротьби в атлетичному гуртку Є. Ф. Гарнич-Гарницького.

У лютому 1904 р. на арені цирку Чінізеллі на міжнародному турнірі блискуче переміг усіх суперників. У цьому ж році бере участь у VII чемпіонаті світу з боротьби, який проходив у Паризькому театрі «Казіно де Парі», де з тріумфом виграв змагання та став чемпіоном світу.

Секрет його непереможності полягав у чудовому поєднанні виняткових фізичних даних із досконалим спортивним стилем, який він сам виробив наполегливою й тривалою працею. Був символом непереможної сили, блискучої майстерності й техніки, прославився як великий майстер французької боротьби. За період 1905 – 1909 рр. став першим шестиразовим чемпіоном світу з греко-римської боротьби.

Пікассо Пабло (1881 – 1973) – відомий іспанський та французький художник, графік, засновник кубізму.

Один з найвидатніших художників, який вплинув на розвиток образотворчого мистецтва в ХХ ст. Упродовж життя створив близько 20 000 робіт, спробував себе в різних стилях, заснував новий напрям живопису – кубізм. Зробив значний внесок у ствердження гуманістичних ідеалів.

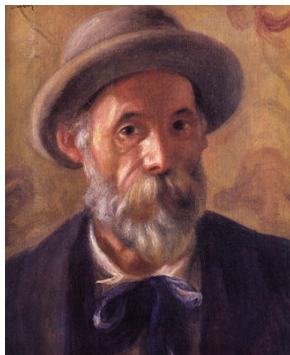
Захоплюючись мистецтвом цирку, присвятив цій темі серію картин. Персонажами його живописних композицій стали клоуни, атлети, акробати, танцівники. Увагу майстра привертало не яскравість циркових видовищ, а складна доля бродячих акторів.

Пабло Пікассо
«Дівчинка на кулі», 1905 р.

Пабло Пікассо «Акробат і молодий Арлекін», 1905 р.

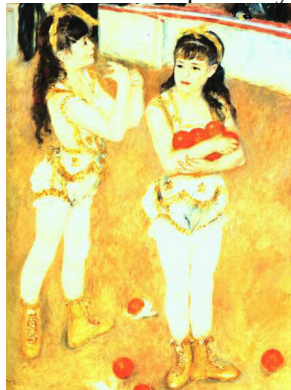
П'єр Огюст Ренуар
«Автопортрет», 1899 р.

Ренуар П'єр Огюст (1841 – 1919) – французький художник, представник імпресіонізму.

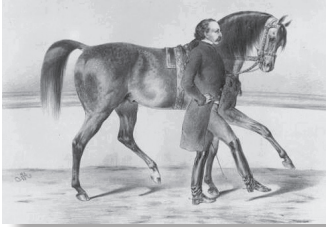
У своїй творчості імпресіоністи часто звертались до сюжетів, що пов'язані з театром та цирком. Художники відчули та побачили в циркових артистах, в їхньому мистецтві, трюках справжнє життя, повне праці та ризику. Кожен митець по-своєму відобразив цей барвистий, незвичний світ цирку.

Як і багато інших художників-імпресіоністів, Ренуар у своїй творчості звертався до теми цирку. Він відобразив на своїх полотнах власне бачення світу циркових артистів. Портрети, які він писав у цирку, виглядали надзвичайно ефектно.

«Юні циркачки в цирку Фернандо» Ренуара написані в 1879 р. На картині ледь помітні фігури глядачів, а всю картину, її основний колорит складає жовтий колір піску на манежі. І на цьому фоні – портрет двох дівчат – гімнасток або жонглерок. Розсипані на арені та зібрані однією з них помаранчеві шари одні дослідники сприймають за апельсини, кинуті в подарунок глядачам, а інші – за м'ячики, якими дівчата жонглювали. На картині Ренуар відобразив дочок власника цирку Фернандо Вартенберга, прекрасних дівчаток, які чудово передають красу, радість та яскравість циркової вистави.

П'єр Огюст Ренуар
«Юні циркачки в цирку
Фернандо», 1879 р.

«Ернс Ренц веде арабського жеребця». Літографія А. Зампіса, 1850-ті рр. Австрійська національна бібліотека

Ренц Ернст Якоб (нім. *Ernst Renz*) (1815 – 1892) – німецький артист цирку, режисер, педагог, підприємець.

Народився в родині мандруючих канатоходців. Також починав як канатоходець, а потім зайнявся дресируванням коней. Був учасником Віденського цирку Баха, декілька років подорожував Німеччиною з циркум Р. Бріллофа.

Володів різними цирковими професіями. У 1840 р. у Веймарі створив труп «Кінний цирк» (Олімпійський цирк). У 1850 р. дав їй ім'я «*Circus Renz*» та запровадив у ній їзду верхи.

Сприяв появі на цирковій арені номерів за участю артистів різних жанрів: дресирувальників хижаків, акробатів, гімнастів, клоунів. Ставив акробатичні та водні клоунади-пантоміми, музичну клоунату, великі пантоміми («Попелюшка», «Нібелунги, або Безстрашний Зігфрід»). У цирку Е. Ренца в 1873 р. народилась клоунська маска *Августа* (Рудого), у 1881 р. була розроблена «висока лонжа» для страховки артистів. Е. Ренцу належали стаціонарні циркові будівлі в різних містах Німеччини. Мистецтво наїзників у них Ренца помітно еволюціонувало – артисти робили акцент на акробатиці, демонстрації складних та ризикованих трюків. У цьому цирку в 1885 р. вперше був виконаний унікальний номер «Кінь на канаті». У виставах на арені брали участь кілька сотень артистів.

«Ернс Ренц». Літографія Е. Кайзера. 1855 р.

Рибачук Ада і Мельніченко Володимир – творчий дует, відомий під аббревіатурою АРВМ. Ада Федорівна Рибачук (1931 – 2010) та Володимир Володимирович Мельніченко (1932 – 2023, заслужений художник України) –

видатні українські митці, монументалісти, скульптори, архітектори, живописці, графіки.

Познайомившись під час навчання у Київському державному художньому інституті (нині – НАОМА), вони з 1950-х рр. стали нерозлучними в житті та мистецтві. Працюючи в різних напрямках (монументальна скульптура, камерна кераміка, живопис, графіка), Рибачук і Мельніченко створили низку робіт, що стали мистецькими символами Києва.

Серед знакових творів АРВМ – мозаїчне оформлення інтер'єрів Центрального автовокзалу (1960 – 1961, відновлене у 2021 р.), численні монументальні панно та фонтан «Сонце, зорі та сузір'я» у Київському палаці дітей та юнацтва (1963 – 1968, реставрований у 2018 р.). Їхня робота поєднувала модерністську естетику з казковими мотивами та сміливими для того часу елементами української народної традиції.

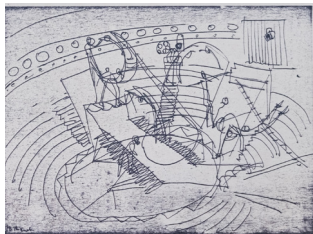
Наймасштабнішим і водночас найтрагічнішим проєктом митців став Парк Пам'яті на Байковому цвинтарі в Києві (1968 – 1982). Центральний елемент – Стіна Пам'яті, довжиною понад 200 м і площею 2 000 м², вкрита скульптурними композиціями – була покликана стати філософським образом людської пам'яті та зв'язку поколінь. Після 13 років роботи, коли горельєфи були

АРВМ «Блазень і король».
Скульптура, шмот, глазур.
1990-ті рр.

майже завершені, радянська влада наказала залити їх бетоном. Це стало не лише особистою драмою АРВМ, але й символом нищення свободи творчості. У 2021 р. одну зі скульптурних композицій було вивільнено з-під бетону.

АРВМ «Акробати». З циклу
«Цирк». Автолитографія,
1978 р.

Особливе місце у творчості дуету займають теми цирку, театру й образ Арлекіна – персонажа, якому дозволено говорити правду, але лише «до пори до часу». Цей символ свободи і водночас обмеження творчого висловлювання вони втілювали в скульптурі, графіці та кераміці. Зокрема, скульптура «Арлекін» із двома обличчями, яку митці називали своїм автопортретом, стала одним з їхніх найвідоміших творів, уособлюючи багатогранність мистецької особистості.

З 1954 р. подружжя багато разів їздило на Північ (за Північне полярне коло). Там вони тривалий час жили серед ненців і створили серію графічних ліногравюр, живописні роботи, цикл скульптур, ілюстрації до книжок.

З 1971 р. митці мешкали й працювали у власноруч збудованій майстерні на вулиці Малопідвальной, 106 у Києві. Це місце стало осередком творчого життя – тут створювалися нові твори, розроблялися проекти, зберігалися ескізи та архіви. Сьогодні майстерня перетворилася на музей, у якому зберігається багатотисячна колекція робіт АРВМ – від масштабних монументальних ескізів до камерних керамічних фігурок.

Творчий дует АРВМ – це унікальне явище, у якому поєдналися глибока гуманістична філософія, сміливість художнього вислову та відданість мистецтву попри історичні й особисті випробування. Їхні роботи залишаються джерелом натхнення для митців і дослідників, а постать Арлекіна нагадує про ціну і цінність права говорити правду.

Саламонський Альберт Вільгельмович (1839 – 1913) – артист цирку, кінний акробат, підприсемер, директор та засновник декількох цирків.

Народився в цирковій родині. Дебютував у 1862 р. у цирку Е. Ренца в Берліні як наїзник. Виступав як акробат, наїзник, дресирувальник коней. У 1873 – 1879 рр. – власник цирку в Берліні.

У 1879 р. збудував цирк в Одесі на вулиці Коблевській. Це була велика кам'яна будівля з паровим опаленням, зал було розраховано на 4 000 глядачів. У 1880 р. А. Саламонський поставив пантоміму «Юлій Цезар на Римській арені», яка стала найграндіознішою виставою в Одесі.

Альберт Саламонський був не тільки директором цирку, а й прекрасним дресирувальником. Працював з великими групами коней, виконував свої номери в стрімкому темпі, виступав ефектно та елегантно. Його коні танцювали вальс, робили складні па. Серед досягнень – проїзд верхи на коні по дерев'яній колоді на висоті 5 м.

У 1888 р. створив школу верхової їзди.

Перший почав показувати у своєму цирку спеціальні вистави для дітей, а під час зимових свят влаштовував різдвяні заходи: велика ялинка встановлювалася на манежі, а діти під час циркової програми отримували подарунки.

Портрет на обкладинці нотного зошита «Полька Саламонського»

Талтон Річард (англ. *Richard Tarlton*, 1530 – 1588) – англійський актор, автор балад, улюблений блазень королеви Єлизавети I та найпопулярніший комік свого часу. Найвідоміший з комічних акторів англійського театру часів Відродження, майстер буфонади.

До 1579 р. він був відомим актором та єдиним, хто міг «розважити» королеву Єлизавету I, коли вона була не в гуморі, і єдиним, кому дозволялося говорити їй про її недоліки. Був учасником трупі «Слуги її Величності королеви», що давала вистави в лондонському театрі «Завіса». Вважався майстром віршованої імпровізації, часто зухвалих і грубих жартів.

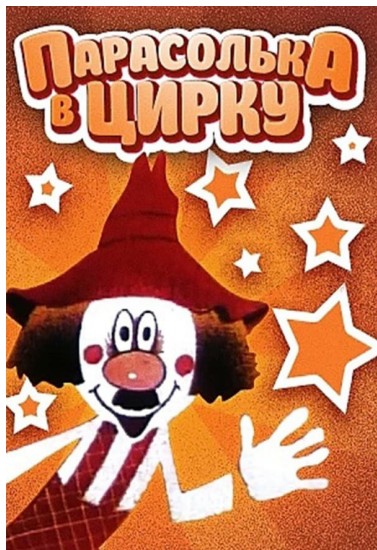
Тарлтон займає своє місце в історії театру як творець сценічного блазня. Існує думка, що його гра в цій ролі вплинула на створення Шекспіром персонажа Боттома в «Сні літньої ночі», а сам Тарлтон був взірцем для придворного блазня Йоріка, описаного в «Гамлеті».

Популярність і геніальність Тарлтона були безперечними. Він став відомим після виконання швидкого танцю джиги (у ті часи за традицією театральні вистави завершувались танцями). Був автором дуже популярної п'єси «Сім смертних гріхів» (1592), текст якої не дійшов до наших днів. Усі його п'єси, які отримали схвальні відгуки сучасників, втрачені. Автор кількох брошур, виданих у Лондоні в 1570-х рр. Збірник жартів «*Tarleton's jests*» (1601) містив не тільки справжні витівки Талтона, а й анекдоти, які не належали акторові.

Татарський Михайло Семенович (1920 – 1998) – цирковий діяч, сценарист, заслужений діяч мистецтв України.

У 1953 – 1960 рр. працював у Київському державному цирку завідувачем постановочної частини та заступником директора. З 1960 р. писав інтермедії для цирку, репризи для клоунів, пантомімічні сценки, які використовували артисти різних цирків. За кількістю поставлених реприз та клоунад його ім'я занесено до Книги рекордів Гіннеса. Писав також сценарії для мультфільмів Творчого об'єднання художньої мультиплікації студії «Київнаукфільм». За його сценаріями було знято мультфільми: «Золоте яєчко» (1963), «Як козак щастя шукав» (1969), «Парасолька в цирку» (1985), «Три Панька» (1989) та багато ін. У мультфільмі «Парасолька в цирку» розповідається історія про звичайного робітника цирку, який хоче стати відомим артистом. У здійсненні цієї

мрії йому допомагають друзі. Це – суміш комедії і драми. Режисер мультфільму – видатний український режисер Володимир Дахно. Син М. Татарського – режисер-мультиплікатор Олександр Татарський.

Жак-Жозеф Тіссо
«Автопортрет», 1865 р.

сучасних йому жінок з різних соціальних класів та професій. Художник із ретельністю зображає жінок на іподромі, у цирку (наприклад, «Циркові наїзниці»), на балах. Серед них є картина «Любителька цирку», де можна побачити доволі великий пересувний Паризький цирк, його публіку та виступ повітряних гімнастів і клоуна на арені. Його картини стали наочним документом епохи.

Тіссо Жак-Жозеф (фр. *Jacques-Joseph Tissot*, 1836 – 1902) – французький художник, працював в Англії, де відомий як Джеймс Тіссо.

Навчався в паризькій Школі витончених мистецтв, а також у художників Домініка Енгра та Іпполіта Фландрена. Перший період творчості художника характеризується його увагою до образів красунь. Створив серію з 15 робіт під назвою «*La Femme a Paris*» («Паризька жінка»). На цих картинах художник прагнув представити архетипи

Жак-Жозеф Тіссо «Паризькі жінки. Любителька цирку», 1885 р.

Труцці Енріко (1870 – 1939) – вершник, кінний жонглер, дресирувальник коней, лібретист та композитор.

Представник відомої династії, яка переселилась з Італії в Російську імперію та в 1880 р. заснувала свій цирк. Сучасники називали цей цирк «Академією циркового мистецтва». Родина Труцці знаменита своїми артистами різних жанрів: дресирувальниками, наїзниками,

жонглерами, акробатами тощо. До Києва вперше вони приїхали в 1881 р. Головне місце в цій цирковій програмі займали пантоміми. У 1882 р. вперше була поставлена пантоміма на український сюжет «Мазепа». Енріко був вершником, жонглером, виконував у пантомімах головні ролі. Вперше запровадив у цирку змішаний оркестр струнних та духових інструментів. Під час гастролей в Україні в 1892 р. Е. Труцці поставив пантоміму за повістю М. Гоголя «Тарас Бульба». На початку 1900-х рр. мав власну антрепризу, яка виступала в Єлисаветграді (тепер Кропивницький). У 1898 р. у труп Енріко Труцці був запрошений Іван Піддубний.

Андрій Ліпатов «Цирк Труцці в Єлисаветграді», початок 1900-х рр.

Тьєррі Джеймс (фр. *James Thierrée*; 1974) – швейцарський актор і режисер, акробат, скрипаль, танцівник, мім.

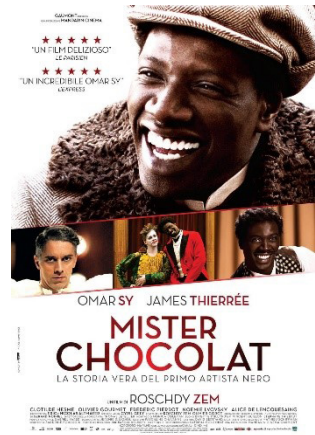
У 1978 р. дебютував на сцені у віці 4 років, виступаючи разом зі своєю старшою сестрою Аурелією в невеликому цирку своїх

батьків – **Вікторії Чаплін** та **Жана-Батиста Тьєррі**, які є натхненниками «Нового цирку», що поєднує драму, театр та традиційні циркові жанри. Онук Чарлі Чапліна.

Джеймс навчався в Американській школі в Парижі, потім у міланському «Piccolo Teatro», в паризькій Вищій національній консерваторії драматичного мистецтва та в Гарвардській театральній школі в США.

У 1991 р. у віці 15 років дебютував у кіно в ролі Аріеля у фільмі Пітера Грїневея «Книги Просперо», і з того часу зіграв в декількох фільмах. Був номінований у 2006 р. на французьку національну кінопремію «Сезар» як найперспективніший актор за роль у фільмі Антуана де Кона «Прекрасна незгода» (2006).

Як і його батьки, Тьєррі є натхненником «Нового цирку», тому в 1998 р. заснував власну театральну компанію «La Compagnie Du Hanne-ton», в якій працює в межах

Афіша до фільму
«Містер Шоколад» (2016)

цього напрямку. Зі своєю трупкою поставив декілька вистав: «Симфонія хруща», «Сяюча прірва», «До побачення, парасолька», які принесли йому 4 премії «Мольєр». У цих шоу він виступає як режисер і актор, та створює чарівний світ, сповнений фокусів, трюків, кумедних жартів, незвичних перетворень. Крім циркових номерів (акробатичних, жонглювання, еквілібристики, стрибків, клоунади), широко використовує музику та пантоміму. Саме ці вистави і прославили Джеймса Тьєррі.

У 2008 р. як режисер поставив короткометражну стрічку «Ілюзії», яка була відзначена Спеціальною згадкою журі на Міжнародному кінофестивалі короткометражних фільмів у Клермон-Феррані.

У 2016 р. знявся в біографічному фільмі режисера Рошді Зема «Містер Шоколад». В основі сюжету – доля першого чорношкірого клоуна у Франції на прізвище Шоколад (у виконанні Омара Сі), який разом з білим клоуном Футітом створюють дует «Футіт та Шоколад». За роль у цьому фільмі Тьєррі був номінований як найкращий актор на здобуття премії «Люм'єр» у 2017 р.

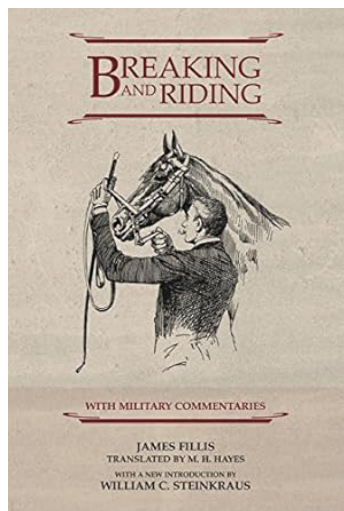
Філіс Джеймс (англ. *James Fillis*, 1834 – 1913) – британський цирковий наїзник, тренер.

Народився в сім'ї багатого лондонського адвоката, але після смерті батька з 8 років працював у конюшні, потім був жокеєм, тренером у скакових стайнях на іподромах. Навчався у відомого циркового наїзника Ф. Карона.

У 1873 р. дебютував з власним номером вищої школи верхової їзди в цирку Франконі. Розвивав новий стиль виїздки. У Філіса коні вперше виконали найскладніші рухи: «галоп на трьох ногах», «галоп на місці», «галоп назад» та ін. Гастролював Європою. З 1897 р. поєднував виступи в цирку Чінізеллі з підготовкою коней імператорської конюшні й навчанням офіцерів Пажеського корпусу.

У 1890 р. написав книгу «Основи виїздки та їзди», у якій докладно розповів про всі аспекти роботи з конем, надав рекомендації з навчання алюрам будь-якої складності, з навичок їзди в різних ситуаціях та багато іншого.

У 1904 р. у Парижі був виданий його «Щоденник виїздки», який містив 400 сторінок. У своїх роботах Філіс розробив та систематизував методи виїздки від перших кроків до вищої школи.

Обкладинка книги
«Основи виїздки та їзди»

Філмор Генрі (англ. *Henry Fillmore*) (1881 – 1956) – американський композитор, музикант, диригент.

В юності опанував гру на фортепіано, гітарі, скрипці, флейті та тромбоні. Почав писати музику в 18 років. Його першим оприлюдненим маршем був «Хінгам». Закінчив музичну консерваторію та почав подорожувати країною як капельмейстер цирку.

Написав понад 250 творів, створював оркестровки для творів інших композиторів. Публікувався під різними псевдонімами. Найбільш відомий своїми численними маршами, декілька з яких написав для оркестру при Університеті Маямі, штат Флорида. Його часто називали «Королем маршу». Композитор також писав вальси, фокстроти, гімни, увертюри.

Серед найвідоміших композицій: «The Circus Bee» («Циркова бджола») (1908), «The Crosley March» («Марш Крослі»), «Noble Men» («Шляхетні чоловіки») (1922), «Military Escort March» («Марш військового ескорту») (1923), «Orange Bowl March» («Марш Оранж-боул») (1939), «King Karl King» («Король Карл Кінг») (1957).

«The Circus Bee» («Циркова бджола») та «Rolling Thunder» («Грім, що лунав») – найвидатніші циркові марші, які часто використовуються для супроводу акробатичних номерів. Ці марші відомі донині та виконуються в цирках. Вони відображають великий інтерес Філмора як композитора до циркового мистецтва та його досвід роботи з різними шоу.

Фірцак Іван Федорович (Кротон-Фірцак; Іван Сила, 1899 – 1970) – український артист цирку, борець, боксер, силач.

Народився на Закарпатті в селянській родині. Як силач та атлет став відомим на початку 1920-х рр., коли почав перемагати на бійцівських турнірах у Празі. У 1922 р., піднявши вагу 150 кг, став чемпіоном з важкої атлетики в Чехословаччині. За його феноменальну силу, трюки та унікальні рекорди його називали іменем античного героя Кротона. Окремі силові трюки Івана Фірцака-Кротона ніхто не може повторити до сьогоднішнього часу. Залишивши аматорський спорт, долучився до цирку – став артистом празького «Герцферт-цирку», з яким гастролував та виступив у 64 країнах світу. Фірцак, якого називали в різних країнах Іваном Силою, виступав перед великими аудиторіями у Відні, Берліні й Вашингтоні, де розривав залізні ланцюги, жонглював важкими предметами (гирі, ядра, штанги), лежав на товченому склі, тримаючи на собі півтонні тягарі, зубами тягнув вантажівки, згинав пальцями цвяхи, забивав двадцятисантиметрові цвяхи в дубову дошку долонею та потім їх витягував зубами,

Листівка з портретом Фірцака-Кротона в шоломі, прикрашеному діамантами та рел'єфним зображенням левів, чемпіонському поясі та манжетах, подарованих королевою Великої Британії

вигинав серце з арматури. У 1928 р. він був визнаний найсильнішою людиною планети. У США Іван Сила виконав такий трюк: ліг на землю й легкова автівка переїхала йому через шию. Фотографія виконання цього номера була опублікована в багатьох американських газетах. Згодом трюк ввійшов до циркової програми під назвою «Людина під колесами машини», а керівництво заводу «Форд» подарувало українцю іменний автомобіль.

У будинку в селі Білки, де жив спортсмен, діє музей Фірцака-Кротона, а на Будинку культури встановлено пам'ятний бронзовий барельєф атлета. 26 липня 2009 р. до 110-річчя від дня народження Івана Фірцака в центрі с. Білки йому відкрили пам'ятник. Монумент виконав

скульптор Микола Глеба із суцільної гранітної брили вагою 7,5 т. Понував для пам'ятника атлет Василь Вірастюк.

У 2013 р. на Київській кіностудії імені О. Довженка було знято фільм «Іван Сила» за повістю «Неймовірні пригоди Івана Сили» Олександра Гавроша. Режисер фільму – Віктор Андрієнко.

Антоніо Франконі

Франконі – відома династія французьких циркових артистів та підприємців. Працювали переважно в області кінних жанрів та історичної пантоміми.

Династія бере свій початок з **Антоніо Франконі**, який починав у цирку як помічник дресирувальника, влаштовував звірині бої та кориди. З часом почав працювати з канарками.

Зацікавившись кінним мистецтвом та циркум, став вивчати верхову їзду та працювати в Амфітеатрі Естлі.

У 1791 р., вже маючи тридцять коней, починає виступати з родиною та учнями в цирку. До його циркової програми, крім кінних номерів, входили акробатичні виступи та скетчі. Вперше почав демонструвати вищу школу верхової їзди. Пізніше Антоніо Франконі відкриває власний Театр верхової їзди, який мав величезний успіх.

У 1805 р. Антоніо передав управління театром своїм синам **Лорану** та **Анрі**, які з дитинства виходили на арену з батьками та брали участь у невеликих пантомімах.

У 1807 р. брати Франконі відкривають будівлю цирку в Парижі, який називався «Олімпійським циркум». Програма включала кінні номери, пантоміму, виступи з тваринами.

У родині було ще багато талановитих циркових артистів. Нащадки Франконі й сьогодні працюють на манежі.

Ігри цирку Франконі

Альберт, Франсуа
та Пауль Фрателліні

Фрателліні – відома італо-французька родина братів-клоунів, що виступала в 1900 – 1940 рр. XX ст.:

Пауль (1877 – 1940);

Франсуа (1879 – 1951);

Альберт (1886 – 1961).

Спочатку тріо гастролювало по різним європейським містам, потім брати працювали в цирку Медрано в Парижі. На початку 1920-х рр. стали майже найвідомішими артистами-клоунами у Франції, деякі їхні номери тривали понад 45 хв.

У кожного з клоунів був свій особливий образ: *Пауль* вирізнявся навмисно створеною карикатурною поведінкою та мінімальним гримом; *Франсуа* працював в елегантній та помпезній манері; й повністю накладав на обличчя білий колір; *Альберт* носив рваний одяг, робив гротескний грим, елементами якого були високі чорні брови, густо розмальовані губи та накладний ніс-«картопля».

Амплуа клоунів: Пауль – втілення добрودушності, обачність та хитрість, Франсуа – веселощі, життєрадісність, витонченість; Альберт – сором'язливість, безлад, грубий гумор.

Деякі з дітей та онуків братів Фрателліні також стали цирковими артистами.

Онука Пауля – **Анні Фрателліні** в 1974 р. створює в Парижі циркове училище, яке з 2003 р. стає Центром навчання цирковим мистецтвам «Академія Фрателліні».

Афіша виступу Фрателліні

Фумагаллі Джанні (*Наталіно Джованні (Джанні) Уеска*, 1956) – клоун.

Батько Джанні працював клоуном під ім'ям **Енріко («Енрічетто»)** **Фумагаллі** з різними цирками. Мати Джанні – **Дейзі Уеска** народилася в сім'ї циркових артистів. Джанні та його брат Даріс навчалися всім акробатичним дисциплінам у свого зятя **Ганса Бруксона**. Вони виступали разом з ним у групі «Feller Boys», де поєднували різні види балансування з дошкою для катання на дроті. Джанні час від часу виконував клоунські репризи та комічні акробатичні номери. У 1994 р. Пауль Бернхард, директор відомого німецького цирку запросив Джанні Уеску замість свого колишнього партнера-клоуна. Саме в цьому цирку Джанні взяв ім'я свого батька – Фумагаллі, і навчився класичної клоунади з майстром, легендарним італійським Білим клоуном Франческо Каролі. У січні 2001 р. його запросили на Міжнародний цирковий фестиваль у Монте-Карло, де він отримав нагороду «Срібний клоун». Того ж року він гастролював у Німеччині з «Circus Fumagalli», яким він керував разом зі своїм братом Дарісом протягом одного сезону. У 2015 р. Фумагаллі та Даріс виграли нагороду «Золотий клоун» на 39-му Міжнародному цирковому фестивалі в Монте-Карло – найпрестижнішу нагороду в цирковому світі. У 2024 р. вони були нагороджені спеціальним призом «За внесок у циркове мистецтво» та оголосили про завершення кар'єри у великих циркових шоу.

Фумагаллі одружений на **Анджелі Фоссетт**, представниці відомої ірландської циркової династії. Їхні сини теж працювали та працюють у цирку.

Фучик Юліус Ернст Вільгельм

(чеськ. *Julius Fučík*, 1872 – 1916) – австро-угорський композитор та диригент чеського походження.

Був відомим військовим диригентом та відмінним музикантом. Здобув музичну освіту в Празькій консерваторії. Під час служби в армії був скрипалем і фаготістом у військовому оркестрі. Після цього був диригентом військового оркестру в Будапешті. Пізніше заснував у Берліні власне музичне видавництво і музичний колектив «Оркестр пражких артистів».

Доробок Фучика становить понад 400 музичних творів різних жанрів. Композиції військової тематики складають приблизно чверть, решта – симфонічні, камерні та концертні твори.

Написав майже 20 військових маршів. Найвідомішими є «Вихід гладіаторів» та «Флорентійський марш».

Марш «Вихід гладіаторів» став одним з найпопулярніших маршів у світі. Канадський композитор Луї-Філіп Лорендо переписав марш у іншій тональності зі швидким темпом під назвою «Грім і полум'я». Ще одне аранжування зробив італійський композитор Ніно Рота для фільму «Клоуни» режисера Ф. Фелліні. Тема маршу використовувалась у різних музичних композиціях та циркових виставах, кінематографії та мультиплікації. Її часто використовують клоуни для своїх номерів.

Чінізеллі Гаetano (*Gaetano Ciniselli*, 1815 – 1881) – наїзник, дресирувальник, кінний акробат, директор та власник цирку, засновник відомої династії циркових артистів, переважно кінних жанрів.

Почав працювати в цирку у віці 12 років. Спочатку в трупі Олександра Гверрі, де навчався кінній справі, а потім – у паризькому цирку Франконі, де брав уроки верхової їзди в Боше. У 1847 р.

у Лондоні створив свою трупу, яка з тріумфом гастролювала у великих містах Європи. У трупі були наїзники, атлети, канатохідці, клоуни. Його родина була основою цієї трупи й у своєму складі була спроможна сама давати цілу виставу. Три сина та три доньки виступали на конях. У 1877 р. відкрив перший стаціонарний цирк у Петербурзі.

Його діти продовжували традиції династії дресирувальників коней, виступаючи в різних циркових жанрах.

Гаetano Чінізеллі з 12 конями «на волі».
Літографія, 1900 р.

Шагал Марк Захарович (1887 – 1985) – один із найвідоміших художників ХХ ст.

Тема цирку займає особливе місце у творчості М. Шагала. Вона проходить крізь усе його мистецьке життя, стаючи символом радості, меланхолії, ілюзій та глибокої людської драми. Шагал захоплювався циркум ще з дитинства. Він народився в білоруському Вітебську і цирк був для нього явищем, яке дозволяло втекти від сірої буденності. Пізніше, коли художник жив у Парижі, він часто відвідував циркові вистави, зокрема «Cirque d'Hiver», і спілкувався з цирковими артистами. Циркові персонажі (клоуни, акробати, жонглери) у Шагала – не просто розважальне дійство. Вони символізують: вразливість людини, драму існування, поетичну природу мистецтва, самотність за маскою сміху. Шагал використовував цирк як метафору мистецтва – балансу між красою й болем.

Серед найвідоміших творів М. Шагала на тему цирку: «Цирк» (1964) – яскрава, емоційна композиція з літаючими фігурами; «Блакитний цирк» (1950), де клоуни і акробати зливаються в кольорову фантазмагорію; «Клоун з букетом» – сумна, але ніжна фігура, яка ніби промовляє про любов і втрату. Шагал також створював літографії та гравюри, присвячені цирковій темі, зокрема у серії «Цирк» («Cirque», 1967), яка містить понад 20 кольорових літографій. У циркових роботах Шагала переважає яскрава, контрастна палітра, плавні, мрійливі форми, літаючі персонажі, що руйнують гравітацію, ніби уві сні або уяві, поєднання фантастичного з реальним.

Шевченки Володимир
та **Людмила** – подружжя
приборкувачів тварин.

Шевченко Володимир
Дмитрович (1946 – 2012) –
український артист цирку,
акробат, всесвітньовідомий
дресирувальник, заслужений
діяч мистецтв УРСР, народний

артист України, народний артист СРСР. Нагороджений
орденом Ярослава Мудрого 4 ступеня, «Срібною гілкою»
(Італія), «Золотою медаллю Парижа», «Золотим орлом»
(Японія), «Золотою медаллю Міжнародної ліги артистів цир-
ку вар'єте» (Франція), медаллю ім. В. Дурова (Німеччина) .

Шевченко Людмила Олексіївна (1945) – артистка
цирку, повітряна гімнастка, режисер, генеральний директор
та головний режисер Національного цирку України (2012 –
2019), професор кафедри циркових жанрів Київської
муніципальної академії естрадного та циркового мистецтва,
народна артистка України, народна артистка СРСР.

Володимир Шевченко народився в родині артистів цирку,
дресирувальників. Закінчив Державне училище естрадно-
циркового мистецтва та Державний інститут театрального
мистецтва за фахом «Режисер цирку і театру». Вперше
виступив перед глядачами в 14 років. З 1968 р. – артист-
дресирувальник, керівник та автор багатьох унікальних
атракціонів. З 2000 р. був художнім керівником, а з 2007 р. –
генеральним директором та художнім керівником
Національного цирку України.

Більшу частину свого життя Володимир Дмитрович
виступав разом із дружиною **Людмилою Шевченко**,
яка в 1966 – 1973 рр. працювала повітряною гімнасткою

й акробаткою в цирку. У парі з чоловіком почала виступати з 1972 р. Дресирувальники працювали переважно з тиграми та левами.

Серед їхніх найвідоміших номерів: «Леви й левиці», «Левиці й тигри», «Тигри – вершники на конях», «18 левів і тигрів у одній клітці» та «Серед хижаків». У атракціоні «Левиці» (1968) вперше були об'єднані дресура та елементи акробатичного та повітряно-гімнастичного жанрів. У номерах брали участь до десяти хижаків. Один з коронних номерів – всесвітньовідомий «Танго з левами», коли дресирувальник виконував аргентинське танго з левицею. Відомим був номер, для якого Володимир Шевченко разом з дружиною навчив своїх підопічних їздити верхи на коні. Коні возили своїх смугастих вершників різними алюрами: спочатку кроком, потім риссю і навіть галопом. Було виконано і такий складний та ефектний трюк: кінь встає на задні ноги з тиграми на спині. Цей атракціон вважається вершиною дресури.

Шевченко виховував хижаків за власною методикою. Її сутність полягала в заохочувальному принципі роботи з тваринами без елементів примусу. Гуманне ставлення до чотирилапих артистів – основа його праці з тваринами.

Маючи багатогранний талант, В. Шевченко знявся у фільмах: «Розсмішіть клоуна», «Вантаж без маркування», «Чарівне коло». У картині «Гіперболоїд інженера Гаріна» виконав роль каскадера – стрибав з п'ятого поверху. На зйомках стрічки «Війна і мир» виконував трюки на конях.

Тріумфальним виступам дресирувальників аплодувала публіка багатьох країн світу. Подружжя нагороджено різними нагородами.

Дует братів Ялових

Ялові, брати – циркові артисти, акробати, діячі та педагоги.

Степан (1914 – 1978) – акробат, заслужений працівник культури України. Протягом 1931 – 1934 рр. працював у партнерстві з молодшими братами; з 1935 р. був головним адміністратором, згодом – заступником директора, директором-розпорядником Київського цирку.

Василь (1918 – 1995) та **Олександр** (1919 – 2002) – цирковий дует силових акробатів.

З 1930 р. виступали в цирку з номером «Римські гладіатори». Номер складався з трюків силових акробатики. Згодом до номера була включена гра на музичних інструментах. У 1950 – 1960 рр. брати Ялові працювали при «Укрконцерті». Серед складних номерів та трюків відзначався «*Конфштейн*». Це акробатичний трюк, коли один артист знаходиться в стійці «голова на голові». Крім того, брати виконували різні вправи та грали на музичних інструментах. У 1961 р. були серед засновників Київської республіканської студії естрадно-циркового мистецтва та першими викладачами циркового відділення. Виступали в різних країнах, були заслуженими артистами України. Київська міська державна адміністрація щорічно присуджує мистецьку премію «Київ», у якій з 2018 р. є номінація у галузі циркового мистецтва, яка носить ім'я братів Ялових.

ДИДАКТИЧНІ МАТЕРІАЛИ

ТЕСТИ ЗА МОДУЛЯМИ

Модуль 1

1. Амфітеатр – це споруда, яка призначена для:

- А) вигулу коней
- Б) проведення масових видовищ
- В) збору представників влади
- Г) розміщення гостей з інших країн

2. Круглий майданчик з бар'єром, на якому виступають артисти цирку, демонструють циркові номери:

- А) купол
- Б) арена
- В) фое
- Г) шапіто

3. Найбільша спортивна споруда в історії, яка в Стародавньому Римі використовувалася для перегонів на колісницях, гладіаторських боїв, публічних ігор, святкувань та імператорських тріумфів, називається:

- А) Колізей
- Б) амфітеатр
- В) шапіто
- Г) Великий цирк (MAXIMUS)

4. До основних напрямів циркової гімнастики відноситься:

- А) повітряна гімнастика
- Б) акробатика
- В) балансування
- Г) всі відповіді правильні

5. У Стародавньому Римі бійця з рабів або військовополонених, спеціально навченого для поєдинків чи боїв групами на арені цирку, називали:

- А) гладіатором
- Б) атлетом
- В) боксером
- Г) гімнастом

6. Круглий або овальний майданчик для виступів артистів, діаметром близько 13 м:

- А) амфітеатр
- Б) кінний цирк
- В) манеж
- Г) балаган

7. Головна мета цирку:

- А) зібрати людей під одним дахом
- Б) здивувати, вразити й розважити глядача
- В) залучити більше артистів до виступу
- Г) гастролі

Модуль 2

1. Який різновид акробатики включає в себе підкидання ногами партнерів у різних положеннях:

- А) ікарійські ігри
- Б) стрибкова
- В) партерна
- Г) повітряна

2. Цирковий жанр, в якому артисти демонструють свою надзвичайну силу й фізичні якості та в номерах використовують різні важкі предмети:

- А) клоунада
- Б) атлетика
- В) жонглювання
- Г) еквілібристика

3. З ХІХ ст. балаганом почали називати будівлю:

- А) де займалися підготовкою вершників
- Б) з якої було видно всю місцевість
- В) тимчасового призначення для виступів театрів та цирків
- Г) де зберігалися речі для продажу

4. Блазень – придворна особа, яка повинна була:

- А) казати правду монарху в жартівливій формі
- Б) знати історію та географію
- В) вміти допомагати по господарству
- Г) доглядати спадкоємця монарха до його повноліття

5. Це мандрівні артисти, яких у Середньовіччі називали жонглерами (Франція), менестрелями (Англія), шпільманами (Німеччина), голіардами і гальярдо (Іспанія), а в Стародавньому Римі:

- А) ілюзіоністами
- Б) гістріонами
- В) клоунами
- Г) канатохідцями

6. Основні функції дресирувальника:

- А) виховання й тренування тварин
- Б) турбота про тварин, їхній стан, здоров'я й безпеку
- В) розуміння поведінки тварини
- Г) всі відповіді правильні

7. Цирковий жанр, заснований на показі роботи з тваринами, птахами, які виконують певні команди:

- А) дресирування
- Б) еквілібристика
- В) ілюзія
- Г) жонглювання

8. Основна суть еквілібристики:

- А) координація рухів
- Б) балансування під час виконання трюків
- В) парадоксальність – зіставлення несумісного
- Г) порушення реалістичності

9. Які з перелічених популярних трюків виконують циркові жокеї:

- А) стійка на коні
- Б) сальто з коня
- В) стрибок з одного коня на іншого
- Г) всі відповіді правильні

10. Що відноситься до основних піджанрів жонглювання:

- А) артисти працюють зі спеціальним реквізитом, побутовими предметами
- Б) канатоходіння
- В) вертушки
- Г) групові стрибки

11. Робота канатохідця в цирку передбачає:

- А) перебільшену емоційну поведінку
- Б) пантоміму
- В) балансування на канаті чи тросі на висоті
- Г) наїзництво

12. Головні риси карнавалу:

- А) гастролі різними містами
- Б) проведення заходу в приміщенні
- В) костюмовані персонажі
- Г) спеціально відведене приміщення

13. Кінний балет поєднує в собі:

- А) співпрацю коней та клоунів
- Б) хореографію та дресирування коней
- В) дресирування коней та хижаків
- Г) годування та вихід коней під час параду-прологу

14. Основні елементи кінного цирку:

- А) виїздка
- Б) карусельний балет
- В) вольтижування
- Г) всі відповіді правильні

15. Середньовічні змагання, у яких лицарі демонстрували свою майстерність у бою, верховій їзді та володінні зброєю, називали:

- А) перегонами
- Б) мандрівним циркум
- В) лицарськими турнірами
- Г) кінним балетом

16. Лубок у цирку передбачає:

- А) дійство з народними мотивами, костюми з елементами народної картинки
- Б) перебільшену акторську гру
- В) жартівливу, сатиричну або фольклорну основу
- Г) всі відповіді правильні

17. Мандрівних артистів, що поєднували у своєму мистецтві музику, театр, циркові елементи, спів, танці та гумор, в Україні називали:

- А) менестрелями
- Б) скоморохами
- В) факірами
- Г) гістріонами

18. Ходулі, які використовують у циркових номерах, дозволяють:

- А) створити ефект високого персонажу
- Б) ремонтувати купол цирку
- В) збиратися на спини слонів
- Г) дресирувати хижаків

Модуль 3

1. Клоун, який має великий ніс, руду перуку, широкі або дуже вузькі штани, довгий або короткий піджак та дуже великі черевики:

- А) Август
- Б) Арлекін
- В) Білий клоун
- Г) П'єро

2. Англійська пантоміма – жанр театрального мистецтва, який ввібрав елементи:

- А) китайського театру
- Б) домашнього театру
- В) комедії дель арте
- Г) давньогрецького театру

3. Класичний комічний персонаж італійської комедії дель арте:

- А) П'єро
- Б) Білий клоун
- В) Арлекін
- Г) Рудий клоун

4. Він серйозний, розумний, навіть вишуканий, зазвичай носить строгий, часто театральний костюм. Ці характерні ознаки має амплуа:

- А) Рудого клоуна
- Б) клоуна-буфа
- В) Білого клоуна
- Г) блазня

5. Основна риса буфонади в цирку:

- А) фізична комедія
- Б) акцент на міміці й пантомімі
- В) типові ситуації та гіперболізація емоцій
- Г) перебільшення

6. Як називався обряд або вуличне дійство, під час якого для розваг та збору грошей людина водила прирученого ведмедя:

- А) каруселі
- Б) водіння ведмедя
- В) ведмежі розваги
- Г) введення ведмедя в зимову сплячку

7. До особливостей гротеску в цирковому мистецтві відносять:

- А) перебільшення рухів і міміки
- Б) поєднання трагічного й комічного
- В) нереальні костюми або грим
- Г) всі відповіді правильні

8. Які основні риси ексцентрики?

- А) парадоксальність
- Б) гротеск, комізм, абсурдність
- В) порушення реалістичності
- Г) всі відповіді правильні

9. Головна відмінність клоуна в цирку як артиста:

- А) розважати публіку жартами та трюками
- Б) оголошувати виступи артистів
- В) виводити тварин на арену
- Г) запрошувати глядачів на циркову виставу

10. До основних рис жанру клоунади належать:

- А) гротеск і перебільшення
- Б) фізична комедія
- В) сатира або пародія на повсякденне життя
- Г) всі відповіді правильні

11. Комедія дель арте відрізняється такими рисами (оберіть 2 відповіді):

- А) наявністю архетипних ролей (маски)
- Б) виступом канатохідців між номерами
- В) перебільшенням та імпровізацією
- Г) використанням фокусів

12. Основні риси мандрівних цирків:

- А) пересуваються з артистами, реквізитом, тваринами й шатром на спеціальних транспортних засобах
- Б) універсальна циркова труппа
- В) тимчасова арена
- Г) всі відповіді правильні

13. Що означає маска в цирковій термінології (оберіть 2 відповіді):

- А) деталі реквізиту
- Б) типаж героя
- В) ключовий номер циркової програми
- Г) характер і стиль виступу

14. Ознаки циркової пантоміми (оберіть 2 відповіді):

- А) акробатична та ексцентрична
- Б) використання лише міміки, жестів та рухів
- В) виступи на вулицях
- Г) гучні співи

15. Персонажі комедії дель арте:

- А) персонажі, з яких найбільше сміються глядачі
- Б) яскраві, умовні образи, які виражають типові риси людської поведінки, характерів або соціальних ролей
- В) персонажі, які в гумористичних сценках розповідають про мистецтво
- Г) персонажі, яких найбільше люблять глядачі

16. Тимчасова подія, під час якої в одному місці збирались продавці й покупці для торгівлі, розваг, культурних або громадських заходів:

- А) кінний балет
- Б) водіння ведмедя
- В) ярмарок
- Г) цирк

17. Який комічний актор заради суперечки (парі) протанцював без зупинки близько 100 миль від Лондона до Норвіча:

- А) Віталій Лазаренко
- Б) Михайло Золло

- В) Вільям Кемп
- Г) Річард Талтон

18. Річард Талтон став відомим цирковим артистом завдяки:

- А) виконанню швидкого танцю джиги
- Б) виконанню комічних ролей в театрі
- В) написанню книги зухвалих жартів
- Г) написанню п'єси «Сім смертних гріхів»

Модуль 4

1. Антрепренер – це той, хто...:

- А) засновує та утримує видовищне підприємство
- Б) перевіряє прибуток
- В) керує репертуаром театру або цирку
- Г) всі відповіді правильні

2. Основні характеристики мистецтва наїзництва передбачають:

- А) верхову їзду
- Б) стрибки через перешкоди
- В) дресирування коней
- Г) всі відповіді правильні

3. Сучасне значення поняття «цирковий номер»:

- А) порядок виступу артистів
- Б) певний виступ або трюк у цирковій програмі
- В) статус цирку у світі
- Г) нумерація циркової будівлі, де виступає труппа

4. Великі намети, які можна було швидко встановити і зібрати, від яких пішла назва мандрівних цирків, називали:

- А) шапіто

- Б) арена
- В) амфітеатр
- Г) балаган

5. Хто став ініціатором зведення у Відні «Circus gymnasticus» («Циркус гімнастикус») як одного із перших постійних цирків, побудованих у Європі:

- А) Гаррі Гудіні
- Б) Жан-Франсуа Гравеле-Блонден
- В) Карл Гагенбек
- Г) Крістоф де Бах

6. Перший клоун з білим обличчям:

- А) Михайло Золло
- Б) Джозеф Грімальді
- В) Жан-Батіст Оріоль
- Г) Даніеле Фінце Паска

7. Наїзник, підприємець, власник цирку, який створив першу школу їзди верхи, що стала прототипом сучасного кінного цирку:

- А) Гаetano Чінізеллі
- Б) Михайло Золло
- В) Альберт Саламонський
- Г) Філіп Естлі (Астлей)

8. У 1807 р. ця циркова родина відкриває будівлю цирку в Парижі, яку називають «Олімпійським циркум»:

- А) брати Франконі
- Б) брати Нікітіни
- В) брати Кіо
- Г) брати Фрателліні

Модуль 5

1. Спеціально обладнану територію для утримання, розмноження, збереження тварин та показу їх відвідувачам називають:

- А) цирком
- Б) зоопарком
- В) шапіто
- Г) амфітеатром

2. У повітряній гімнастиці циркові артисти демонструють:

- А) трюки на висоті з використанням спеціального обладнання
- Б) гнучкість, витривалість та контроль над тілом
- В) відчуття ритму та естетику руху
- Г) всі відповіді правильні

3. Предмети або обладнання, які використовуються артистами цирку під час виступів для виконання трюків, номерів або створення певного образу, називають:

- А) шапіто
- Б) реквізит
- В) ексцентрика
- Г) фокус

4. Через особливості використання трапеції під час виконання повітряного польоту, її називають:

- А) літачком
- Б) повітряною трапецією
- В) вольтижеркою або вольтижною трапецією
- Г) літаючим реквізитом

5. Складний та ефектний номер, який виконує артист цирку, що є головним засобом виразності в цирку:

- А) трюк
- Б) фокус
- В) ексцентрика
- Г) імпровізація

6. У яких містах України почали з'являтися стаціонарні цирку в ХІХ ст.:

- А) Харків, Кривий Ріг, Запоріжжя
- Б) Київ, Харків, Одеса
- В) Львів, Дніпро, Харків
- Г) Запоріжжя, Кривий Ріг, Дніпро

7. У 1875 р. у Києві збудували:

- А) перший стаціонарний цирк-театр «Альказар»
- Б) цирк-шапіто
- В) Кінний палац
- Г) сучасну будівлю Національного цирку України

8. Цирк-вар'єте, відкритий в Одесі в 1894 р., через особливості конструкцій будівлі, назвали:

- А) «Великий цирк»
- Б) «Залізний цирк»
- В) «Велике коло»
- Г) «Кам'яна фортеця»

9. Чим відрізнявся Старий цирк у Харкові – перший кам'яний цирк-театр Генріха Грікке:

- А) один з перших в Україні мав електричне освітлення
- Б) формою манежу
- В) відсутністю тварин
- Г) вартістю квитків

10. Борець, який виступав з початку XX ст. під псевдонімом «Дядечко Пуд»:

- А) Всеволод Авдєєв
- Б) Іван Заїкін
- В) Іван Піддубний
- Г) Іван Фірцак

11. Кого з підприємців, засновників мандрівних цирків, називали «Шекспіром реклами»:

- А) Баффало Білла
- Б) Фінеаса Тейлора Барнума
- В) Філіпа Естлі (Астлея)
- Г) Ернста Якоба Ренца

12. Як називалося оригінальне та незвичайне, багатогодинне шоу-атракціон Баффало Білла, створене наприкінці XIX ст. в Америці, до циркової трупи якого входило понад тисячу осіб циркових артистів, багато коней, бізонів та інших тварин:

- А) «Китайський цирк»
- Б) «Прекрасний Схід»
- В) «Дикий Захід»
- Г) «Велике століття»

13. Засновниками перших стаціонарних цирків на території Східної Європи були:

- А) брати Нікітіни
- Б) брати Ялові
- В) брати Франконі
- Г) брати Фрателліні

14. Якого відомого борця та спортсмена підготував атлетичний гурток Євгена Гарнича-Гарницького в Києві в часи зародження важкої атлетики наприкінці XIX ст.:

- А) Всеволода Авдєєва
- Б) Івана Заїкіна
- В) Івана Піддубного
- Г) Івана Фірцака

15. Псевдонім артиста цирку, акробата, канатоходця, який вперше у світі виконав сенсаційний перехід по сталевому канату завдовжки 400 м над Ніагарським водоспадом на висоті 65 м:

- А) Блонден
- Б) Август
- В) Евальдо
- Г) Ренц

16. Відомий дресирувальник коней, який на свої кошти в 1890 – 1903 рр. побудував у Києві двоповерховий цирк «Гіппо-палас»:

- А) Ернст Ренц
- Б) Петро Крутіков
- В) Альберт Саламонський
- Г) Гаetano Чінізеллі

17. Виконавець першого перельоту з трапеції на трапецію, родоначальник жанру «повітряний політ»:

- А) Жан-Франсуа Гравеле-Блонден
- Б) Філіп Естлі (Астлей)
- В) Петро Маяцький
- Г) Жуль Леотар

18. Хто створив у 1927 р. перший в Українському цирку номер «Політ з батутом»:

- А) Віталій Лазаренко
- Б) Жуль Леотар
- В) Евальд Мюльберг
- Г) Жан-Франсуа Гравеле-Блонден

19. Відомий жонглер, акробат, еквілібрист Жан-Батіст Оріоль був стрибуном з надзвичайно розвиненим почуттям точності. Популярність йому принесли виконані ним віртуозні сальто-мортале та авторські трюки, а саме:

- А) подвійне сальто над вісьмома кіньми
- Б) еквілібристичний танець на шийках двадцяти пляшок
- В) горизонтальний стрибок з трампліну через дві шеренги з 24 солдатів, що схрестили свої рушниці із зімкненими багнетами
- Г) всі відповіді правильні

20. Цирковий атлет, борець, перший шестиразовий чемпіон світу з греко-римської боротьби:

- А) Всеволод Авдєєв
- Б) Іван Піддубний
- В) Іван Заїкін
- Г) Іван Фірцак

21. Розробники вперше виконаного в 1885 р. унікального номеру «Кінь на канаті»:

- А) артисти цирку Ернста Ренца
- Б) артисти цирку братів Нікітіних
- В) артисти цирку братів Франконі
- Г) артисти цирку Альберта Саламонського

22. Цирковий артист, наїзник, акробат, дресирувальник коней, який у 1879 р. збудував цирк в Одесі:

- А) Даніеле Фінце Паска
- Б) Філіп Естлі (Астлей)
- В) Михайло Золло
- Г) Альберт Саламонський

23. Найскладніші рухи, які завдяки Джеймсу Філлісу вперше виконали коні в цирку:

- А) «галоп на трьох ногах»
- Б) «галоп на місці»
- В) «галоп назад»
- Г) всі відповіді правильні

Модуль 6

1. Батут – це пристрій з плетеної сітки та металевої основи, який може бути призначений для (оберіть 2 відповіді):

- А) стрибків
- Б) виступу клоунів
- В) кінного балету
- Г) укріплення циркової арени

2. Непередбачуваний момент виконання циркового номеру без попередньої підготовки:

- А) імпровізація
- Б) ексцентрика
- В) гіпноз
- Г) ілюзія

3. Важливість існування циркових династій полягає в:

- А) забезпеченні стабільності в підготовці до професії
- Б) зберіганні автентичності циркового мистецтва

В) підтримці іміджу цирку завдяки відомому прізвищу
Г) всі відповіді правильні

4. Цирковий діяч, який майже 30 років очолював Національний цирк України:

- А) Борис Заєць
- Б) Людмила Шевченко
- В) Володимир Шевченко
- Г) Віталій Лазаренко

5. Скільки братів-клоунів виступали у відомій родині Фрателліні:

- А) два
- Б) три
- В) чотири
- Г) п'ять

6. Засновник великої династії циркових артистів переважно кінних жанрів, який суттєво вплинув на розвиток циркової справи (нащадки династії й сьогодні працюють на манежі):

- А) Альберт Саламонський
- Б) Філіс Джеймс
- В) Філіп Естлі (Астлей)
- Г) Гаetano Чінізеллі

Модуль 7

1. Найцікавіший та найефектніший номер у цирковій програмі називають:

- А) кінним балетом
- Б) клоунадою
- В) парадом-прологом
- Г) атракціоном

2. У 2008 р. під патронажем принцеси Стефанії Монакської заснована міжнародна некомерційна організація, яку створили з метою популяризації, збереження та розвитку циркового мистецтва у світі. Має назву:

- А) Європейська федерація професійних циркових шкіл (FEDEC)
- Б) Всесвітня федерація цирку (FMC)
- В) Асоціація любителів цирку Америки (CFA)
- Г) Асоціація власників цирків Великої Британії (АСР)

3. Європейська федерація професійних циркових шкіл (FEDEC) об'єднує та представляє:

- А) циркові трупи
- Б) спілку клоунів
- В) заклади циркової освіти
- Г) циркових режисерів

4. Театралізована хода або композиція, з якої починається циркова вистава:

- А) кінний балет
- Б) парад-пролог
- В) буфонада
- Г) атракціон

5. Яскраве, видовищне, вражаюче дійство з великою кількістю спецефектів, музики, танців, світла:

- А) атракціон
- Б) трюк
- В) фесрія
- Г) антреприза

6. Яскраві культурні події, що об'єднують артистів циркового мистецтва з різних країн називають:

- А) циркові фестивалі
- Б) циркові династії
- В) циркові номери
- Г) Всесвітня федерація цирку

Модуль 8

1. Що відноситься до видів ілюзії:

- А) сценічна ілюзія, мікромагія
- Б) психологічна ілюзія
- В) гіпноз / менталізм
- Г) всі відповіді правильні

2. Номер факіра в цирку відрізняється:

- А) екзотичністю, елементами східної культури
- Б) подоланням болю
- В) застосуванням самоконтролю, гіпнозу та магічних трюків
- Г) всі відповіді правильні

3. Фокус як трюкова витівка відрізняється використанням:

- А) спритності рук
- Б) спеціальних пристроїв і реквізиту
- В) обману зору
- Г) всі відповіді правильні

4. Фокусник, ілюзіоніст, майстер неймовірних звільнень від пут і замків, трюки з якими переважали в його ранній кар'єрі:

- А) Девід Копперфілд
- Б) Філіп Жанті
- В) Гаррі Гудіні
- Г) Еміль Кіо

5. «Let's shake the Stage!)/«Давайте стряхнемо сцену!» – це вислів одного з геніальних режисерів сучасних циркових світових шоу-програм. Хто він:

- А) Франко Драгоне
- Б) Філіп Жанті
- В) Девід Копперфілд
- Г) Джеймс Тьеррі

6. Постановки цього режисера називають «візуальною поезією», тому що вони насичені магією, дивами та поетичними образами:

- А) Девід Копперфілд
- Б) Філіп Жанті
- В) Франко Драгоне
- Г) Джеймс Тьеррі

7. Кого з діячів цирку називали «Чарівником століття» та «Чарівником тисячоліття»:

- А) Гаррі Гудіні
- Б) Філіп Жанті
- В) Девід Копперфілд
- Г) Еміль Кіо

8. Якими досягненнями славився Віталій Лазаренко, за що став світовим рекордсменом:

- А) віртуозні стрибки через перешкоди
- Б) стрибки через вогняне коло
- В) стрибки з підкидною дошкою
- Г) трюки на подвійному дроті

9. Актор, режисер, скрипаль, танцівник, який у своїх шоу поєднує театр з цирком. Саме такі вистави принесли йому чотири премії «Мольєр»:

- А) Джеймс Тьєррі
- Б) Франко Драгоне
- В) Борис Заєць
- Г) Філіп Жанті

10. Цей атлет у 1928 р. був визнаний найсильнішою людиною планети:

- А) Іван Піддубний
- Б) Іван Фірцак
- В) Всеволод Авдєєв
- Г) Іван Заїкін

11. Цей артист цирку має нагороди як «Срібного клоуна», так і «Золотого клоуна»:

- А) Михайло Золло
- Б) Джанні Фумагаллі
- В) Пауль Фрателліні
- Г) Джеймс Тьєррі

12. Цирковий артист, акробат, повітряний гімнаст, всесвітньовідомий дресирувальник, який знявся у багатьох фільмах. Більшу частину творчого життя виступав на арені разом з дружиною:

- А) Альберт Саламонський
- Б) Гаєтано Чінізеллі
- В) Володимир Шевченко
- Г) Михайло Золло

Модуль 9

1. У якому жанрі виступали в цирку брати Ялові:

- А) акробатика
- Б) дресирування
- В) клоунада
- Г) жонглювання

2. Династія українських діячів та артистів цирку, діяльність яких розпочалась переважно з музичних жанрів у ХІХ ст. та продовжується у наш час:

- А) Династія Золло
- Б) Династія Маяцьких
- В) Династія Грінє
- Г) Династія Шевченків

3. Хто з артистів цирку – дресирувальників – виступав ще й в амплуа Рудого клоуна?

- А) Джозеф Грімальді
- Б) Вільям Кемп
- В) Віталій Лазаренко
- Г) Михайло Золло

4. Хто з діячів цирку змінив моду в одязі ілюзіоністів – з костюмів східних мотивів на елегантні фраки:

- А) Еміль Кіо
- Б) Гаррі Гудіні
- В) Девід Копперфілд
- Г) Філіп Жанті

Модуль 10

1. Основні особливості китайського цирку:

- А) виступ дітей та підлітків
- Б) гнучкість, витривалість і синхронність артистів
- В) національна символіка
- Г) всі відповіді вірні

2. Цирк братів Рінглінгів, Барнума та Бейлі як найвідоміший та найбільший цирк в історії США та світу називають:

- А) «Найвеличнішим шоу на Землі»
- Б) «Найбільшим цирком США»
- В) «Наймогутнішим цирком у світі»
- Г) «Наймасштабнішим світовим цирком»

3. Цирк д'Івер Бугліон («Зимовий цирк Бугліон») у Парижі, завдяки відомій особистості, яка його відкривала в 1852 р., отримав таку народну назву:

- А) «Цирк Жюля-Леотара»
- Б) «Замок династії Бугліон»
- В) «Цирк Наполеона»
- Г) «Музей Анрі де Тулуз-Лотрека»

4. Відомий канадський цирк «Цирк дю Солей» відрізняється:

- А) відсутністю тварин
- Б) видовищною акробатикою та театральністю
- В) оригінальністю костюмів, сценографією та світловим шоу
- Г) всі відповіді вірні

Модуль 11

1. Сучасний театральний напрям, який відрізняється глибокою людяністю і бешкетністю, та в якому поєднуються акторська гра, клоунада та танець. Авторська назва – «Театр ласки». Хто є його автором:

- А) Джеймс Тьєррі
- Б) Даніеле Фінце Паска
- В) Філіп Жанті
- Г) Франко Драгоне

Модуль 12

1. Цирк у літературі може передавати:

- А) образ місця розваг
- Б) закулісне життя цирку
- В) поєднання веселощів та страждань життя
- Г) всі відповіді правильні

2. У якому місті Європи й донині працює перший зоопарк, який було створено в 1907 р. за ініціативою Карла Гагенбека в умовах близьких до природних – без застосування ґрат, на великих площах та вольєрах, з декоруванням живими рослинами та природними матеріалами:

- А) Гамбург
- Б) Париж
- В) Лондон
- Г) Відень

Модуль 13

1. Друковане або цифрове рекламне оголошення, яким запрошують на майбутню культурну подію:

- А) афіша
- Б) газета
- В) лист
- Г) телеграма

2. Друковане або рукописне рекламне зображення (іноді з текстом) для привернення уваги, з довготривалою актуальністю:

- А) афіша
- Б) цирковий плакат
- В) маска
- Г) лубок

3. Цирк у Парижі, який найчастіше відвідували художники-імпресіоністи і потім відобразили у своїх роботах:

- А) цирк Фернандо
- Б) «Циркус гімнастикус»
- В) Цирк Ренца
- Г) Цирк «Гіппо-палас»

4. Один з найвидатніших художників ХХ ст., який, захоплюючись мистецтвом цирку, присвятив цій темі значну кількість своїх робіт:

- А) Жак-Жозеф Тіссо
- Б) П'єр-Огюст Ренуар
- В) Пабло Пікассо
- Г) Едгар Дега

5. Хто є автором картини «Юні циркачки в цирку Фернандо», написаної в 1879 р., який часто відвідував цей цирк:

- А) Пабло Пікассо
- Б) П'єр-Огюст Ренуар
- В) Едґар Деґа
- Г) Жак-Жозеф Тіссо

6. Цей відомий художник захоплювався цирком ще з дитинства. Створив багато картин на цю тему. Персонажі на його полотнах (клоуни, акробати, гімнасти, атлети та ін.) символізують: вразливість людини, драму існування, поетичну природу мистецтва:

- А) Володимир Рибачук
- Б) П'єр-Огюст Ренуар
- В) Едґар Деґа
- Г) Марк Шагал

Модуль 14

1. Циркова музика має певні функції:

- А) створює атмосферу
- Б) посилює емоційне сприйняття номера, підтримує ритм
- В) допомагає синхронізувати дії артистів
- Г) всі відповіді рівні

2. Який цирковий діяч майже 30 років (з 1956 по 1985 рр.) працював головним диригентом оркестру Київського цирку:

- А) Борис Заєць
- Б) Михайло Татарський
- В) Володимир Шевченко
- Г) Василь Петрусь

3. Родина циркових артистів, які виступали в різних жанрах як наїзники, міми, дресирувальники, канатохідці, жонглери, режисери. Представники цієї родини відкрили в ХІХ ст. цирки в Катеринославі (Дніпро), Єлісаветграді (Кропивницький) та інших містах:

- А) Франконі
- Б) Чінізеллі
- В) Труцці
- Г) Фрателліні

4. Композитор, диригент, який написав багато маршів, один з яких став найпопулярнішою музикою для цирку під назвою «Вихід гладіаторів»:

- А) Ісак Дунаєвський
- Б) Юліус Фучик
- В) Василь Петрусь
- Г) Карл Кінг

Модуль 15

1. Цирк у кінематографі допомагає передати:

- А) баланс між смішним і трагічним
- Б) публічність і самотність артистів
- В) чарівне місце пригод, де здійснюються мрії
- Г) всі відповіді правильні

2. Хто з циркових атлетів та борців виконував коронний номер – згинання на плечах металевої балки для зведення мостів:

- А) Всеволод Авдєєв
- Б) Іван Заїкін
- В) Іван Піддубний
- Г) Іван Фірцак

3. Петро Маяцький – артист цирку, засновник циркової династії, еквілібрист, який створив цирковий номер за власним сценарієм, що протягом двох десятиліть залишався найскладнішим та найвидовищнішим у цирку та називався:

- А) «Римські гладіатори»
- Б) «Мотогонки похилим треком»
- В) «Куля сміливості»
- Г) «Ренське колесо на перші»

4. Драматург, автор реприз, сценаріїв мультфільмів, інтермедій, ім'я якого за кількістю поставлених у цирках реприз та клоунад, занесене до Книги рекордів Гіннеса:

- А) Евальд Мюльберг
- Б) Борис Засць
- В) Василь Петрусь
- Г) Михайло Татарський

КЛЮЧІ ДО ТЕСТІВ

Модуль 1

1	2	3	4	5	6	7
Б	Б	Г	Г	А	В	Б

Модуль 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9
А	Б	В	А	Б	Г	А	Б	Г

10	11	12	13	14	15	16	17	18
А	В	В	Б	Г	В	Г	Б	А

Модуль 3

1	2	3	4	5	6	7	8	9
А	В	В	В	Г	Б	Г	Г	А

10	11	12	13	14	15	16	17	18
Г	А та В	Г	Б та Г	А та Б	Б	В	В	А

Модуль 4

1	2	3	4	5	6	7	8
Г	Г	Б	А	Г	Б	Г	А

Модуль 5

1	2	3	4	5	6	7	8
Б	Г	Б	В	А	Б	А	Б

9	10	11	12	13	14	15	16
А	А	Б	В	А	В	А	Б

17	18	19	20	21	22	23
Г	В	Г	Б	А	Г	Г

Модуль 6

1	2	3	4	5	6
А і Б	А	Г	А	Б	Г

Модуль 7

1	2	3	4	5	6
Г	Б	В	Б	В	А

Модуль 8

1	2	3	4	5	6
Г	Г	Г	В	А	Б

7	8	9	10	11	12
В	А	А	Б	Б	В

Модуль 9

1	2	3	4
A	B	Г	A

Модуль 10

1	2	3	4
Г	A	B	Г

Модуль 11

1
Б

Модуль 12

1	2
Г	A

Модуль 13

1	2	3	4	5	6
A	Б	A	B	Б	Г

Модуль 14

1	2	3	4
Г	Г	B	Б

Модуль 15

1	2	3	4
Г	Б	B	Г

ОРІЄНТОВНА КАРТА ТЕРМІНІВ ТА ПЕРСОНАЛІЙ ЗА МОДУЛЯМИ КУРСУ

* зеленим кольором позначено терміни, які вивчаються в модулі вперше та до яких є відповідний тест у дидактичних матеріалах

ПЕРШИЙ РІК			ДРУГИЙ РІК			ТРЕТІЙ РІК		
МОДУЛЬ 1	Термін	Персоналії	МОДУЛЬ 6	Термін	Персоналії	МОДУЛЬ 11	Термін	Персоналії
	Амфітеатр, арена, Великий цирк «Maximus» («Максимум»), гімнастика, гладіатор, жанр, манеж, цирк			Батут, імпровізація, карнавал, київський цирк (Національний цирк України), мандрівні цирки, манеж, одеський цирк (Одеський державний цирк), циркові династії, український цирк, харківський цирк (Харківський державний цирк)	Барнум Фінеас Тейлор, династія Грінє, Естлі Філіп, Заєць Борис, Кіо Еміль, Маяцький Петро, Татарський Михайло, брати Франконі, Фрателліні Пауль, Франсуа та Альберт, Чінізеллі Гаєтано		Август, англійська пантоміма, Арлекін, балаган, буфонада, гістріони, ексцентрика, імпровізація, карнавал, клоунада, комедія масок, лубок, маска, пантоміма, персонажі комедії масок, скоморохи, трюк, ярмарок	Барнум Фінеас Тейлор, Баффало (Буффало) Білл, Грімальді Джозеф, Драгліне Франко, Жанті Філіп, Кемп Уільям, Лазаренко Віталій, Паска Даніеле Фінце, Талтон Річард, Тьєррі Джеймс

ПЕРШИЙ РІК			ДРУГИЙ РІК			ТРЕТІЙ РІК		
МОДУЛЬ 2	Термін	Персоналії	МОДУЛЬ 7	Термін	Персоналії	МОДУЛЬ 12	Термін	Персоналії
	Акробатика, атлетика, атлет, балаган, блазень, гімнастика, гістріони, дресирувальники, дресирування, еквілібристика, жанр, жокей, жонглювання, канатоходець, карнавал, кінні балети, кінні цирки, лицарські турніри, лубок, скоморохи, факір, ходулі			Атлет, атлетика, атракціон, Всесвітня федерація цирку, мандрівні цирки, заклади циркової освіти, парад-пролог, повітряна гімнастика, фєєрія, ходулі, циркові фестивалі	Авдєєв Всеволод, Гарнич-Гарницький Євген, династія Грінє, Драгоне Франко, Жанті Філіп, Заїкін Іван, Заєць Борис, Паске Данієле Фінце, Піддубний Іван, Тьєррі Джеймс, Фірцак Іван		Блазень, цирк у художній літературі	Гагенбек Карл, Грімальді Джозеф, Гудіні Гаррі, Золло Михайло, Кемп Уільям, Копперфілд Девід, Паска Данієле Фінце, Талтон Річард, Фірцак Іван

ПЕРШИЙ РІК			ДРУГИЙ РІК			ТРЕТІЙ РІК		
МОДУЛЬ 3	Термін	Персоналії	МОДУЛЬ 8	Термін	Персоналії	МОДУЛЬ 13	Термін	Персоналії
	Август, акробатика, англійська пантоміма, Арлекін, атлет, балаган, Білий клоун, блазень, буфонада, водіння ведмедя, гротеск, дресирувальники, ексцентрика, жоскей, жонглювання, канатоходець, кінні балети, кінні цирки, клоун, клоунада, комедія масок (комедія дель арте), лицарські турніри, мандрівні цирки, маска, пантоміма, персонажі комедії масок, ярмарок	Кемп Вільям, Талтон Річард		Атлет, атлетика, атракціон, дресирування, ілюзіоніст, імпровізація, київський цирк (Національний цирк України), клоун, клоунада, факір, фокус	Гудіні Гаррі, Драгоне Франко, Жанті Філіп, Копперфілд Девід, Лазаренко Віталій, Тьеррі Джеймс, Фіртач Іван, Фумагаллі Джанні, Шевченки Людмила та Володимир		Афіша, лубок, маска, реквізит, фесерія, цирк, цирковий плакат	Барнум Фінеас Тейлор, Дега Едгар, Мельниченко Володимир, Пікассо Пабло, Ренуар П'єр Огюст, Рибачук Ада, Тіссо Жак-Жозеф, Шагал Марк

ПЕРШИЙ РІК			ДРУГИЙ РІК			ТРЕТІЙ РІК		
МОДУЛЬ 4	Термін	Персоналії	МОДУЛЬ 9	Термін	Персоналії	МОДУЛЬ 14	Термін	Персоналії
	Англійська пантоміма, антреприза, арена, еквілібрист, жокей, кінні цирки, клоунада, мандрівні цирки, манеж, <i>наїзництво, номер (цирковий),</i> пантоміма, повітряна гімнастика, цирк, <i>шапіто,</i> ярмарок	<i>Де Бах Крістоф, Грімальді Джозеф, Естлі (Астлей) Філіп, Франконі Антоніо, Чінізеллі Гаetano</i>		Дресування, еквілібристика, ілюзіоніст, київський цирк (Національний цирк України), клоун, клоунада, український цирк, фокус, цирк та музика, циркові династії	<i>Брати Ялові: Степан, Василь, Олександр, Грінє династія, Золю Михайло, Кіо Еміль</i>		«Cirque du Soleil» («Цирк дю Солей»), балаган, гістріони, карнавал, кінні балети, номер, парад-пролог, реквізит, скоморохи, феєрія, цирк, <i>цирк та музика</i>	<i>Династія Грінє, Гудіні Гаррі, Дунаєвський Ісак, Естлі Філіп, Жанті Філіп, Кінг Карл, Петрусь Василь, Труцці Енріко, Фучик Юліус Ернст Вільгельм</i>

ПЕРШИЙ РІК			ДРУГИЙ РІК			ТРЕТІЙ РІК		
МОДУЛЬ 5	Термін	Персоналії	МОДУЛЬ 10	Термін	Персоналії	МОДУЛЬ 15	Термін	Персоналії
	Антреприза, атлет, атлетика, балаган, водіння ведмеда, дресирування, зоопарк, канатоходець, київський цирк (Національний цирк України), мандрівні цирки, манеж, одеський цирк (Одеський державний цирк), повітряна гімнастика, реквізит, трапеція, трюк, український цирк, харківський цирк (Харківський державний цирк)	Авдєєв Всеволод, Барнум Фінеас Тейлор, Баффало (Буффало) Білл, Гагенбек Карл, брати Нікітіни, Гарнич-Гарницький Євген, Гравеле-Блонден Жан-Франсуа, Зайкін Іван, Крутіков Петро, Лазаренко Віталій, Леотар Жуль, Мюльберг Евальд, Оріоль Жан-Батіст, Піддубний Іван, Ренц Ернст Якоб, Саламонський Альберт, Труці Енріко Філіс Джеймс		«Cirque du Soleil» («Цирк дю Солей»), гротеск, жонглювання, імпровізація, канатоходець, китайський цирк (китайське циркове мистецтво), клоунада, феєрія, ходулі, цирк братів Рінглінгів, Барнума та Бейлі, цирки Франції	Барнум Фінеас Тейлор, Драгоне Франко, Жанті Філіп, Паске Даніеле Фінце, брати Фрателліні		Буфонада, гротеск, канатоходець, карнавал, клоун, клоунада, маска, номер (цирковий), трюк, феєрія, цирк та музика, цирк у кінематографі	Авдєєв Всеволод, Баффало (Буффало) Білл, Гудіні Гаррі, Драгоне Франко, Зайкін Іван, Кемп Уільям, Копперфілд Девід, Лазаренко Віталій, Маяцький Петро, Петрусь Василь, Піддубний Іван, Татарський Михайло, Тьеррі Джеймс, Фірцак Іван, Фрателліні, Фумагаллі Джані, Шевченко Володимир

СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безклубенко С.Д. Мистецтво : терміни та поняття: енцикл. вид. : у 2 т. / Нац. акад. мистецтв України, Ін-т культурології. Київ : Ін-т культурології Нац. акад. мистецтв України, 2010. Т. 2: М – Я. 256 с.
2. Гіптерс З.В. Культурологічний словник-довідник. Київ : ВД «Професіонал», 2006. 328 с.
3. Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол. В.А. Смолій (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2003 – 2021.
4. Енциклопедія мистецтва : дитячий довідник (для дітей серед. шк. віку). Київ : ПП «Агентство по розповсюдженню друку», 2015. 116 с.
5. Корінний М.М. Короткий термінологічний словник з української та зарубіжної культури. Київ : Україна, 2000. 184 с.
6. Короткий енциклопедичний словник з культури / відп. ред. В.Ф. Шевченко. Київ : Україна, 2012. 384 с.
7. Короткий тлумачний словник української мови / уклад.: Д.Г. Гринчишин. Київ : Просвіта, 2004. 296 с.
8. Мистецтво України : біографічний довідник / упоряд. А.В. Кудрицький, М.Г. Лабінський; за ред. А.В. Кудрицького. Київ : УЕ, 1997. 700 с.
9. Митці України : енциклопедичний довідник / упоряд. М.Г. Лабінський, В.С. Мурза. Київ : УЕ, 1992. 848 с.
10. Панченко В.І. Культура Стародавнього Риму : навч. посіб. / під кер. Л.Т. Левчук. Київ : Центр учб. літ., 2010. 400 с.
11. Театр і кіно : для дітей серед. шк. віку / авт.-упоряд. О.Є. Балазанова. Харків : Фоліо, 2015. 315 с.
12. Театрально-драматичний словник ХХ ст. / А.Г. Бака-нурський, В.В. Корнієнко. Київ : Знання України, 2009. 319 с.
13. Тлумачний словник української мови / за ред. В.С. Калашника. Харків : Прапор, 2005. 992 с.
14. Україна в словах : мовокраїнознавчий словник-довідник : навч. посіб. Київ : Просвіта, 2004. 704 с.

15. Український тлумачний словник театральної лексики / В.В. Дятчук, Л.І. Барабан. Київ : Просвіта, 2002. 152 с.
16. Я пізнаю світ : Свята різних народів : дит. енцикл. / авт.-упоряд. І. Полянська, Н. Іоніна. Київ : Школа, 2003. 176 с.

ЦИРК В ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

1. Банзл П. Небоцирк. Пригоди з техносерцем.
2. Баншерус Ю. Справа для Квятковського. Випадок у цирку «Цампано».
3. Басс Е. Цирк Умберто.
4. Белль Г. Очима клоуна.
5. Блайтон І. Цирк Галліано (серія книг).
6. Бонд М. Ведмежа Паддінгтон у цирку.
7. Бредбері Р. Щось лихе насуває.
8. Гаврош О. Неймовірні пригоди Івана Сили, найдужчої людини світу.
9. Гонкур Е. Брати Земгано.
10. Ґруен С. Води слонам!
11. Девіс Р. Світ чудес.
12. Довгопол Н. Мандрівний цирк сріблястої пані.
13. Івашко Ю., Шевцова Г. Привиди згорілого цирку та інші незбагненні історії.
14. Картер А. Ночі у цирку.
15. Кнорре Ф. Капітан Крокус.
16. Круді Д. Король цирку.
17. Лобовик І. Цирк-шапіто.
18. Мальц А. Цирк приїхав.
19. Моргенштерн Е. Нічний цирк.
20. Олеша Ю. Три товстуни.
21. Сенкевич Г. Орсо.
22. Твен М. Викрадення білого слона.
23. Штедінг С. Петронелла та темна історія з цирком.

ХУДОЖНІ ФІЛЬМИ ТА МУЛЬТФІЛЬМИ ПРО ЦИРК

1. А до нас приїхав цирк. 1978, реж. Анатолій Резников. Одеська кіностудія.
2. Баффало Білл, 1944, реж. Вільям А. Веллмен, США.
3. Баффало Білл та індіанці, 1976, реж. Роберт Олтмен, США.
4. Бен-Гур, 1959, реж. Вільям Вайлер, США.
5. Біла арена, м/ф, 1987, реж. Ірина Гурвич, Київнаукфільм.
6. Білий пудель, 1955, реж. Маріана Рошаль, Володимир Шредель, Одеська кіностудія.
7. Бонго, м/ф, 1947, реж. Джек Кінні, США.
8. Бронко Біллі, 1980, реж. Клінт Іствуд, США.
9. Вечір блазнів, 1953, реж. Інгмар Бергман, Швеція.
10. Води слонам! 2011, реж. Френсіс Лоуренс, США.
11. Гудіні, 2014 р., реж. Улі Едель, США.
12. Дамбо, 2019, реж. Тім Бертон, США.
13. Дамбо, м/ф, 1941, реж. Бен Шарпстін, США, студія Волта Діснея.
14. Двоє під однією парасолькою, 1983, реж. Георгій Юнгвальд-Хількевич, Одеська кіностудія.
15. Еквілібрист, 1976, реж. Леонід Нечаєв, Кіностудія ім. О. Довженка.
16. Зірка цирку, 1938, реж. Альберт де Курвіль, Велика Британія.
17. Іван Сила, 2013, реж. Віктор Андрієнко, Україна.
18. Ілюзіоніст, м/ф, 2010, реж. Сільвен Шоме, Велика Британія, Франція.
19. Канікули Боніфація, м/ф, 1965, реж. Федір Хітрук, Союзмультфільм.
20. Каштанка, 1975, реж. Роман Балаян, Кіностудія ім. О. Довженка.
21. Клоун, 1980, реж. Наталя Збандут, Одеська кіностудія.
22. Клоуни. 1970, реж. Федеріко Фелліні, Італія.

23. Людина на канаті, 2008, реж. Джеймс Марш, Велика Британія, США.
24. Моє ім'я – клоун, 1970, реж. Радж Капур, Індія.
25. Молодий Гаррі Гудіні, 1987, реж. Джеймс Орр, США.
26. Найбільше шоу на Землі, 1952, реж. Сесіль Блаут Де Мілль, США.
27. Найвеличезний шоумен, 2017, реж. Майкл Грейсі, США.
28. Оз: Великий та Могутній, 2013, реж. Сем Реймі, США.
29. Парасолька в цирку, м/ф, 1980, реж. Володимир Дахно, Київнаукфільм.
30. Паяци, фільм-опера, 1987, реж. Франко Дзефіреллі, Італія-ФРН.
31. Престо, м/ф, 2008, реж. Даг Світленд, США.
32. Прогулянка висотою, 2015, реж. Роберт Земекіс, США.
33. Рекс-фокусник, м/ф, 1972, реж. Едвард Ватор, Польща.
34. Розсмішіть клоуна, т/ф, 1984, реж. Микола Рашеєв, кіностудія ім. О. Довженка.
35. Скубі-Ду! Під куполом цирку, м/ф, 2012, реж. Бен Джонс, Бен Стіллер, США.
36. Смійся, клоуне, смійся, 1923, реж. Герберт Бренон, США.
37. Цирк, 1928, реж. Чарлі Чаплін, США.
38. Цирк! Цирк! Цирк! м/ф, 2011, реж. Пітер Додд, Данія.
39. Цирк дю Солей: Казковий світ, 2012, реж. Ендрю Адамсон, США.
40. Шлях на арену, 1963, реж. Левон Ісаакян, Генріх Малян, Арменфільм.
41. Шоколад, 2016, реж. Рошді Зем, Франція.
42. Шоу Містико, 2018, реж. Карлус Дієгіс, Бразилія, Португалія, Франція.

center@dnmczkmo.org.ua
<http://arts-library.com.ua/>
<https://www.dnmczkmo.org.ua/>
<https://www.facebook.com/dnmczkmo>